

Szabó Ervin: Gazdasági szervezet és háború

I. A vizsgálódás nehézségei 1. — II. A gazdasági szervezet és a háború kölcsönös föltételezettsége 6. — A háború kiegészítő kereseti mód az uralkodó osztály számára 8. — III. A háború a termelő rend egyes fokain: 1. A monopolisztikus földjáradék háborús tendenciái. A rabszolgaság. 11. — 2. Az ipari kapitalizmus és a háború 14. — A nemzeti államalakulások 15. — 3. A fegyverkezés versenye 16. — A kapitalizmus legújabb fázisa: a kifejlett kapitalizmus 17. — Anglia és Németország versenye és a mai háború 21. — IV. A háború kárai és hatása a kapitalizmus fejlődésére 24. — V. A háború társadalmi és erkölcsi értékelése 33. — A háború vége 36.

I.

Minden elmélkedés a háború és a gazdaság összefüggéseiről lényeges és szinte legyőzhetetlennek látszó akadályokba ütközik manapság.

Az első és legfontosabb, hogy egyelőre kellős közepében vagyunk annak a társadalmi eseménynek, amelynek tudományos vizsgálata föladatunk volna. Bár semmiképen sem tartjuk, hogy társadalmi tünemények kutatója úgy állhatna tanulmánya tárgyával szemben, mint a természettudós — tiszta tárgyi érdekkeltséggel: — mégis úgy érezzük, hogy ez a valóban világot döntőgető háború még annak is megzavarja objektív ítéletét, aki az első hetek megrendítő intellektuális és morális izgalmi után most olykor azt hiszi, hogy az alap, amelyről a dolgokat tekinteni és megítélni szokta volt, ismét megszilárdult. Csodálhatjuk a természettudóst, aki a Vézuv tüzes látatömegei közepette végzi munkáját; de megfigyelései exaktságában rendszerint nem bízhatunk, ha őt magát életveszedelemben tudjuk s ő e veszedelemnek tudatában is van. Ugyanily helyzetben vagyunk a háborúval szemben. És ha tudjuk is, hogy személyes érdekelttség nélkül nézzük a dolgokat — a háború teremtette különleges és rendkívüli szellemi és érzelmi légkörtől magát elszigetelni bizonyára csak olyan valaki képes, aki épen ezért közönséges időkben is képtelen szociológiai megismerésekre: aki nem érez közösséget a szociológiai kutatás tárgyával — az emberrel.

Ha ezért eleve nem teljes értékűeknek kell vizsgálódásainkat minősítenünk, azzal sem biztathatjuk magunkat, hogy a szociológiai megismerésnek az az eszköze, amely oly sokszor eredményes: a történeti analógia, az elmúlt háborúk gazdasági vonatkozásainak vizsgálá-

lata mindenkor alkalmazható következtetésekkel kecsegtet. A háború lényege bizonyára nem más ma, mint volt tíz, száz vagy ezer év előtt. De ha valamire érvényes a hegeli dialektikai törvény a mennyiségnek minőségre változásáról, bizonyára ez a háború a legdöntőbb bizonyítéka érvényességének. A keresztes hadak, a vallásháborúk, Napóleon seregei végigszántották egész Európát és sokszor Ázsia és Afrika ismert részeit; de ma már tudjuk, hogy ezeknek a nagy és legnagyobb világháborúknak legendás seregeit csak a képzelet növesztette oly nagyra. Ám ha még oly nagyok lettek volna, ugyanolyan néphadseregek, mint a maiak, amelyek némely országban a népességnek 8—10—12%-at állítják hadba***, akkor is mit jelentene ez azokhoz a gigászi gazdasági érdekeltségekhez képest, amelyeket ez a háború gyökerükben rendít meg. Nem hitték-e sokan, olyanok is, akik a kifejlett kapitalizmus háborús tendenciáit világosan látták, hogy a világgazdasági kapcsolatok: az óriási nemzetközi árucseré, a tőke nemzetközisége, az ipar és a munkásság nemzetközi szervezete oly erős ellenirányzatot képviselnek, amely egyszer s mindenkorra véget vet minden háborúskodásnak? Hogyan hasonlítsuk hát ezt a háborút korábbiakhoz? Igaz hogy már száz év előtt is érveltek így. „Ha az utolsó háború természetét vizsgáljuk — mondja Lord Liverpool 1822 július 16-án tartott beszédében — ha mérlegeljük a hatalmas seregeket, amelyeket Európa mozgósított és a fontosabb fogyasztó-cikkeknek ebből fakadó szükségletét — ki merné csak egy pillanatil is ez eseményeket és következményeiket korábbi háborúk eseményeivel, és következményeivel összehasonlítani?”**** De száz év előtt is igazuk volt, s ma, amikor az ellenséges államok hírszolgáltatása is — és talán a magunké is — oly tökéletlen és megbízhatatlan, még inkább kell óvakodnunk elhamarkodott analógiáktól. Egészen bizonyos, hogy a korábbi háborúk egészen más közgazdasági viszonyok közt játszódtak le, mint a mai. Még az az utolsó háború is, amely nagyjából egyivású európai nagyhatalmak közt folyt, a német-francia, amelynek nem volt gyarmati háború jellege, mint a legutolsó nagyhatalmi háborúnak, az orosz-japánnak, sem nem volt középkori struktúrájú kis államok szabadságharca hűbéri szolgaság ellen, mint

* Brandenburg-Poroszországban, korának e legkatonásabb államában, a hadsereg létszáma és a népesség közti arány nagyjából a következő volt:

Év	A hadsereg létszáma	Népesség
1688	30.000	1 millió
1713	40.000	1½ „
1740	80.000	2,2 „
1786	200.000	5,4 „

Id. Sombart: *Krieg u. Kapitalismus*. Leipzig 1913. p. 42.

** 1884-ben az európai államokban katonakötelesek száma 28,1‰-ra volt a népesség mindkét neme arányában; 1891-ben ez az arány már 46,3‰-ra emelkedett. Johann v. Bloch;: *Der Krieg*, Bd 4, Berlin 1899, p. 6.

*** Id. Tooke & Newmarch: *Geschichte u. Bestimmung der Preise*. Dresden 1858, I. 49.

a balkáni háború, mely más gazdasági előfeltételekből táplálkozott. A berlini tőzsdén 1870-ben összesen 358 értékpapírt jegyeztek, 1910-ben 2661-et s ezek közt külföldi több mint 400, azaz több mint a 70-ben összesen jegyzettek száma. A német vámterület külkereskedelmének értéke még 1872-ben is csak 8,2 milliárd márkát tett, 1913-ban több mint 22 milliárdot. Ez a két adat elegendő annak a különbségnek szemléltetésére, amelyet a nemzetek közti békés érintkezés megszakítása okozott a múltban és okozhat ma.

Annál is nehezebb a múlt tapasztalatainak értékesítése, mert szinte a legújabb időkig a közgazdaság teoretikusainak nem is jutott eszükbe, hogy a háborút mint közgazdasági kategóriát vizsgálódásaik körébe vonják és a kínálkozó tapasztalati anyagot közgazdasági elemzés alá vessék. Adam Smith csak állampénzügyi szempontból foglalkozik a hadikölcsönökkel.* Ricardo is pár sorban végez a háborúval. J. St. Mill egyáltalán nem törődik vele, valamint alig találjuk nyomát a manchesteri iskola kézikönyveiben (ami mindenesetre ezek szabadkereskedelmi, tehát pacifista irányával függ össze). Ugyanúgy a legtöbb újabb közgazda, még Oppenheimer sem nagy kézikönyvében, akinek szociológiai rendszerében pedig a háború tudvalevőleg központi helyet foglal el. Ezért még a mai közgazdaságtanra is áll Lorenz v. Stein megállapítása: „Nem helyes az a föltevés, hogy a hadügynek egész gazdasági szemlélete a tulajdonképeni nemzetgazdaságtannal keletkezett és attól eredt. Az egész közgazdaságtani irodalom inkább sohasem foglalkozott ezzel a kérdéssel, minthogy a hadügy a maga sajátos gazdasági életet éli, amelyet a természetes közgazdaságtan törvényei alá rendelni nem lehet.”***

Mindazáltal, ha a közgazdaságtani rendszerek írói számára a háború nem is érett még elméleti problémává, nem lehet azt mondani, hogy az utolsó évtizedek irodalma híjával volna a háború és a gazdaság viszonyát tárgyaló számos értékes vizsgálódásnak. Ezek egyrészt közvetlenül a francia-német háború, illetve az addig példátlan, a képzeletet módfelett izgató öt milliárdos hadisarc váltotta ki; nagyobbik és újabb részét egyképen inspirálta elméleti érdeklődés és gyakorlati érdek.†

Természetes, hogy olyan egyetemes társadalmi jelenség, amilyen a háború, a szociológia új tudománya számára nem maradhatott észrevétlen. Minden olyan szemlélete a világ dolgainak, amely azokban törvényszerűséget tételez föl és keres, a háborút, amely az emberiségnek legkezdetlegesebb korától a mai napig állhatatos kísérője

* *Wealth of Nations*, Book 5, eh. 3.

** *Princ. of pol. econ.*, ch. 17 & 19.

*** *Lehre vom Heerwesen*, Stuttgart 1872, p. 19.

† Ez irodalom válogatott jegyzékét kiadta a Fővárosi Könyvtár: *A háború, kül. tek. gazdasági és társadalmi vonatkozásaira. 1914.* (Aktuális kérdések irodalma, 33. sz.) A 32 oldalas kis füzet ára 20 fill. Az abban föl sorolt könyvek közül néhány további irodalmi útmutatást ad; így Holsti, Serrigny, Sombart stb.

volt, nem tekinthette véletlennek, szeszélynek, hanem a társadalom egyéb állandó képződményeivel való szükségszerű összefüggését kellett föltételeznie.*

E kutatás során természetesen fölfejtődtek azok a szálak is, amelyek a háború és a gazdaság kölcsönös összefüggését jelzik.

Nem a szociológia, hanem a közgazdaságtan volt viszont azoknak kiinduló pontjuk, akik a kifejtett kapitalizmus imperialisztikus tendenciáit kutatva, jutottak el ez összefüggésekhez. Az ő eredményeik annyival értékesebbek számunkra, mert éppen a mai háborúnak gazdasági okait derítik föl — lehet mondani — szinte hiánytalanul.

A kutatók e két csoportjával szemben állanak azok, akik tisztára gyakorlati célból: a háború kárainak elhárításáért szentelték figyelmüket a háború és a gazdaság kérdéseinek.

Ezek közül irodalmi termékenységük elkábitó méreteihez képest a legkevesebb tudományos értékes anyagot a pacifisták írásai tartalmazzák. Okfejtésükből óvatosan kiküszöbölnék mindent, ami a háború gazdasági föltételezettséget vagy gazdasági kárai mellett hasznát is bizonyíthatná. Az embernek szinte kétségbe kellene esnie olvasásukon, mert azt kell hinnie, hogy az öldöklés vágya, a vérengző hajlam oly erős, hogy csak a legszörnyűbb bajok kifetésével lehet fékentartani; oly erős, hogy éppen azt kell hinnünk, sohasem lehet semmiféle agitációval békés hajlamokra ránevelni. J. v. Bloch és Norman Angell híres és sok tekintetben kitűnő könyveiben is csak ritkán csillan föl a háború gazdasági és politikai föltételezettségének gondolata. Norman Angell, a minden kultúrnyelvre lefordított *Great illusion* szerzője pl. igen briliánsan mutatja ki Anglia leverésének haszontalanságát a német nép számára és viszont; csak egyről feledkezik meg: hogy Németországban is vannak osztályok s ami az egész nép egyeteme számára fölösleges vagy haszontalan, egyesek (bankárok, kartellek, bürokrácia stb.) számára igen hasznos lehet.

De még inkább mélyenlátás nélkül szűkölködik az az irodalom, amely az utolsó évtizedben burjánzott föl s a háború pénzügyeivel foglalkozik. Érdeklődésük szinte egyedül a háborús kölcsönök és ezzel kapcsolatosan a háborús közgazdaság pénz- és hitelszükségletének biztosítása; és igen kevesen vannak — Otto Neurath írásait

* Ez az egyetlen szociologikus nézése a társadalom jelenségeinek, amellyel szemben minden elmélet, amely állandó társadalmi tünetekről azt tartja, hogy „máskép is lehetett volna”, ha az emberek „okosabbak”, „belátóbbak” lettek volna — nagyon is kétes tudományos értékű racionalizmus. Ilyen tudománytalan álláspontot foglal el a háború dolgában pl. J. Novicow, amikor „tévedésnek” minősíti a háborúskodást: „Az emberek igazságokat találtak föl, amelyek segítségével igen rohamosan haladtak. Sajnos azonban óriási tévedésekbe is bonyolódtak, amelyek mértéktelenül föltartoztatták útjukat. E tévedések egyik legvégzetesebbike és legalapvetőbbje az az eszme volt, hogy valaki fokozhatja a maga jólétét szomszédja kifosztása által. Ez az eszme szülte a háborút...” *Critique du darwinisme social. Annales de l'Institut International de Sociologie*, 11. Paris 1907 p. 103.

emlitenők itt legelőbb* — akik ezt a kétségtelenül fontos részletet gazdasági szervezetünk egyetemének perspektívájába állítanák. És mert az összefüggéseket nem látják, írásaik még maga a mostani háború közgazdasági bajainak orvoslására sem adtak többnyire mást, mint részletprogramot.

Végezetül a tudományos tisztánlátás még egy előfeltételének hiányáról kell szólnunk. Az ember általában hajlandó azt, amitől fél, sőt irtózik, tudatából kiküszöbölni. Az a gondolat, hogy meghegyezett vagy kifent vasdarabbal eleven húsba vágjon, oly elképzelhetetlen szörnyőség sok mai ember számára, hogy mindazt, ami ezzel összefügg, hajlandó válogatás nélkül, átalányban el- és megítélni. Hogy ez nem tudományos attitűd a háborúval szemben, azt ma fájdalomosan érezzük. Mert el kell ismernünk, hogy hiába volt a háború tudományos és történeti irodalma, hiába a balkáni háborúk szemünk előtt lejátszódott színjátéka, hiába minden tudásunk imperializmusról, militarizmusról, angol és német versenyről, bagdadi vasútról és Agadirról — a háború problémája mégis csak azzal az érzelmi megoldással volt elintézve számunkra: hogy nem akarunk háborút, hogy tehát a háborúhoz semmi más belső és külső közünk, mint a negáció, a *Verdrängung*. Mert a munka fölényét kívántuk az erőszaké helyett, azt hittük, ez nem tudományos probléma számunkra. Ahogy Ratzenhofer is látta harminc évvel ezelőtt és megírta kitűnő könyve bevezetésében: „Aki nem hivatásos katona, az annyira értékek termelésére vagy életköre látható szükségleteinek kielégítésére irányítja törekvését, hogy idegenül áll oly könyvvel szemben, amely háborúról és védelemről szól. Nehéz pozitíven érdeklődni olyasvalami iránt, ami külső hatásában az ellenkezőjét vonja maga után annak, amit mindenkor föladatunknak tartottunk: a megtartást és a gyarapítást és mindazoknak a súrlódásoknak csökkentését, ami testi és társadalmi életünket fenyegeti.”** Így volt a háború, szomszédunkban folyó háborúk, fegyverkezés és anti militarista agitáció közepette is lelkünknek idegen, át nem élt és érzett kérdés, nem intellektuális, hanem félig érzelmi élmény, félig konvencionális adottság. Ma másként áll a dolog. A háború földrengése fölkavarta és kémiai vegyületbe forrasztotta régi tudásainkat és érzéseinket az újakkal. De túlrövid az idő, hogy ezt a folyamatot befejezettnak hihessük. És ha úgy is érezzük most, hogy ez a háború csak tudatossá tett egy következtetést, amely eddigi megismeréseinknek szükséges és logikus folytatása, vagyis azt hisszük, hogy a háború ténye legfőljebb világképünk némely hiányosságainak kiegészítését, de nem újraformálását követeli meg — mégis tartózkodunk attól, hogy a háború és a gazdaság összefüggéséről szóló fejtegetéseket kellően és megnyugtatóan megalapozottaknak tartsuk.

* O. Neurath: *Die Kriegswirtschaft* 5. Jahresber. der Neuen Wiener Handelsakad. Wien 1910 p.5-54. - *Kriegswirtschaft Archiv f. Sozialwshs. u. Sozialpol.* Bd 39, H, 1, 1914.

** G. Ratzenhofer: *Die Staatswehr. Wissenschaftliche Untersuchung der öffentlichen Wehrangelegenheiten*, Stuttgart 1881, p. 1.

A háború és a gazdaság összefüggését kutató vizsgálódásnak sem szabad szeme elől tévesztenie, hogy a háborúnak más okai is lehetnek, mint gazdaságiak. Viszont ép azoknak az elméleteknek bírálata, amelyek a háborút az emberi természet valamely egyetemes, minden korokban és minden körülmények közt uralkodó tulajdonságából magyarázzák, csak kirívóbbá teszi a háború és a gazdaság koronkint szinte abszolút kölcsönös determináltságát.

Ha például Gustav Ratzenhofer — a társadalmi darwinizmus harcos elméletének legszélsőségesebb képviselője — a háborút egyetemes, örök természettörvényre: „az egyéniségek természetszerű abszolút ellenségességére” vezeti vissza,* azonban könyve további során megállapítja, hogy a civilizáció fejlődésével a nemzetek egymásközt való küzdelmében „a háborús motívumok mindjobban kiküszöbölődnek és a társadalmi és egyáltalán a jogi úton haladó politikára térnek”,** mi más ez, mint elismerése annak a ténynek, hogy a háború nem abszolút örök társadalmi tény, hanem a társadalom változásaitól függő relatív jelenség.***

* Id. mű, p. 5.

** U. ott, p. 317.

***A. Ratzenhofer—Gumplowicz—Ward-féle harcos elméletnek természetesen ép annyi köze van a kivált a most folyó háború publicisztikai *exalté*-i írásaiban fölbujánzó pánmilitarizmushoz, mint Darwinnak a *bellum omnium contra omnes* szimplistáihoz. Nem a harciasoknak, de minden pacifistának kellene elolvasnia Ratzenhofernek Gumplowicz által teljes joggal magasztalt könyvét — amelyet különben Budapesten írt meg —: ugyanazzal a szigorú objektivitással, amellyel a társadalom háborús tendenciáit egyetemes természeti törvényből vezeti le, keresi a civilizáció fejlesztette ellentendenciákat. Azt tartja, hogy a mindenkori kultúra különböző államképződést kíván és a kultúra haladása, a civilizáció ezeket a szükségleteket folyton változtatja. Az állam- és jogfejlődés soha sem tart lépést a civilizációval és mindig hatalmas nyomás eredménye, amelyet a mindenkori kultúra a politikai állapotokra gyakorol. „Minél inkább haladnak lépésben a szükséges politikai változások és a civilizáció . . . annál kevesebb szerepe van az erőszakos harcnak; részben szükségtelenné válik . . . A politikában a civilizáció követelményeinek megfelelni népek és emberek valóságos nagyságának jele.” „De ez a nagyság sem lehet meg az erőszakos harc nélkül . . .” Mindazáltal „a civilizáció föladata, hogy az erőszak szeretete (*die Lust zur Gewalt*) korlátoztassék, hogy a belső harc csupán a jogi alapon folyjék.” (16—17.)

Látnivaló, R. nem tesz lényeges különbséget háború és forradalom közt: „A külső háború oka egy államcsoport helytelen elhatárolása, avagy egyik részének elégtelen befolyása a másikra, a forradalom helytelen jogállapot, vagy a mérvadó érdekek elégtelen befolyása.” (15.)

Ezzel szemben „minden idők legnemesebb törekvése, hogy az abszolút ellenségesség hatásait korlátozza. Az erkölcsök nemesedésének mindig sikerülni fog, hogy az erőszakos harcot megelőzze szükségességének legérettebb

Mi sem könnyebb másrészt, mint a háborúk történetéből azok mindenkori gazdasági célját megállapítani. Ha nem volnának is rá tapasztalati bizonyítékaink, akkor is elhihetnők, hogy a keresztes vitézek között számtalan volt, akít nem a vallásos érzés, hanem a zsákmány vagy a szép asszonyok vágya vitt a tengerentúlra. Épp úgy lehetne a szerencsétlen belgák mai ellenállásában ilyen motívumokat is fölfedezni: hány van közöttük, aki magasabb zsoldért, állásért, vagy a német konkurens elleni irigységből harcol. De éppen ezek a példák mutatják, hogy az ilyen lélektani és teleológikus bizonyítás mily keveset ér.*

A háborúk gazdasági okára épp oly kevésbé következtethetünk abból, hogy egyesek meggazdagodni akartak általuk, mint ahogy a francia vagy az angol forradalom bitófáiból és vérpadaiból, Marat, Robespierre vagy Cromwell öldökléseiből nem lehet arra következtetni, hogy e forradalmak oka vagy célja a vérontás vágya és kielégítése lett volna.

A háború és a gazdaság összefüggésének tudományos vizsgálata azt követeli, hogy a két társadalmi alakulás kölcsönös föltételezettsége váljék nyilvánvalóvá. A háború mint a gazdasági szervezet funkciója, vagyis a termelés és a megosztás mindenkori módja által kényszerüleg megszbott jövedelemszerző mód; és viszont: a gazdaság mint a hadsereg szervezete által befolyásolt fejlődési eredmény — így jelentkezik számunkra e viszony vizsgálata.

A kérdés ily föltevése föltételezi, hogy a társadalmi intézmények sorában a gazdaságot genetikailag és társadalmi fajsúlyban előbbrevalónak tartjuk a háborúnál.

E hipotézist itten megvédelmezni igen messzire vinne és talán nem is szükséges. Logikailag kétségtelennek látszik, hogy

megfontolása. Ebben az irányban a legtöbbet a civilizáció tehet . . . azért, hogy az erőszakos harc alkalmait elhárítja. Ezt úgy teszi, ha minél szélesebb köröket halmoz el jótéteményeivel és a békés érdekek körét tágítja, ha egész országok és népek sülyedését megakadályozza és ezzel erőszakos politikai változtatások szükségességét csökkenti . . . Ha az államférfiak működése fölül-emelkedik a mai empirizmuson, ha nem lesz csupán a véletlen műve, hogy akadjon ember, aki tudja, mi a politika kötelessége . . ., akkor az erőszakos harcok lényegesen kevesbedni fognak; az államférfiak tudatos cselekvése akkor majd nem fog az időleges működés szűk látókörében mozogni, hanem az organikus államfejlődésében és minden politikai visszafejlődésnek — a legrosszabb erőszakos harcok okának — veszedelmét csökkenteni fogja (18-19.)

* Achile Loria a háborúk egész soráról állított össze ily bizonyítékokat. Az érvelés e módja nem áll egy színvonalon a háború gazdasági determináltságát vitató alapvető elméletével. Mindenesetre meglepő azonban a II. Urbán pápa a claimonti zsinaton tartott beszédéből vett idézet, valamint Márton apát buzdító beszéde Bazel népéhez. V. ö. Loria: *Le basi economiche della costituzione sociale*, 3a ed. Torino 1902, p. 328 és kk.

a háborút, ami társadalmi aktus, emberek együttes életre való szervezkedése, vagyis gazdaság és jog előzze meg. De ugyanerre számtalan induktív bizonyítékunk is van. Rudolf Holsti az etnográfiai tények tömegével mutatta ki, hogy az ú. n. harcosszöztönök igen sok kezdetleges népnél legfőljebb bosszuló hadjáratokban nyilatkoznak meg; de hogy nem hódítanak és az állandó háborúskodás állapota csak magasabb fokon áll be.* Engels deduktív érvelését Dühringgel szemben, hogy pl. a rabszolgaság — bizonyos fokon a háborúnak egyik legfőbb célja — termékfőlösleget és munkamegosztást tételez föl**, ugyancsak megdönthetetlen tapasztalati anyaggal erősíti Nieboer*** és a rabszolgaság történetének sok más kutatója.

A háború ilyenformán ugyanoly történeti kategória gyanánt jelentkezik, mint a gazdaság maga, a jog vagy az erkölcs, amelyek mindenkori létezése nem jelenti életük törvényeinek mindenkori azonosságát. A háború is, miként a gazdaság, fejlődési korok szerint más törvények uralma alatt áll és így viszonya a gazdasággal is koronként más.

Ha tehát látjuk, hogy voltak korok és társadalmak, amelyekben a háború nem volt állandó állapot — vagyis a misztikus harcosszöztön elméletét elejtjük — és elismerjük, hogy a háborúnak más okai is lehetnek, mint gazdaságiak — vallásos érzés, bosszú jogsérelemért, hiúság, dicsvágy s t. efféle — viszont a gazdaságot a társadalomban mindenkor jelenlevő, alapvető és a háborúval szemben elsődleges jelenségnek tudjuk: akkor a háború gazdasági föltételezettségének törvényét nem kereshetjük másban, mint magában a gazdaságban. Ez pedig nem lehet más, mint a gazdaság egyetemes törvénye, amely a gazdálkodás célját a legkisebb áldozat árán igyekszik elérni.

A gazdaság célja a jövedelem, amelynek szerző módja a termelés technikája és a jövedelmet megosztó szervezet, vagyis

* „Így lépésről-lépésre haladva azt találtuk, hogy a szerzők, akik fölötte nagy jelentőséget tulajdonítanak a vadak harcias ösztöneinek és általában körülményeik háborús természetének, igen elszívetve általánosítottak . . . Kiválogattunk néhány legharciasabb fajt — *the Maori, Fijians, Tongans, Dyaks, Galla, Masai, Kaffirs, North American Indians in general and the Iroquois in particular, as also the early Germans and the Vikings* — és bebizonyítottuk, hogy megbízható megállapítások szerint jó okunk van hinni, hogy e fajok háborús törekvései viszonylag késői keletűek. Régebbi időkben ritkán voltak harciasabbak vagy vérszomjasabbak, mint a vadak általában.” R. Holsti: *The relation of war to the origin of the State*, Helsingfors 1913, p. 108—109. Részletesebb bizonyítékok: p. 16—20, 40 és kk., 94 és kk. — V. ö. Kropotkinnal is: *A kölcsönös segítség mint természettörvény*, Bpest 1908, p. 121 és passim.

Fr. Engels: *Herrn Eugen Dähring's Umwälzung der Wissenschaft*. 4. Aufl. Stuttgart 1901. p. 165 és kk.

*** H. J. Nieboer: *Slavery as an industrial system. Ethnological researches*. The Hague 1900. XXVII, 474 p.

a politikai és jogi rend szerint változik. Kezdetleges gazdasági rendben inkább felel meg a *lex minimi* elvének a munka — ha ugyan ez a munka a szükségletek kezdetlegessége folytán a mai munkateljesítéshez képest végtelenül kevés is — mert hiszen erőszakkal termelni egyáltalán nem lehet. Ezért a békés munka lelki állapota kifejlődik minden primitív népnél, minden erőszakos kényszer nélkül. Sőt épen ez a békés hajlam és a munkaeljárások tökéletesedése folytán előállott termékfőlség teszi csak egyáltalán lehetővé, hogy mások számára a jövedelemszerzés könnyebb, tehát gazdaságosabb módjává váljék a rablás, a hódítás: a háború.

Az állam keletkezésének az az elmélete, amely szerint az állam a háborúból származott, csak akkor igaz, ha megállapodunk abban, hogy a békésen gazdálkodó primitív népek társadalmát nem nevezzük államnak. Ha ezek szerint az állam lényege egy uralkodó és egy szolgáló faj állandó viszonya, akkor az állam előtti kezdetleges társadalom esetleges rabló vagy hódító hadjáratának gazdasági motivációja az egész közösség élelmikörének biztosítása; az állami közösség rabló vagy hódító hadjárata ellenben kielégítő gazdasági motivációval bír, ha az uralkodó faj számára jelenti a jövedelemszerzés könnyebb módját.

Csakis és kizárólag az államnak ebből az osztályjellegéből magyarázhatjuk, hogy a háború a termelő módnak épen magasabb fokán válik a jövedelemszerzés normális eszközzé, annak dacára, hogy a háború által okozott károk magában a hódító államban esetleg nagyobbak a jövedelemnél. Mert más szenved a kárt és másé a jövedelem.

Ebben az értelemben a háború csakugyan nem más, mint aminek Clausewitz nevezte: a politika folytatása más eszközökkel.* És miként a belső politika célja az állam ez uralmi szervezete — vagy magasabb fokon: osztályszervezete — folytán legelsőbb az, hogy a népesség egyik részének termékfőlségét a másik, kisebb résznek jutassa, azonképen a külső politika sem szolgál más célt, minthogy idegen nép termékfőlségével gyarapítsa a belső értéktöbbletet, vagy ezt idegen elsajátítás ellen megvédje, vagy esetleg épp ily külső beavatkozással az elnyomott osztály támadásával szemben biztosítsa.**

* „ . . . dass der Krieg nichts ist, als die fortgesetzte Staatspolitik mit anderen Mitteln. Clausewitz: *Vom Kriege. (Hinterlass. Werke*, Berlin 1832. Bd. I, S. XVI).

** Hogy ezekben a megállapításokban semmiféle erkölcsi értékítélet nem foglaltatik, mindenki számára, aki a társadalmi jelenségek objektív törvényszerűségéről meg van győződve, eleve nyilvánvaló. Később lesz majd helyén, hogy a háború erkölcsi és általános társadalmi jelentőségéről beszéljünk. Itten csak a háború harmadikul említett gazdasági funkciójáról akarunk egy szót ejteni. A háború rajongói és misztikusai legkevésbé szívesen hallják, hogy a háború sokszor arra szolgál, hogy a belső elégedetlenséget, a forra-

A háborúnak ez a jövedelemmegosztó funkciója különböző körülmények között nagyobb vagy kisebb jelentőségű, vagy épen teljesen háttérbe szorul. A jövedelemmegosztás nem független a gazdaság egyéb funkcióitól, hanem épen a termelés és a csere módja és a politikai szervezet szerint változik. Lehetséges ennek folytán, hogy a termelőerők fejlődésének bizonyos fokán a háború az uralkodóosztály számára az egyetlen mód jövedelemszerzésre vagy a jövedelemmegosztás megváltoztatására, míg más fokon maga az uralkodóosztály számára is gazdaságtalanná válik. Ez az, amit Spencer és még előtte Say és Saint-Simon úgy fejez ki, hogy a társadalom harcos típusa gazdasági típusá fejlődik.*

Ez a fejlődés azonban nem szükségképpen folytonos és egyirányú. Társadalmi szervezeteket, amelyekben a háború megszűnt normális jövedelemmegosztó mód lenni, követhet másik, amelyben újra kényszerűleg életbe lép ez a funkciója. Az ipari társadalomról tartottuk, hogy a társadalom gazdasági típusát képviseli; ma azt látjuk, hogy a kifejlett kapitalizmus a háborús tendenciákat újra fölébresztette.

dalmi hangulatot, vagyis a dolgozó osztály háborúját az uralkodó osztály ellen, a külső ellenségre vezesse le. Legföljebb akkor hiszik el, ha az ellenségről van szó. Nos, a legkapitalisztikusabb szimpátiájú előkelő német folyóirat ez évi júliusi számában egy szerző, aki váltig hangoztatja, hogy Oroszország és Németország életérdekei sehol sem ellentétesek („Vor allem aber muss doch immer wieder betont werden, dass Lebensinteressen der beiden Mächte nirgends aufeinanderstossen”), aggodalommal szemléli a politikai sztrájkok szaporodását Oroszországban, amiről az orosz kereskedelmi és ipari minisztérium 1914 április elejéről való jelentése a következőkben számol be:

Év	Sztrájkok száma			Sztrájkolók száma		
	gazdasági	politikai	összesen	gazdasági sztrájkokban	politikai sztrájkokban	összesen
1910	214	8	222	42,846	3,777	46,623
1911	442	24	466	96,730	8,380	105,110
1912	732	1300	2032	175,678	549,813	725,491
1913 I-IX.	910	761	1671	299,198	379,366	678,564

És hozzáteszi: „Ezek a külpolitika szempontjából is nyugtalanító adatok; könnyen hajthatnak vizet a sovinszta elemek malmára és nem lehet nem számolni a lehetőséggel, hogy a kormányt a belső nehézségek és a nacionalista áramlatok kombinált nyomása akarata ellenére kifelé való kitérésre szorítja.” Erich Zechlin: *Chronik der Weltpolitik*, S. 3—5. *Weltwirtsch. Archiv*, Bd 4, H. 1, Juli 1914.

* V. ö. Collins F. Howard: *Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata*. Budapest 1913, 453—454. 1. és: Loria, id. m., 337. I.

De a háború nemcsak a gazdasági szervezet terméke. Minden társadalmi intézménynek, bármilyen legyen forrása vagy oka, meg van az a törekvése, hogy alapjaitól magát függetleníse és a maga életét élje. Mint ilyen képződmény a háború szervezete: a hadsereg is hajlamos lesz arra, hogy háborúkat idézzon föl, abból a természetes szükségletből, hogy a maga céljai teljesedését lássa, önmagáért, a háborúért, *l'art pour l'art*, miként a gazdaság is ellenállhatatlanul válik szükségletkielégítő funkcióból vagyontgyűjtő és tőkét akkumuláló működéssé. Természetes, hogy a hadseregnek ez az öncélú, saját logikája szerint fejlődő élete visszahatással van magára a gazdasági szervezetre, amelyből első erőit és célját merítette és ugyancsak épen a kapitalizmus kifejlődése igen sok tekintetben egyenesen a hadsereg változásával és fejlődésével függ össze, a hadsereg immánens fejlődési törvényei által van kényszerűleg föltételezve.

III.

A gazdasági szervezet két fokán válik kiválóan szemléltetővé a háború gazdasági föltételezettsége. Az egyik a monopolisztikus földjáradékra alapított társadalom, a másik, amelyben a monopolisztikus tőkehaszon szabja meg a társadalom szerkezetét; a közbeeső korszak, amelyet a szabad verseny korának nevezhetünk, háborús tendenciái tekintetében erős belső ellentéteket mutat.

1. A monopolisztikus földjáradékra fölépített társadalmat közönségesen feudális társadalomnak nevezik. Ennek megkülönböztető jellemvonása az, hogy a jövedelem legfőbb forrása, a föld, kevés nagybirtokos tulajdonában van, akiknek a föld megművelői — rabszolgák vagy félrabszolgák (jobbágyok) — termékek egy részével adóznak.

Maga a rabszolgaság, mint már följebb említettük, aránylag késői fejlemény. Csak a mezőgazdasági termelés viszonylag magas fokán létesülhetett, amikor a földművelő munkája a maga és családja élelmiszükségletén felül fölösleget eredményezett. Azelőtt a hódító megölte vagy elűzte a parasztot és jószágát elvette; most életben hagyta, azzal a kötelezettséggel, hogy terméke bizonyos hányadát neki beszolgáltassa. Így keletkezett a tized, a robot, az adó s a szabad parasztból így lett rabszolga.

Ezen a kezdetleges fokon a hódító faj és a szolgáló faj közt más közösség még nem volt. Nem is lehetett, mert a hódító megtartotta korábbi lakóhelyét; évenként küldött követi útján szedte be az adót s csak engedetlenség esetén jelent meg újra, fegyverrel, rabszolgái közt. Maga a földművelés rendszere szintén nem változott a politikai viszony változása folytán. A kezdetleges technikával dolgozó faluközösségnek aránylag nagy területek kellettek, mind új műveletlen föld, hogy a megkövetelt fölösleget kitermelje. Így nemcsak az urak és a szolgák éltek

egymástól távol, de a szolgák maguk is s közvetlen felügyeletük, már a hódító faj rendszerint kis száma miatt is, lehetetlen föladat.

Hogy a földművelő rabszolga ilyen körülmények közt ura főnhatósága alatt megmaradjon, hogy szabad földre ki ne vándoroljon, annak csak egy módja volt: meg kellett szüntetni a környékbeli szabad földet.

A kezdetleges rabszolgaságnak — lehet mondani — e térbeli föltételei így kényszerítették az uralkodó fajt folytonos hódításra. El kellett foglalni a körülfekvő szabad földet, le kellett igázni a közeli még szabad paraszti közösségeket, mindaddig, amíg minden művelhető szabad föld az úrifaj kizárólagos uralma alá került és a régi szabadságra vágyó földművelő nem menekülhetett máshova, mint más rabszolgaságba vagy idegen törzsek még veszedelmesebb közösségébe.

Az úrifaj e kényszerű hódító tendenciája mellett természetesen egy másik is működött: az egyszer kifejlődött és érvényesült rablóöszönök telhetetlensége. Ahogy Oppenheimer mondja: „az úricsoport gazdasági szükségletének nincs határa; a gazdag sohasem telik be gazdagságával.”* Még a földművelő rabszolgák megtartásának szüksége nélkül is újabb hódító hadjáratokra ösztökelte a nagyobb hatalom és gazdagság, amit még több rabszolga uralma jelentett.

A területi terjeszkedésnek, a hódításnak ez az automatikus irányzata minden hódító fajnál valóságos imperialisztikus vágyakat vált ki. A nagy hódítók — Xerxes, Attila vagy Makedoniai Sándor a világ urai akarnak lenni. De ez a kezdetleges imperializmus hamar megtörik természetes és politikai akadályokon.

Nemcsak a természetes földrajzi határok adottsága és más úricsoportok hatalmi köre, hanem magának a hódító fajnak számbeli kicsisége teszi lehetetlenné uralmának bizonyos cselekvő rádius körén túl való terjesztését. Az uralmi terület már arra is túlnagy lett, hogy a szolgáló fajokat állandó félelemben tarthassa; újabb terjeszkedés sok kezdetleges impériumot döntött bukásba.

Ezen a fokon, amikor további hódítással nem lehet a jövedelmet fokozni, egyideig a rabszolgák eladogatása is jó jövedelmi forrás; idővel azonban kényszerüleg beáll a szükséglet, hogy a meglévő földjáradék fokozásával ériék el a jövedelem fokozását.

Hogyan történjék ez? Ha a földesúr még többet elvesz a földművestől, ha adóba mindenét elszedi, amit termelt vagy annyit sem hagy meg neki, amennyivel magát és családját főtartarthatja és gazdaságát folytathatja, akkor a jövő évre a földesúrnak magának sem jut semmi. Nincs más mód, mint a földhozadék fokozása útján keresni a földjáradék emelését.

* F. Oppenheimer: *Der Staat*, Frankfurt a. M. 1907. p. 62.

De pusztá kényszerrel a parasztot jobb munkára, több termelésre kényszeríteni a területi szétszórtság miatt szintén nem lehet. És magától sem fog erre törekedni, ha folyton feje fölött érzi lebegni a veszedelmet, hogy ura bármikor elűzheti otthonából, elszakíthatja családjától, eladhatja. A hódítás szervezeti elégtelensége egyúttal az erőszaké is. A rabszolga motívumait kell megváltoztatni, hogy többet termeljen: érdekeltté kell tenni munkája hozadékában.

Így fejlődik ki a rablás és az erőszak jövedelemszerző funkciójának hiányossága folytán a *peculium*, a rabszolga magántulajdona és a röghöz kötés, a rabszolga (illetőleg most már jobbágy) elidegeníthetlensége. A rabszolga jogi helyzetének mindkét változása a monopolisztikus földjáradék fokozása érdekében történik, de mindkettő egyúttal a rabszolga érdeke is, éppen úgy, mint maga a kezdetleges rabszolgaság a szolgáló faj szempontjából is magasabb fejlődést képvisel, mint a korábbi állapot, amikor a hadifoglyokat egyszerűen lemészárolták.*

A tökéletesebb termelés szükséglete szükségképpen tökéletesebb jogot, nagyobb szabadságot föltételez.

Mindazonáltal a *peculium* és az elidegeníthetlenség, ha lényeges előfeltétele is volt a földjáradék emelésének, a háborús tendenciákat csak rövid időre szerelhette le. Sőt amikor általánossá válik, s főként a királyok nyomása folytán állandósul, egyenesen újabb háborús irányzat forrásává lesz. Az egyes földesurak, akiknek földjáradéka nem fedezte költségeiket, azelőtt rabszolgáik eladásából pótolták a hiányt. Az új gazdasági és jogi rend ez utat elzárta előlük; elzárta az államon belül azelőtt szokásos egyéni rablóhadjáratokat is, szomszédos földesurak elűzését, jobbágyaik elhajtását, városok, kereskedők kifosztását. Az államon belül kellő jövedelemhez nem jutó birtokos nemesség, amely a magasabb polgári és katonai bürokrácia polcain helyezkedik el, most magát az államot hajtja hódító hadjáratokra a szomszédos államok ellen. Ez a feudális társadalom állandó háborús állapotának magyarázata.**

Abban az arányban, amelyben a földbirtokosok folytonos harcai a legnagyobbak fölülkerekedését eredményezik, másrészt a királyok jobbágyvédő politikájával és az ipar és kereskedelem kifejlődésével a földjáradék mellett a munkabér és a tőkeamat a nemzeti jövedelemben mindnagyobb szerepet játszik, a háborús politika ismét háttérbe szorul és a háború a tőke terjeszkedésének kisegítő eszközévé válik oly területeiken, ahol a békés módszerek erősebb akadályokba ütköznek. És megmarad védelműl azoknak az államoknak területi terjeszkedő politikájával szemben, amelyeknek külpolitikáját még mindig a földjáradék

* V. ö. F. Engels: *Herrn Eugen Dühring s Umwälzung der Wissenschaft*. Stuttgart 1901. p. 189-190.

** A földjáradék és a politikai szervezet ez összefüggése Achille Loria elméletének egyik sarkköve. V. ö. *Le basi economiche*, p. 5, 6, 333 és kk.

érdekei szabják meg. Európában legelőbb Oroszország ily állandó háborús góc még mai nap is s ha mai háborúiban fejlődő kapitalizmusa piacéhségének is nagy része van, még mindig közép-korias politikai szervezetének szétrombolása nélkül az európai államok békéje ezután is lehetetlen.*

2. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a kapitalisztikus gazdaság államának, vagyis annak, amelynek politikáját a profit — a tőkekamat — érdekei szabják meg, háborús tendenciái nincsenek, avagy ha vannak, nem gazdasági, hanem valamely más okból fakadnak. Jól tudjuk, hogy a kapitalizmus vezető államai, Anglia és Franciaország, a feudális uralom többé-kevésbé teljes megtörése után is nemcsak állandó hadikészültségben voltak, hanem mind újabb hódító hadjáratokat is szerveztek. Mi különbség van tehát a kapitalizmus és a feudalizmus, a haszon és a földjáradék háborús tendenciái közt?

Azt lehet mondani, hogy a különbség nem lényeges, hanem csak fokozati.

Ha gazdasági szempontból a háborút kiegészítő kereseti módnak tekintjük, akkor a sajátképeni gazdasági vagyis termelő kereseti módok lehetőségeinek kiterjedése az erőszakos elsajátítás szükségét csökkenti. A termelés mechanikai erőkkel való fokozása és a termékek kicserélése, vagyis az ipar és kereskedelem kifejlődése nemcsak a gazdasági szükségletek sokasodását jelenti, hanem az új technikai és szervezeti vívmányok segítségével még nagyobb mértékben új szükségletek kielégítésének lehetőségét, nem erőszakkal, hanem éppen a bonyolultabb technikai és szervezeti készségek kényessége folytán csakis azok lehető kémélésével. Vagyis abban az arányban, amelyben az embernek a természet fölötti uralma nő, csökken az uralkodó osztály számára is az inger és a kényszerűség, hogy az ember fölötti uralmát erőszakkal terjessze ki és tartsa fenn.

Éppen úgy azonban, amint a földjáradék társadalmában a háborús tendenciákat nem a tiszta földjáradék ténye, hanem a földjáradék monopolisztikus jellege váltja ki, a tőkekamat és munkabér társadalma is az uralkodó osztály számára jövedelmező kereseti móddá teheti a háborút. Ha a termelőerők fejlettségéhez képest a rablás által közvetlenül szerezhető jövedelem elenyésző jelentőségűvé lett is, arra igen is alkalmas eszköz a háború, hogy ha valamely ország kapitalistái a nemzetközi cserében a tisztán gazdasági eszközzel: az egyenértékek kicserélésével nem érvényesülnek, a fegyverek erejével távolítsák el a versenytársat vagy a maguk silány árúját kardjuk súlyával tegyék a gyöngébb fél jobb árújával egyenértékűvé.

Ez volt a modern ipari kapitalizmus kezdeteiben vezető államnak, Angliának, politikája üzlettársaival és ipari egyed-

* Nagyon érdekes, ha nem is teljesen helyes megkülönböztetését Anglia és Oroszország imperializmusának adja Ratzenhofér, id. m., p. 12—13.

uralmát kikezdő szomszédaival szemben.* És a szabadkereskedelem angol apostolainak pacifizmusa, amely egy ideig elhittette az emberiséggel, hogy a háborúnak ma-holnap minden oka megszűnik, csak egy részüknél volt — legelsősorban bizonyára Cobdennél és John Brightnál — az ipari társadalom békés tendenciáinak őszinte ideologikus kifejezése, míg más részüknél inkább a brit birodalom világhatalmi törekvéseinek volt diplomatikus vagy ösztönszerű segítője.

Ugyancsak a kezdetleges ipari kapitalizmus rovására kell írni azokat a háborúkat, amelyek a nemzeti államok képződését kísérték, vagy szemünk láttára is például a balkáni nemzeti törekvésekből fakadtak. Ha minden engedményt megteszünk az ideologikus elméleteknek, ha teljes mértékben méltányoljuk az erkölcsi és szellemi szükségleteket, amelyek a nemzeti államalakulásokra vezettek, akkor is lehetetlen észre nem venni, hogy a csirázó nagyiparnak az a szükséglete, hogy lehetőleg nagy és a nyelvi egység folytán könnyebben megdolgozható és fogékonyabb piaca legyen, semmiképen sem lekicsinyelhető szerepet játszik a nemzeti államalakulásokban.** A magyar szabadságharc és a magyar függetlenségi törekvések oly intenzív és folytonos iparpolitikai indokolása Kossuth Lajostól a Gyár- iparosok Országos Szövetségéig kézenfekvő példa. De ugyanúgy érezzük mindannyian, hogy ami a mai világháborúban a központi hatalmak helyzetét súlyosbítja és további bonyodalmakkal fenyeget, az ugyanilyen nemzeti motívumoknak belejátszása a ma mindenki által — Hugo Haase-tól Bethmann-Hollwegig, Sir Edward Greytől Macdonaldig — gazdaságilag motivált világháborúba. Ezekben a mai nemzeti törekvésekben pedig a régi erővel működnek gazdasági fejlődési szükségletek. A monarchia és Olaszország közti feszültség főoka például a Trentino kérdése. És Trento képviselője háború közben, amikor pedig minden érzelmi érvelésnek eleve nyert ügye van, ez olasz föld gazdasági lehetőségeinek csábító leírásával izgatja a nagyolasz nacionalizmust. Hosszú fejtegetéseit így végzi: „A Trentinonak minden szükséges előfeltétele megvan, hogy kiválóan ipari vidék legyen. Van fehér szene [vízierreje], nagy gazdagsága nyersanyagokban, értelmes és kitartó munkásainak agya és karja rendelkezésre áll. Csak egy dologra van szüksége: szabadságra”***

* „Anglia államelve: Háborúkat viselni és szövetségeket kötni kizárólagos tekintettel az ipari, kereskedelmi, hajózási és gyarmati érdekekre, a termelőerő fölöslegét a gyarmatosításra és barbár népek leigázására fordítani.” Friedr. List: *Das Nationale System der pol. Oek.* 6. Aufl. Bd 4. S. 297.

** V. ö. Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage u. die Sozialdemokratie.* Wien 1907. p. 177-182.

*** Dott. Cesare Battisti, deputato di Trento: *L'avvenire economico del Trentino. II Secolo*, 17 Nov. 1914.

Mindazonáltal nem szabad elfelejteni, hogy a kapitalisztikus államok háborús összeütközései fölötté meggyűrültek az utolsó száz évben. Nemcsak a kockázat nagysága, hanem minden bizonnyal a békés verseny szinte határtalan lehetőségei okozták, hogy a nyugati és középeurópai hatalmak közt több mint negyven éve nem volt háború, és azelőtt is sokkal gyéribben, mint Napoleon idejéig. Nem lehet kétséges, hogy a szabad verseny közgazdasága a békés viszonylatok szellemét a külpolitikában is érvényesíti.

3. Körülbelül tizenöt-húsz esztendeje, hogy az európai külpolitikai közvélemény milderősebben fokozódó izgalom állapotába jutott. Németország, Anglia, Franciaország és nyomukban valamennyi nagyállam egymást évről-évre túlszárnyalva fejlesztí hadseregét és haditengerészetét. A német birodalom hadügyi költségvetése a hadsereg számára 1903-ban 648,4, 1908 ban 855,0 és 1913-ban 1476,7 millió márka, hadi tengerészete számára ugyanazokban az években 221,9, 349,0 és 480,3 millió; Nagybritannia 1903/04-ben 689,1 millió, 1908/09-ben 646,4, 1913/14-ben 926,2 millió sillinget irányoz elő; hadseregére 690,0, 449,2 és 564,7 milliót.* Az összes hadi költség emelkedése tíz év alatt Németországban 125% a flotta kiadásoké Angliában 34,4 és 1890-hez viszonyítva 156,1 ill. 197,7%. Az összes nagyállamok hazafias sajtója kölcsönös izgatástól hangos. Uralkodók találkozásai, diplomaták nemzetközi értekezletei, nyílt és titkos szövetségek hírei kergetik egymást. A cár által összehívott első békekonferenciát angol kezdeményezésre 1907-ben követi a második. De eredménye ennek is semmi. Mert nagyon is átlátszó volt, hogy miként 1899-ben a többi állam önkorlátozása a fegyverkezésben Oroszországnak, az akkor legerősebb hadsereg urának, szárazföldi hegemoniáját szolgálta volna, úgy 1907-ben Anglia csak a maga tengeri hegemoniáját akarta biztosítani.** 1907-ben a német flotta összesen 191 egységet számlált, ezek közt 18 modern csatahajót, és az akkor divatba jött dreadnoughtokból kettő volt programmba véve; ugyanakkor az angol flotta egységeinek száma 354, modern csatahajója van 39, dreadnoughtja 6, és egymagában fölér Franciaország, az Egyesült Államok és Németország egyesített haditengerészetével.

Ily körülmények közt a 2-ik hágai konferencia nem járhatott más eredménnyel, mint az első. És tárgyalásait olvasva, joggal mondhatták, hogy „valóságban nem békekonferencia volt, hanem inkább háborús konferencia. Munkálatai majdnem kizárólag az önműködő tengeralatti aknák alkalmazására és

Ezek és a következő adatok a *Statesman's year-book*-ból valók (London, Macmillan).

** V. ö. M. Pavlovitch: *Le Conflit Anglo-Allemand. La guerre improbable*. Paris 1912. p. 20.

elhelyezésére vonatkozó kérdésekre szorítkoztak, arra, hogy hadihajó hány óráig maradhat semleges kikötőben, a tengeri kikötők bombázására, a robbanó golyók használatára stb. stb. Egyszóval, azzal foglalkoztak, hogyan kell a háborút csinálni és nem azzal, hogyan kell a békét biztosítani.”*

A mai háború praeludiuma: a marokkói krízis mindnyájunk emlékezetében van még. És ma benne vagyunk abban, amit mindenki várt és mindenki lehetetlennek tartott: a kapitalizmus két vezető államának világháborúvá szélesedett fegyveres véres viaskodásában. Mert hogy erről van szó és nem a szerb kérdésről, az ma mindenki számára nyilvánvaló.

A vita afölött, vajjon a két világhatalom összeütközése elkerülhető lett volna-e, bizonyára fontos erkölcsi és politikai következtetésekre vezethet, de a diplomáciai előzmények és a személyes felelőségek megállapítása nélkül el sem dönthető. Erre pedig csak jóval a háború után kerülhet a sor. És így ma nem kérdezhetünk mást, mint hogy a kapitalizmusnak mely szűkségelei hajtották a két államot háborúba?

Hogy erre megfelelhessünk, a kapitalisztikus gazdaság legújabb fejlődését kell vizsgálnunk.

Abban az időben amikor Marx a kapitalisztikus termelőmód törvényeit Anglia közigazdasága járdáján kutatta, vagyis a múlt század 50-es és 60-as éveiben, Anglia volt az egyetlen ipari kapitalista állam; és Marx joggal vethette az esetleges kifogásnak ellene, hogy mindehhez Németországnak semmi köze: „*De te fabula narratur!*” Valóban mindazok a jelenségek, amelyek a tőke fejlődését előidézték és kísérték, pontosan megisméltódtak Németországban és Amerikában, Franciaországban és Japánban. A tőkés gazdaság sajátos fejlődési tendenciái: a szocializáció, az akkumuláció, a centralizáció stb. egyképen érvényesülnek azóta ez új kapitalista területeken.

Mindazáltal az ipari kapitalizmus új országaiban, kiváltképp pedig Németországban és az Egyesült Államokban, a gazdasági fejlődés oly formákat öltött, amelyek a kapitalizmus sajátképeni hazájában később alakultak ki, vagy tipikus kifejlődésre máig sem jutottak.

Az angol ipari kapitalizmus a lehető legkedvezőbb körülmények közt nőhetett nagyra, oly gazdasági és politikai előfeltételekkel, amelyek az ipari tőke természetével teljes összhangban voltak. Földrajzi helyzete folytán a feudális államból előbb tengeri világhatalom lett, a világpiac ura. „Királyi” kereskedői óriási vagyonokat halmoztak föl, amelyek értékesítésre törekedtek. A piac rendelkezésre állt — és mi kell a kapitalistának más!* A kereskedőből hamarosan ipari termelő, gyáros

* M. Pavlovitch, id. m., p- 21—22.

** „Give us but a market, say manufacturers, and we will supply goods without end!” Henry George: *Social problems*, p. 8. (*Compl. Works*, vol. 2. New York 1911.)

lett. Az államtól nem akart egyebet, mint hogy hagyja békén értékföbbletet termelni. Hisz a piacot már előbb megszerezte neki, így a szabad verseny egyéniségeket edző légkörében nevelkedhetett. A szomszédok versenyétől nem kellett tartania, mert azok csak nyersanyagokat termeltek. Szabadkereskedő volt tehát, nyersanyagát onnan vehette, ahol a legolcsóbb volt, árúját ott adhatta el, ahol a legnagyobb haszonnal értékesíthette.

Anglia korlátlan uralma a világpiacon körülbelül a múlt század 70-es éveiiig tartott. Akkor kezdett erősebben érvényesülni az új ipari országok, első sorban Németország és az Egyesült Államok versenye a nemzetközi áru piacon.*

Ezeknek az országoknak ipari kapitalizmusa sok tekintetben más körülmények közt nőtt fő, mint az angol. A túlhatalmas brit iparral szemben rövid megszakításokkal vámvédelmet élvezett és ezért is elejétől kezdve erősebben támaszkodott az államra. Tőkeszegénysége arra kényszerítette, hogy a kis takaréktökéket is megszerezze; erre szolgált a vállalatok túlnyomóan részvénytársasági formája. A társasági forma nagyobb szerepet juttatott a vállalatok hitelszükségletének kielégítésében a bankoknak; az ipari tőke függősége a kölcsöntőkétől eleve nagy volt.

Az előfeltételek különbsége nem változtatta meg a kapitalizmus alaptermészetét, sőt bizonyos fokon némely tendenciája érvényesülését módfelett erősítette; kiváltképpen az akkumuláció és centralizáció folyamata lett sokkal gyorsabb és végletesebb.

E gyorsabb koncentráció főoka a védővám volt, amelyet főtartottak akkor is, kittikor nevelő szerepére régen nem volt már szükség. A vám által biztosított magasabb haszon lehetőségét kihasználni csak akkor lehet, ha a vámterületen belül a verseny nem szorítja le az árakat. Erre a célra a nagytermelők szövetkeznek, a kicsinyeket, csatlakozásra kényszerítik vagy agyonkonkurrálják, maguknak pedig a termelés monopóliumát biztosítják. A koncentráció folyamata ilykép a védvamos államokban a kartellekben és a trösztökben hatványozva jelenik meg, a tőke monopolisztikus tendenciája — az állam védelme alatt — teljes kifejlésre jut.

A gyors koncentráció lényegesen megváltoztatja a kölcsöntőke viszonyát is a termelő tőkéhez. Minél nagyobbak az üzemek, a tőke organikus összetétele annál magasabb, vagyis az állótőke aránya a forgótőkéhez annál nagyobb. Annál nagyobb és nehezebben kielégíthető az ipari vállalkozó hitelszükséglete. Azelőtt saját tőkéjét kötötte le álló tőke gyanánt és a forgótőkehitel útján biztosította. Ezt könnyen visszafizethette, mihelyt egyszer megforgatta. Minél nagyobb az álló tőkerésze a vállala-

E folyamat leírását l. a következő szerzőknél: B. Serrigny: *La guerre et le mouvement économique*, Paris 1905, p. 27 és kk. — K. Uhlig: *Die Verschiebung des wirtschaftlichen Kräfteverhältnisses zwischen England und Deutschland*. *Zeitschr. f. Volksw., Sozialpol. u. Verw.*, 1913, H. 6, p. 747—68. — J. B. Askew: *Der britische Imperialismus*, Stuttgart 1914, 44 p.

latban, annál inkább kell ezt is hitel útján megszerezni. Az álló tőkévé változtatott kölcsöntőke azonban nem olyan könnyen mobilizálható, mint a forgó tőke. Ez a körülmény a hitelezés föltételeit alapjukban megváltoztatja. Csakis nagy hite azok, akik kölcsöntőkéjüköt a legkülönbözőbb forrásokból gyűjtik és így kockáztathatják, hogy egy rész állandóan le legyen kötve, jöhetnek a nagyvállalatok számára tekintetbe. így válnak a bankok az ipar hitelezőivé, kölcsöntőkékük így válnak produktív tőkévé. És mivel csak a bankok rendelkeznek a vállalatoknak nélkülözhetetlen tőkével, a bankok lesznek az ipar urai.

Minél nagyobbak a vállalatok, vagyis az üzemenkoncentráció minél előre haladottabb, annál nagyobbak a hiteligenyek, annál nagyobbaknak kell a bankoknak lenniök, annál erősebb a tőkekoncentráció. Minél nagyobbak a hitelforrások, annál könnyebb az üzemek további kiterjesztése, a gyöngébbek lekonkurrálása. A kartellek vezetői és a bankok vezetői, egymást támogatva és erősítve, többnyire szoros perszonális unióban, így lesznek a kapitalisztikus gazdaság urai.

A kapitalizmusnak ezt a fázisát, amelyet a kartellek, trösztök és a bankok monopolisztikus uralma jellemez, e fejlődés kitűnő teoretikusa, Rudolf Hilferding, finánckapitalizmusnak nevezi*; félreértést kevésbé támasztó névvel kifejlett kapitalizmusnak is lehetne nevezni.**

Nem kell különös fantázia annak elképzeléséhez, hogy a tőke természetes törekvése, hogy hasznot (profitot) hajtson — amely a verseny kockázatai által óvatosabb egyéni tulajdonos kezében is szinte korlátlanul érvényesül — mily gigantikus méreteket ölt a kartellek és a finánc-tőke monopolisztikus tulajdonában.

De az üzemek és tőkék e koncentrációjával megváltoznak az értékesítés föltételei is. Minél nagyobbak az üzemek, annál nagyobbaknak kell a piacnak lennie, hogy a tömeges termelés kellő haszonnal járjon. A védővám amúgy is külön hasznot jelent a kartelleknek. Minél nagyobb a védővámok által biztosított belföldi piac, annál nagyobb a kartellek külön haszna. Innen a kifejlett kapitalizmus törekvése minél nagyobb vámterületek létesítésére. Anglia ezért akarja gyarmatait egyetlen nagy vámunióba szervezni, s Németország ezért propagálja a közép-európai vámszövetséget.

A kartellek és a finánc-tőke belföldi egyeduralma óriási, azelőtt ismeretlen arányban szaporítja a tőkét. A tőke belföldi értékesítő lehetőségei viszont nem fejlődnek ugyanoly gyorsan.

* V. ö. R. Hilferding: *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*, Wien 1910. (*Marx-Studien*, Bd. 3, p. I-XI,

** *Hochkapitalismusnak* nevezi Johannes Plenge: *Von der Diskontpolitik zur Herrschaft über den Geldmarkt*, Tübingen 1913, p. 27 és *passim*.

A kartellárak magassága folytán a belföldi piac fogyasztó-képessége korlátozott és lassabban emelkedik, mint az extra-profitokból rohamosan gyarapodó ipari és banktőke. Ennek az a része, amely a belföldön kellő értékesítéshez nem jut, kifelé törekszik, jövedelmezőbb alkalmazást, magasabb kamatozást keres. Így fekteti Angliát, amelyben a szabadkereskedelem folytán fejletlenebb kartellek különhasznát az óriási piac és régi gazdagsága pótolja, így Franciaország és újabban Németország is fölös tőkét a szegényebb országok államkölcsöneibe és így fokozza a tőke kivétel az iparilag gyöngyözőbb országok amúgy is nagy gazdasági függőségét a gazdagabbaktól.* **

Mert a magas kamattal a kölcsöntőke még nincs megfizetve. Az a valóságos lényegbeli egység, amelyben a finanszírozás az ipari tőkével van, magától értendő törekvéssé teszi, hogy az adós országot minden kölcsönművelet alkalmával a hitelező ország áruinak vásárlására kényszerítsék. Szerbia nem kap kölcsönt, ha nem Creusotban rendeli meg ágyúit és Bulgáriát nem segítik ki zavarából, ha hadikészleteit nem veszi Kruppnál és Skodánál.

Még erősebben, mint a szerényebb kölcsöntőke értékesítési szükséglete, hajt külföldi terjeszkedésre a kifejlett kapitalizmus tőkeakkumulációja. A kartellárak külön hasznát által elkényeztetett ipari tőke természetesen hasonló haszonra törekszik a külföldön is. És a külföldi ipari vállalkozás jövedelmezőbb mint a kölcsön. Magas alapító jövedelmeket szerez egyrészt a kartell mögött álló bank, amely az alapító műveleteket végzi, és magas hasznot a kartell, amely az idegen országban is biztosította a termelés monopóliumát. Minél teljesebb a kölcsöntőke és az ipari tőke egysége, annál erősebb az ösztön az ipari tőke kivételére és annál könnyebb is ez együttműködés folytán.***

* „Minél rosszabb az üzletmenet Angliában, a külföldi járadékok élvezői annál nagyobb mértékben vonják meg tőkéjüket hazájuktól és fektetik idegen, jobban menő közgazdaságokba.” A. Sartorius v. Waltershausen, *Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande*, Berlin 1907, p. 393. — Ez, a tőke kivétel elméletében alapvető munka némely részében ma már túlhaladott; a kartellek jelentőségének megismerésében túlszárnyalja Hilferding és a bankok szerepének megváltozását is tisztábban látja Plenge.

** Egy márka kamatléveletnek 1904-ben a következő ára volt: 35,20 M 2 $\frac{1}{2}$ %-os angol konzolokban, 33,10 belga, 32,80 francia, 32 németalföldi, 31,30 svéd, 30 német, 29,66 dán, 29,60 norvég, 27,40 svájci 3%-os járadékban, 26 olasz, 25,50 osztrák, 22,75 orosz, 22,50 spanyol, 21,62 török, 19,25 szerb 4%-os járadékban, 21 portugál 3%-os, 18,20 bolgár 5%-os, 13,80 görög 3%-os járadékban. A. Neymarck a *Rentier* 1904. évi folyamában. Id. Sartorius, id. m., 38-39. o.

*** A legerősebb törekvést ipari tőke kivételére a szervezeten kívül legelőrehaladottabb iparnál látjuk ma, Németországnál és az Egyesült Államoknál Hilferding, id. mű, p. 411. l.

A kifejlett kapitalizmus mind e törekvése kiterjedt piacokra, monopolárokra, különhasznokra, kölcsöntőke és ipari toké kivitelére természetesen legteljesebb kielégítését akkor éri el, ha gazdasági hatalmát az idegen ország piacain saját állama politikai hatalmával támogathatja. A belföldi piacon a versenytől elszokott kartellek nem szeretik a versenyt a nemzetközi piacon sem. Maga a kartellek védvamos politikája az államhatalom erősítését igényli kifelé is a vámok fõntartása érdekében, szakítást az ipari kapitalizmus *laisser-faire*-jével és a külpolitikának a kapitalista expanzió szolgálatába állítását. Az állam immanens tendenciája területi terjeszkedésre így találkozik a kifejlett kapitalizmus szükségletével, hogy nagy gazdasági területen uralkodjék. Amit régebben az állami vagy nemzeti terjeszkedés szolgálatában láttunk: mind újabb területek hódítása így válik, gyarmatok szerzése, érdekszférák teremtése, külföldi gazdasági monopóliumok biztosítása formájában a kapitalizmus terjeszkedésének eszközévé. A nemzeti imperializmusból gazdasági imperializmus lesz, amely tekintet nélkül a meghódított népek fajára, nyelvére, rokonságára, tisztán a piac kiterjesztését szolgálja. Minél fejlettebb valamely ország kapitalizmusa, minél előrehaladottabb a koncentráció folyamata, annál elkeseredettebb a harc a föld még föl nem osztott részéért; minél kisebb a maradék, annál nehezebb a békés megegyezés fölõtte. Az imperialisztikus törekvéseiben újra megerõsített államhatalom hadseregének és diplomáciájának hagyományos harci tendenciái a legkevésbé alkalmasok arra, hogy a békés megegyezés lehetõségeit erõsítsék.

A kifejlett kapitalizmus szükségszerû imperialisztikus tendenciái hogyan férnek meg Anglia régibb keletû világuralmával? Hogyan fér el a két európai kapitalisztikus impérium: Németország és Anglia a Földön?

1870 óta 1910-ig a Német birodalom népessége 41 millióról 65 millióra emelkedett. Az évi gyarodás százaléka 1870-ben 0,58 volt, 1910-ben 1.36. Tíz év óta az átlagos évi gyarodás jóval felül van a 800,000-en.

Ugyanebben az idõben az Egyesült királyság népessége 32 millióról 45-re szállt föl; az évi gyarodás az utolsó tíz év átlagában nem egészen 350,000 lélek.

A 800,000 új németnek nyilvánvalóan több hely kell az érvényesülésre, több *ellbogenraum*, több termelés és jövedelem, mint a 350,000 angolnak.

A német külkereskedelem tûneményes fejlõdése az utolsó évtizedekben biztosítani látszott ezt. Ha a négy világkereskedõ országot tekintjük, akkor azt látjuk, hogy míg Franciaország külkereskedelmének összes értéke az utolsó 25 év alatt (1887-1912) 98,1%-kal, Nagybritanniáé 113,1 és az Egyesült Államoké 173,3%-kal emelkedett, addig a németé 214,7%-al.*

* K. Helfferich: *Deutschlands Volkswohntand 1880-1913*. Berlin, 1913. p. 73. (Adatai nem mindig megbízhatók.)

És ugyanígy emelkedett Németország része a világkereskedelemben a többi nagykereskedő államéhoz viszonyítva. A világ-összes be-, ki- és átviteléből Franciaországra esett 1904-ben 87%, 1907-ben 9,0, 1910-ben 9,4, 1912-ben 90%, az Egyesült Államokra 9,8, 10,4, 9,5 és 9,9, Nagybritanniára 18,0, 17,7, 16,9 és 16,6, Németországra ellenben 11,7, 12,7, 12,0 és 12,9%.* Vagyis Franciaország- és az Egyesült Államok része a nemzetközi árucserében szinte nem változott, Angliáé kb. egy tizedével csökkent és ugyanannyival nőtt Németországé.

Anglia világkereskedelmi hegemoniájának komoly veszélyeztetését jelentik ezek a számok. Tíz év előtt a Brit birodalom a világ kereskedelmének még $\frac{1}{4}$ -ét bonyolította le; ma már csak $\frac{1}{6}$ -át. Németország része ugyanez időben $\frac{1}{9}$ -ről $\frac{1}{4}$ -ra emelkedett.

Bármennyire jelentékeny is ez az előrenyomulás a régi és hatalmas versenytárral szemben, a népesség viszonylagos gyarapodásával és a nemzeti termelés viszonylagos emelkedésével még sem tartott lépést. Mert bár a német kivitel értéke 1890-től 1911-ig 170 millió £-tal növekedett és az angolé csak 165 millióval, az arány kedvezőtlenebb Németországra, ha a kivitel viszonyát a népesség lélekszámához mérjük. 1890-től 1911-ig a német kivitel fejenként 2,15 font sterlinggel, az angol ellenben 3 font, sterlinggel emelkedett.**

És ugyanúgy alig lehet a német tőkekivitel emelkedését az angoléhoz mérni. Az angol jövedelmi adóbecslések szerint a külföldről és a gyarmatokról befolyó jövedelem 1880 81-ben 30 millió fontra, 1890/91-ben 55,5, 1900/01-ben 60, 1906/07-ben 80 millióra rúgott. 5%-kal tőkésítve ez 1,6 milliárd fontnyi tőkekivitelnek felelne meg,*** német értékben 32 milliárd márkának. De ezek a hatalmas számok is, szakértők véleménye szerint, mélyen alatta maradnak a valóságnak. Sir Robert Giffen 1882-ben 70—75 millióra, 1898-ban 90 millióra, M. Paish 1907-re 137,791.000-ra, a *Statist* 1910-re 166 millióra becsülte ezt a jövedelmet.† Ez 66 milliárd márka! Ezzel szemben az idegen papírokba fektetett német tőkét 1892-ben 10 milliárd márkára, 1894-ben 13-ra, 1905-ben 16-ra, 1912-ben 18-19 milliárdra

* Ed. Rosenbaum: *Der deutsche Aussenhandel im J. 1913. Weltwirtsch. Arch.*, Bd 4, H. 2, Okt. 1914. *Chronik* S. 187.

** K. Rathgen: *Die wirtschaftliche Rivalität. Referat in: Deutschland u. England in ihren wirtschaftl., polit. und kulturellen Beziehungen. Verhdlgen der Deutsch-Engl. Verständigungskonferenz*, hg., v. Ernst Sieper. München 1913, p. 12.

*** E. Becqué: *L'Internationalisation des capitaux*, Montpellier 1912, p. 54—55 — Askew szerint az ang-ol polgári osztályok külföldről jövő jövedelme 1882-től 1908-ig összes jövedelmük 5,2%-áról annak 8,7%-ára emelkedett. *Id. m.*, p. 37-38.

† Becqué, *id. m.*, p. 56.

becsülték*. Ennek is kb. egyharmada nem a magasabb kamatot fizető tengerentúli országokban, hanem az Osztrák magyar monarchiában van elhelyezve; 1903. évi becslés szerint 4,653 millió M. (A monarchia külföldi tartozásának ez viszont a fele volt: mar akkor!) Tengerentúl 1898-ban 7,03-7,73 milliárd M, 1904-ben 8,03—9,22 mill. M német tőke kamatozott. Az angol tőkének gyarmati és idegen értékekbe helyezett része ellenben, ami 1899-1904 közt átlagban 42,8%-ot tett ki, 1905—1909-ben már 75,6%-ra rúgott; maguknak az idegen értékeknek aránya 16,8 %-ról 47,8 %-ra szökkent**.

Vagyis Anglia és Németország tőke kivitele 1890-től 1900-ig egyaránt kb. megkétszereződött; az angol pénztőkések külföldről származó jövedelme kb. 2000 millió koronáról 4000 millióra, a németeké kb. 450 millióról 900-ra emelkedett. De ugyanebben az időben Németország népessége $15\frac{1}{2}$ millió lélekkel, kb. 31%-kal nőtt, Angliáé ellenben alig 7 millióval, kb. 17%-kal. És a német külkereskedelem, mint láttuk, ugyanannyival, mint az angol.

Látnivaló, hogy a kifejlett kapitalizmus országa számára viszonylag elzárva maradtak a tőke értékesítésének azok a lehetőségei, amelyek leginkább felelnek meg a kartell- és banktőke természetének.

Még erősebb akadályokba ütközik a német tőke különhasznokra törekvése azon az úton, amely valamennyi közt: védővámáraknál, árú be- és kivitelnél, tőkekivitelnél könnyebb és magasabb jövedelmeket biztosít: új területek hódítása, gyarmatbirodalom alapítása útján.

Amikor a német kartelltőke Bismarck kezdetleges ellenállásának legyőzése után a birodalom külpolitikáját az imperializmus irányába kezdte terelni, a Föld hozzáférhető része nagyjából már föl volt osztva. Azóta ez a maradék is nagyjából új gazdát kapott. 1910-ben a négy óriási világbirodalom között a Föld így oszlott meg:***

	millió km ²	millió lakos
Egyesült Államok	10,03	104
Franciaország	11,50	91
Oroszország	22,30	162
Brit birodalom	33,61	444

Ez óriási impériumok mellett mily szerény és aránytalan hely jut a németnek 3,20 millió négyzetkilométerjével, de 80 millió lakosával! Minden britre 0,72 km² jut a Földből, az Egyesült Államok minden polgárára 0,09, minden franciára 0,29 minden németre csak 0,04. A brit gyarmatbirodalom kb. száz

* U. o., p. 73.

** U. o., p. 74, 61.

*** S. Schilder: *Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft*, Bd 1, Berlin p. 214—215.

szorosa az anyaországnak, a francia kb. húszszorosa, a német alig hétszerese.

És maga Nagybritannia, a leghatalmasabb versenytárs! A mind az öt kontinensen megoszló brit világbirodalom magában foglalja: 1. a lakható Földnek kb. egy negyedét, ha nem számítjuk a hasznavehetlen sarki vidékeket; 2. az emberiségnek több mint egy negyedét (27%-át). És ebben a fantasztikus birodalomban a nagystílusú gyarmatosításra legalkalmasabb, legtermékenyebb, legnagyobb jövőjű területeket.*

Maga a négy nagy impérium 1910-ben 77,44 millió □ km.-jével a lakható Föld 58,5%-át borítja; alattvalójuk az emberiségnek közel fele, 48—49%-a. A Föld többi része pedig, ami nem Németországé, igen kis maradék kivételével, szintén biztos, kezekben van.

És amikor a német kartell- és bankkapitalizmus így elzárva látja magát és a folytonos túltermelés által feszített iparát a legkönnyebb és legmagasabb különhasznoktól, amelyeket mindújabb gyarmatterületek szerzése nyújtana neki, akkor tetejébe a német ipar legjobb vevője, a brit impérium, a folyton fenyegetőbb német versenytől izgatva, áttérni készül a védővámra. Olyan helyzet állt elő, amelyben a béke minden európai tényezőjének együttes hatása is — mint Rudolf Hilferding már 1910-ben előre mondta — nehezen háríthatta volna el a fegyveres összeütközést.**

IV.

A gazdasági harcnak nagy fegyveres kicsendülésében benne vagyunk és nem lehet kétségünk aziránt, hogy milyen gazdasági szükségletek kívánták a fegyverek eszközzel való kielégítésüket. Alig volna kevésbé fontos föladat a gazdaság és a háború viszonylatát a másik oldalról nézni és azt vizsgálni, hogy a háború és a hadi szervezet mily kényszerítő befolyással volt mindenkor a gazdaság fejlődésére.

Sajnos, ennek a nagyjelentőségű viszonyoknak tárgyalásáról le kell mondanunk. A kérdés kielégítő megoldása több helyet és időt igényelne, mint amennyi rendelkezésünkre áll. Be kell érnünk azzal az általános utalással, hogy társadalmi funkció, amely a

* U. o., p. 194.

** "... Minél fejlettebb a monopolizáció folyamata, annál elkeseredettebb a maradékért való harc. Ha az angol szabadkereskedelmi rendszer még elviselhetővé tette ezt az ellentétet, a rövidesen szükségkép bekövetkező áttérés a védővámra rendkívül ki kell hogy élesítse. A német kapitalizmus fejlődése és gazdasági területének viszonylagos kicsinysége közti ellenmondás rendkívüli módon fokozódik. Mialatt Németország ipari fejlődésében rohamosan előrehalad, versenyterületét hirtelen megszorítják . . . Olyan helyzet ez, amely az ellentétet Németország és Anglia meg csatlósai közt rendkívül ki-élesíti, oly helyzet, amely erőszakos megoldásra tör." R. Hilferding: *Das Finanzkapital*, p. 421—2.

maga céljaira is mindenkor nagy gazdasági és szellemi erőket vett igénybe, lehetetlen, hogy a társadalom gazdasági (és szellemi) funkcióinak működését viszont ne befolyásolja.

Ugyanúgy nem foglalkozhatunk a háborús állapot, az akut háború hatásával a közgazdaságra. A kérdéseknek a komplexuma — amit ma általánosan elfogadott műszóval háborús közgazdaságnak neveznek — szintén igen nagy terjedelmű. De az elméleti megvilágítás alól egyelőre inkább azért vonja ki magát, mert a gazdasági hírszolgálat mai hiányossága folytán tényei eléggé meg sem ismerhetők, és mert a háború, ha soká tart, e téren még oly változásokat hozhat, amelyeket ma előre sem láthatunk.

Egyetlen általános föltevésnek mernénk mindazáltal kifejezést adni. Annak, hogy még ez a méreteiben is példátlan világháború sem fog — ha csak nem folytatják egészen az öngyilkosság határáig — oly tartós gazdasági károkat okozni és nem fogja oly mértékben megzavarni gazdasági szervezetünk működését.

* Werner Sombart könyvet írt annak bizonyítására, hogy a kapitalizmus egyenesen a hadszervezet terméke. Ez mindenképpen igen hasznos és rokonszenves vállalkozás volna, ha Sombart úr a nála újabban megszokott hányavetiséggel — amelyről nem tudja az ember, szemérmertlenség-e vagy csak fölületesség — nem hirdetné nagy garral, hogy ezzel a levitézlett történelmi materializmus pótlására új nézőpontot vitt be a közgazdaságtanba. Hogy ez a nézőpont a történelmi materializmus egyetlen híve számára sem újság, hanem kezdettől gyakorolt kutató módszer, azt Sombart, az egykori marxista, bizonyára jól tudja. Sőt bizonyára olvasta Marxnak azt a levelét is, amelyben ezeket írja Engelsnek: „Az *army* története mindennél szemléltetőbben domborítja ki a termelő erők és a társadalmi viszonyok közti összefüggésről való nézetünket. Egyáltalán a háború fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Pl. a munkabér legelőször a hadseregben fejlődött ki a régiéknél. Éppen úgy a rómaiaknál a *peculium castrense* az első jogi forma, amelyben a nem-családapák ingó tulajdonát elismerik. Éppen úgy a céhrendszer a *fabri* testületeiben. Ugyanúgy itten a gép első alkalmazása nagyban. Sőt még az ércek különleges értéke és pénzül alkalmazása úgy látszik, eredetileg — mihent Grimm korszaka elmúlt — harci jelentőségükön alapszik. A munkamegosztás is egy szakmán belül legelőször a hadseregben érvényesül. A polgári társadalmi forma egész története találóan van benne összefoglalva.” (*Briefwechsel zwischen F. Engels u. K. Marx*, Stuttgart 1913, Bd. II, S. 194—195. Így a levitézlett történelmi materializmus atyja 1857-ben, vagyis hat évvel azelőtt, semmint Sombart úr a világra jött. Nem illik-e a kitűnő férfiúra Stendhal mottója *Vörös és Fekete*-je XXXVI. fejezete éléről: „Ha a nyegleség megbocsátható, úgy csak az első ifjúkorban, mert akkor valami szeretetreméltó tulajdonságnak túlajtása. Szerelem, vidámság, gondtalanság kell hozzá. De a tekintélyeskedő nyegleség! A méltóságteljes és öntelt nyegleség! — a butaságnak ez a kihágása a XIX. századnak volt fentartva.” — Werner Sombart ifjúkorában komoly ember volt; amikor *Krieg und Kapitalismus* c. könyvét írta, az ötvenedik évét taposta. Úgy látszik, most szeretne fiatal lenni!

dését mint a háború pusztításainak közvetlen benyomása alatt hinni hajlandók vagyunk.

Alig kell idézetekkel bizonyítani, hogy a legtöbb író sokkal sötétebben ítélte meg ennek a háborúnak várható gazdasági rombolásait, mint a korábbiakét.

Az orosz Pavlovitch például csak a német-angol összeütközésről ezeket jósolta:

„Háború Németország és Anglia közt alapjukig rengetné meg a két nemzet gazdasági hatalmát; olyan válságot idézne föl, amelyre még nem volt példa és az ipar egész ágainak pusztulását; a legmélyebb rétegekig fölizgatná a két ország tömegeit és a forradalmi mozgalmat legélesebb szélsősége fokára hevitené.”*

Semmiel sem optimisztikusabb a nagykapitalista *Frankfurter Zeitung* szerkesztője:

„Annyi azonban természetesen tiszta és világos — írja könyvében — hogy a háború gazdasági tekintetben valósággal elemi borzalmasságú katasztrofális esemény erejével hatna. Egy háború a termelés minden alapját, a hitel minden számítását halomra döntené. A hadviselő ország gazdasága, legalább közvetlenül a háború kitörése előtt és után, káoszhoz hasonlítana, amelyben ezer meg ezer egzisztencia menne közvetlenül tönkre.”**

És az a francia katonai író is, aki még 1905-ben azt tartotta, hogy a háború „a hadviselő felekre megsemmisítő”*** és hogy gazdasági okokból lehetetlen, későbbi munkájában elejti ugyan ezt a nézetét, de a károkat alig becsüli kisebbre.†

Bizonyára nem érzéketlenség a mai háború borzalmaival szemben, ha e pesszimisztikus jóslásokat még ma sem tartjuk igazoltaknak. És hogy inkább hajtunk azok nézetére, akik az utolsó évtizedek nagy háborúinak gazdasági hatásait kevésbé pusztítóknak látták.

Tudatában vagyunk emellett teljesen annak, hogy hatalmas kapitalisztikus érdekeknek: a hadfölszerelő iparoknak, az

* M. Pavlovitch: *Le Conflit Anglo-Allemand*, p. 34.

** A. Feiler: *Die Konjunkturperiode 1907—1913 in Deutschland*, Jena 1914, p. 5.

*** B. Serrigny: *La guerre et le mouvement économique*, Paris 1905, p. 203.

† „Ezt a tanulmányt, valljuk meg őszintén, korunkban közkeletű előítéletekkel teltlen kezdtük meg; azt is hittük ennek folytán, hogy a hadviselő felek életében oly zavarokat állapíthatunk meg, amelyek a fegyveres nemzetek jövő harcát abszolúte lehetetlenné teszik; ez a rendszer elítélése lett volna. A kérdésnek mélyített tanulmánya arról győzött meg, hogy félelmeink, ha nem is voltak képzeltek, mindenesetre túlzottak voltak; ma készségesen beismerjük tévedésünket. A harc, ahogy a két ellenfél szervezte, gazdaságilag és szociálisan lehetséges, de óriási áldozatok árán az ellenségeskedések alatt, és igen reális szenvedések árán a béke megkötése után.” B. Serrigny: *Les conséquences économiques et sociales de la prochaine guerre*, Paris 1909, p. 11.

export- és banktőkének háborús spekulációi mely erősen befolyásolhatták az optimisztikus álláspont némely képviselőjének ítéletét. Ha a francia-orosz milliárdok közvetítője, Arthur Ktralovich mondja, hogy az 1905-ös vasúti sztrájk sokkal több kárt okozott Oroszországnak, mint a japán háború,* ebben a nyilatkozatban joggal kereshetjük a bankügynök törekvését, hogy a francia tőkések megnyugtassa az orosz kölcsönkötvények változatlan bonitása iránt. De pl. Sir Robert Giffent nem lehet ily motívumok gyanújába fogni, amikor hasonló véleményt nyilvánít a búr háborúról.**

Épp oly kevésbé lehet ez optimisztikus megítélésnek ellene vetni, hogy voltak háborúk, amelyek csakugyan tartós gazdasági romlást vontak maguk után, a termelő munka hosszantartó szünetelését egyes vidékeken és lassú és nehéz magához térését. Ha kellő kritikával olvassuk is a régi krónikások fantasztikus írásait, akkor is elhihetjük, hogy az ókori és a középkori hódító hadjáratok, s még az újabb időkben is a kifejlett monarchiák

* „Et, comme dans tous les autres domaines de la vie russe, la guerre a causé aux chemins de fer russes beaucoup moins de tort que l'anarchie pendant les derniers mois de l'année écoulée.” A Raffalovich: *Le Marché financier, 1905-1906*, p. 502.

** Sir Robert Giffen mindjárt a háború kitörése után foglalkozott annak gazdasági hatásaival. „Némelyek talán meg lesznek lepve, — írja — ha a háború terheit így lekisebbitve látják. Sőt talán valósággal bűnös próbálkozásnak fogják látni a háború bajainak bármilyen formában lekicsinylését. Mégis szükséges a tényeket szabatosan megállapítani, ha egyáltalán tiszta képet akarunk, és ha így teszünk, kétségen kívül áll, hogy a háború gazdasági bajai . . . nem nagyon komolyak . . . Ami az Egyesült királyságot illeti, a kárt egyenértékűnek lehetne nevezni azzal, amit egy nagy sztrájk okoz, mint például az utolsó években a szénbányászok és a vas- és fémmunkások sztrájkja. A szénbánya-sztrájkba! néhány éve körülbelül 200—300,000 ember volt belekeverve, és az ipar ebben az arányban megakadt. A gépgyári sztrájkban nem egészen 100,000 munkás szüntette be a munkát, de a tényleg érintettek és munkanélküliekké lettek száma sokkal nagyobb volt. Tudjuk mégis, hogy mily kevésbé csökkentették ezek az események az ország általános iparának termékét, amikor az évvégi számadásokat megcsinálták. Hasonlóképpen most 200—300,000 embernek elvonása megszokott foglalkozásától közvetlen vagy közvetett katonai szolgálatra a nemzeti tevékenység egyeteme számára veszteségnek látszik. Bármily nagyok e számok, még sem elég nagyok, hogy hiányt okozzanak, és hatásuk a számhoz viszonyítva, talán kisebb mint az említett nagy sztrájkokban . . . *Some economic aspects of the war. The Economic Journal*, vol. 10, 1900, p. 200—201.

Es majd egy évvel később, amikor a gazdasági hatások már ismertek voltak, megerősíti korábbi véleményét: „Lényegileg a főnt megállapított főbb következtetések érintetlenek maradnak. A háború, bár komolyabb, mint sok akis háborúk közül, amelyekbe a Brit birodalom bele volt keverve, nem vitte a nemzetet semmi komoly ipari zavarba . . .” *Further notes on economic aspects of the war*. U. ott, vol. 11, 1901, p. 1.

közi háborúk is elég gyakran fajultak el és öltötték magukra a primitív rablóbetörések jellemvonásait s nem szüntek meg addig, amíg az idegen földön csak egyetlen zsák gabona, egyetlen ló és egyetlen élő és egyetlen élő paraszt is maradt. De ezek a háborúk későbbi fokon mindenesetre kivételesek voltak. Hogyan lehetne különben az emberiség megmaradását, gazdasági és társadalmi szervezete folytonos tökéletesbülését magyarázni? A legpusztítóbb háborúk is sokszor inkább azért keltették a teljes romlás érzését, mert a népesség egy része számára csakugyan azt jelentették: a tulajdonukból való kiforgatást, a földönfutó nincsetlenséget. Helyükbe azonban más tulajdonosok léptek, sokszor más s talán tökéletesebb termelőmód, más tulajdonviszonyok, s ezzel esetleg a termelés új fejlődésének lehetőségei. Az angol lordok *enclosurejei* kevesebb vérontással jártak, mint a római nagybirtokosok latifundiumainak megteremtése; hatásukban azonban az elűzött és földönfutóvá tett parasztok szempontjából körülbelül egyformák voltak.* De a római nagybirtokosok teremtették meg a római imperiumot és az angol kapitalizmus aligha fejlődött volna oly gyorsan az *enclosure*-ok nélkül.

Visszont a kezdetleges törzsi és a hűbéri társadalom idejéből is vannak tudósításaink, amelyek nemcsak azt bizonyítják — ami logikailag is *a priori* követelmény — hogy a kor háborúi nem tették tönkre a termelést, hanem hogy sokszor nem is érintették lényegesen és a gazdaság szervezetét sem változtatták meg. „Ezeknek a magukra utalt közösségeknek egyszerű termelő szervezete — írja Marx — amelyek folytonosan ugyanabban a formában reprodukálják magukat és ha esetleg szétrombolják, ugyanazon a helyen, ugyanazzal a névvel, újra fölépülnek, adja meg az ázsiai társadalmak változatlansága titkának kulcsát' amelyhez oly feltűnő ellentétben áll az ázsiai államok folytonos fölbomlása és újraképződése és a dinasztikiák szünetlen változása.

* Appianus nagyon szemléltetően írja ezt le: „A gazdagok az osztatlan földek legnagyobb részét hatalmukba vették. Biztak az akkori állapotokban, hogy többé el nem veszik tőlük, és ezért a szegények szomszédos darbjait megvásárolták, részben azok akaratával, részben erőszakkal vették el tőlük, úgy hogy azontúl csak nagyterjedelmű birtokokat műveltek egyes mezők helyett. Emellett rabszolgákat használtak a földművelésre és állattenyésztésre, mert a szabadokat a munkától elvették volna hadi szolgálatra. A rabszolgák birtoka azért is nagy nyereséget hajtott nekik, mert ezek a hadiszolgálatból való mentességük folytán baj nélkül szaporodhattak és csomó gyerekek született. Így a hatalmasok minden gazdagságot magukhoz ragadtak és az egész környék hemzsegett a rabszolgáktól. Az italusok ellenben folyton fogytak, a szegénység, az adók és a hadi szolgálat fölemésztették őket. Ha pedig békeidők is álltak be, teljes tétlenségre voltak kárthatatva, mert a föld a gazdagok birtokában volt, akik szabad emberek helyett rabszolgákat használtak a földművelésre.” *Római polgárháborúk*, 1. könyv, 7. fejd. Id. Marx: *Das Kapital*, Volksausgabe, Bd 1, p. 657—8.

A társadalom gazdasági alapelemeinek struktúráját a politikai felhőrégió viharai nem érintik.”*

Ez azonban nem áll a gazdaság minden fokára. Minél fejlettebb a termelés rendje, minden gazdaságonkívüli beavatkozást annál érzékenyebben érez meg. A kezdetleges gyűjtőgazdaság, a későbbi kapásgazdaság vagy még a fejlettebb legelőgazdaság, sőt a már a civilizáció korába eső háromforgású rendszer is túlnyomóan a természet erejére bízta a termelést és így a háború által elpusztított gazdaság reprodukcióját is túlnyomóan a gazdag és jótékony természet végezte el, igen kevés emberi segítséggel. Minél nagyobb a munkaerő része a termelésben, vagyis minél több emberi leleményesség, fáradtság és korábban fölhalmozott munkaeredmény van befektetve, minél nagyobbkörű a termelés terjedelme és minél bonyolultabb a viszony, amely a termelők különböző kategóriáit egymáshoz fűzi — a működésében megzavart szervezet reprodukciója annál nehezebb. Ha az egyszerű árucseres gazdasága végül odáig fejlődik, hogy jövőbeli értékek és ezekre alapított bizalmi ügyletek dominálják a gazdasági viszonylatokat, és a termelő erők olyan formákat öltenek, hogy azokban a tárgyi termelőeszközök: a megjegecesedett és fölhalmozott munkatermékek tömege sokszorososan fölülmúlja az eleven munkaerőt — akkor a gazdasági szervezet érzékenysége oly nagy és a termelőeszközök reprodukciója oly nehéz, hogy minden külső zavarra eleve a legnagyobb félelemmel reagál.

Ebből az következik, hogy éppen a mai gazdaság, amelyben a gazdálkodó alanyok viszonya túlnyomórészt a hitelen alapul, és amelynek gazdagsága és termelő ereje mind nagyobb arányban jelenik meg a csak lassan reprodukálható állandó tőkében — gyárakban, gépekben, nyersanyagokban és féltermékekben — minden eddigi gazdasági formánál többet kell hogy szenvedjen a háborútól.

Valóban úgy is van és a kapitalizmus kétarcúsága a háború irányában valóban azoknak az egymásnak ellentmondó érdekeknek kifejezése, amelyek bonyolult termelőeszközei és szétágazó hitelszervezete féltésében a béke és a versenyben való fölény és a nagyobb haszon vágyában a háború irányába hajtják.

* Marx: *Das Kapital*, Bd. I. Volksausg. p. 305. — Ugyanott idézi Jáva egykori kormányzójának kijelentését: „Ezekben az egyszerű formákban . . . éltek az ország lakói időtlen idők óta. A faluterületek határai csak ritkán változtak; és bár a falvakat ismételtlen károsították, sőt pusztították el háború, éhínség és járványok, a név, a határok, az érdekek, sőt a családok is sok nemzedéken át fönmaradtak. A lakosok nem törődnek a királyságok összeomlásával és fölosztásával; ameddig a falu osztatlan marad, mindegy nekik, mely hatalomhoz csatolják, vagy mely uralkodóra száll. A falu belsejében a gazdaság változatlan marad.” Th. Stamford Raffles: *The History of Java*, London 1817, vol. 2, p. 285.

Nem lehet kétséges, hogyha a kapitalista gazdaságban csak a termelés érdekei uralkodnának, a gazdasági szervezet ellenállása a háborús zavarok ellen a mi korunkban is elég erős volna azok elhárítására.

Azonban a kapitalista gazdaság uralkodó eszméje nem a termelő erők lehető kifejtése. A termelő eszközök kevesek tulajdonában vannak és a termelés ezek számára nem cél, hanem csak eszköz haszon (profit) szerzésére. És nem mindig a többtermelés és a termelő erők magasabbra fejlesztése az eszköze a nagyobb haszonnak, hanem sokszor a kevesebb termelés, a termelő erők ki nem használása. A védővámok, a kartellek és a termelők egyéb hasonló megegyezései mi mást jelentenek?

A közgazdaságtannak iskolai kézikönyvei is előszeretettel tárgyalják a termelés korlátozásának némely feltűnő eseteit, amikor a tőkések érdekei nagyon kirívóan ütköznek össze a nagy többség érdekeivel. A valóságban ez az érdekellentét a termelőeszközök monopolisztikus tulajdonára alapított gazdaságban állandó és nem szorítkozik a termelés korlátozásának némely kirívó esetére, A produktivitás érdekei állandó ellenében vannak a rentabilitással. Ha lehetséges volna nagyobb hasznot elérni a termelés teljes beszüntetésével, a tőke egy pillanattal sem haboznék, hogy a termelő erőket működésen kívül helyezze.

Szerencséje az emberiségnek, hogy a haszon normális útja a termelés; hogy folytonos és állandó haszonra még sem lehet szert tenni másképp, mint új értékek termelése által. A verseny, és ha talán modern kartellgazdaságunk az országon belül a versenyt megszüntette: a nemzetközi verseny, és ha ez is megszűnt: az az alapvető, bár sokszor elfelejtett gazdasági törvény, hogy a gazdaság célja a szükségletkielégítés, arra kényszeríti a tőkést is, hogy termeljen; és pedig termeljen a lehető legtökéletesebben, vagyis a lehető legkisebb költséggel, hogy haszna annál nagyobb legyen.

Így a termelőerők immanens tendenciája a folytonos fejlődés irányában, vagyis a nagyobb produktivitás felé szükségképpen érvényesül a rentabilitás érdekében is. De csak addig a fokig, amíg a többtermelés haszon formájában realizálható. Abban a pillanatban, amikor az új értékek termelése a haszon leszállításával fenyeget, a termelő erők kihasználására szünetet parancsolnak.

Innen a mai gazdasági rend állandó feszültsége és hullámozása. Új piacok nyitása, új hitelviszonylatok kötése, új módjai az olcsóbb termelésnek minduntalan a termelő erők újabb megfeszítésére indítják a kapitalizmust; a remények beteljesedése — a jó konjunktúra — az értékesítés lehetőségeinek túlbecsülésére vezet, soha nem realizálható hasznok előlegezésére, túlhitelezésre, túltermelésre; a piac megtelik, az előlegezett hitelek fiktív alapja nyilvánvalóvá válik, jön a hitelmegvonás, a termelés megszorítása, az árak esése, a munkanélküliség, a csődök és a

gyöngye gazdasági egzisztenciák tömeges elpusztulása: a rossz konjunktúra.

Ez a mi gazdasági életünk rendje a béke idejében. Minden továbbfejlesztését a termelő erőknek termelőerők pihentetése árán kell megvásárolni a békében. Minden kihasználása a termelés lehetőségeinek munkaerők és árúk pazarlásával jár a békében. Mit tesz a háború mást? Pihenésre kárhoztat gépeket, munkaerőt, és a másik oldalon elpazarol termelőerőket és termékeket! A háborús gazdasági válság minden tünete pontosan egyezik a békés közgazdaság periodikus zavarainak tüneteivel.

Ha gazdasági szervezetünk nem volna békében is beteg, akkor a háborúnak csakugyan katasztrofális hatásának kellene lennie. De ha a háborús közgazdaság bajait áttekintjük, azt kell látnunk, hogy valamennyi megvan békeidőben is. Okukat nem a háborúban kell tehát keresnünk, hanem magának a gazdaságnak tökéletlen szervezetében. A háború maga csak alkalom, előidéző, nem ok.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a sokszor megállapított és ebben a háborúban is már beigazolt megfigyelés, hogy a háborús pánik első hetei után a termelés és a spekuláció még a háború tartama alatt megindul; sőt sok területen valóságos gazdasági föllendülés van és az első ijedelem kárai hamarosan helyrejönnek. A háború után pedig majdnem közönséges jelenség a termelő erők nagy nekilendülése, a jó konjunktúra.

E jelenség oka nem más, mint a békés gazdaság válságait törvényszerűleg követő föllendülés: a kihasználatlan termelőerők, amelyek a korábbi jó konjunktúra idején sem érvényesülhettek teljes mértékben, magukhoz térve új értékesítésre törekednek.* A regeneráció folyamata pedig annál gyorsabb, minél

* „Még ha ez a föllendülés nem is tartós, akkor is arra vall, hogy pihenő erők voltak jelen. Ha aztán visszaesés áll be, ez egyáltalán nem bizonyítja, hogy a meglevő erőket túlfeszítették, hanem csak azt, hogy gazdasági rendünk állandó haladásra válságok nélkül nem képes; ez azonban a békeidőre épen úgy áll mint a háborúra.” O. Neurath: *Die Kriegswirtschaft*, Wien 1910, p. 17.

Ezt bizonyítja az amerikai polgárháború példája is. „Talán semmi sem mutatja világosabban — írja Henry George — a termelés óriási erőinek állandó pazarlását, mint az a tény, hogy az üzlet minden ágában a legvirágzóbb idő, amit ez az ország valaha megért, a Polgárháború tartama alatt volt amikor nagy hajóhadakat és seregeket tartottak fönn, és ipari népességünk milliói azzal voltak elfoglalva, hogy ellássák őket improduktív fogyasztásra vagy kíméletlen elpusztításra szánt javakkal . . .

A menetelésben és visszamenetelésben, árkok ásásában, földművek készítésében és csaták verésében elpazarolt munka, a seregeink és hajóhadaink által elfogyasztott vagy elpusztított vagyont pazarlása nem ér föl azzal a pazarlással, amit az el nem foglalt munka és a tétlen vagy részben használt masinéria tömege jelent.” *Social problems*, p. 75—76. (*Compl. Works*, New-York 1911, vol. 2.)

több gyöngé és életképtelen gazdasági elem pusztult el a válságban és minél több életképes gazdasági erő volt tétlenségre kárhozthatva a jó üzletmenet idején is.

Lehet, hogy ez a háború — amelyet nemcsak gazdasági szükségletek irányítanak, hanem minél tovább, annál inkább a militarizmus öncélú erői is — oly soká fog tartani és oda fog elfajulni, hogy csak évek munkájával reprodukálható termelő eszközöket fog elpusztítani, avagy oly gyökeresen fölforgatja a politikai uralmi viszonyokat, hogy egyúttal fölforgatja a belső és külső gazdasági összeköttetések minden eddigi alapjait, határait, politikai háttereit és támasztékait, nyelvi és földrajzi elhelyezkedését. Ez esetben e háborúnak már eddig is szinte fölülmúlhatlannak látszó egyéb keserveit és borzalmaikat a normálist ugyancsak messze fölülmúló gazdasági válság pusztításai fogják tetézni.

Ha azonban a döntő ütközetek vagy az élelmiszerek és hadikészletek fogyása hamarabb vetnek véget e háborúnak, semmint a termelőeszközök nagy része elpusztult, akkor hatásai a gazdasági szervezetre aligha lesznek mások, mint a gazdasági válságainak békeidőben.

A gyöngé exisztenciák elpusztulnak és a nagyüzemek és a kartellek a versenyben még erősebben fognak állani; a hadseregszállítások, a hadikölcsönök révén óriási vagyonok képződnek, amelyek még hatalmasabbá és uralkodóbbá teszik a banktőkét; a példátlanul magas élelmiszerárak az imperializmussal amúgy is rég egy hajóban evező nagybirtokot erősítik; a háborúban alulkerült kisebb és gyöngébb államok az erősebbek szabad piacai lesznek, a termelőerők új kihasználásának, új tőkeakkumulációnak eszközei. Szóval: a kifejtett kapitalizmus egy fokkal magasabban és erősebben újra megkezdí grandiózus hajszáját a monopolisztikus haszon után. Es pedig annyival erősebben és magasabban, minél inkább volt a háború a kapitalizmus terjeszkedésének és kifejlésének eszköze és célja.*

* A háborúnak ugyanilyen hatásait már az ipari kapitalizmus idejében is megállapították. Például a német-francia háborúban a munkások hiánya sokhelyt gépek bevezetésére indított. „Így egy készülékeket gyártó mainzi társaság azt jelenti, hogy a munkások bevonulása folytán azelőtt ismeretlen segédgépeket volt kénytelen beszerezni, amiáltal a termelés fokozását érte el.” *Jahresbericht der Handelskammer Mainz 1869—70*. Id. Voelker: *Die deutsche Volkswirtschaft im Kriegsfall*, Leipzig: 1909, p. 52.

Ugyanily példák nagyszámmal az amerikai polgárháborúból Marxnál (*Das Kapital*, Volksausg., p. 377-378.)

A tőkeakkumulációra érdekes vélemény 1830-ból: „Egyik főoka a tőke növekedésének a háború alatt a munkásosztályok . . . nagyobb megerőltetése és talán nagyobb nélkülözései. Több asszony és gyermek kényszerült, a szükség által hajtva, hogy munkába álljon és régebbi munkások ugyanabból az okból arra szorultak, hogy idejük nagyobb részét szenteljék a termelés fokozására.” *Essays on Political Economy in which are illustrated the principal*

V.

A gazdaság egésze számára a háború eredménye ilyen formán körülbelül ugyanabban a tételben jut kifejezésre, amelyben a népesség nagy tömege számára a békés kapitalizmus fejlődése is jelentkezik: a gazdagok még gazdagabbak és hatalmasabbak lesznek, a szegények viszonylag még szegényebbek és gyöngébbek. Megoldást követelően vetődik föl a kérdés: van-e valami, amit gazdasági szempontból a háború általános társadalmi és erkölcsi értékének igazolására föl lehetne hozni?

Minden morális értékelésnek alapvető tendenciája, hogy a szükségest és a hasznost jónak hajlandó ítélni. Nem meglepő ezért, hogy a szociológia harcos iskolájának képviselői közt nem kevesen akadnak, akik a háborút nemcsak primordiális társadalmi ténynek és szükségességnek tekintik, hanem az emberiség legfőbb szellemi és erkölcsi kincsének tartják.

„Minden szellemi haladást — mondja például Bagehot — amit nemzet tett, már a legkorábbi időkben a háború javára használtak ki. Minden egyéb elpusztult. Minden nemzet folytonosan azon volt, hogy a legerősebb legyen és a legjobb fegyvereket csinálta vagy utánozta; tudatos vagy tudattalan utánzással minden nemzet háborúra és hódításra alkalmas jellemtypust fejlesztett. A győzelem javította az emberiséget az erők keverése által; a fegyverszünet, amelyet azelőtt békének neveztek, megjavította a katonai gyakorlatok versenye és az abból fakadó új erő kifejtések által. Azóta, hogy a hosszúkóponyájú emberek a kurtakóponyájúakat Európa legjobb részéből kiverték, az egész európai történet a militárisabb fajok győzelmeinek története a kevésbé militárisok fölött. . . .”*

Ennek megfelelően e szerző számára a haladás legfőbb kritériuma a hadiképességek fejlődése: „A hadi művészet haladása — úgy mond — az emberiség történetének legszembeötlőbb, majd azt mondtam volna, legpompásabb ténye.”**

És csak logikus, ha végül kijelenti, hogy „a nép, amely győz, az a nép, amelyet a győzelem megillet”.***

causes of the present national distress, London 1830, p. 248. Id. Marx: *Das Kapital*, Bd. I., 5. Aufl. p. 492.

Ugyancsak Anglia Franciaország elleni háborúiból a földjáradék emelkedéséről: „A landlordok nemcsak kártalanították, hanem hatalmasan megszedték magukat az antijakobinus háborúért. „Járadékaik megduplázódtak, megháromszorozódtak, megnégyszereződtek és kivételes esetekben megszorozódtak 18 év alatt.” Ch. H. Parry, *The Question of the necessity of the existing cornlaws considered*, London 1816, p. 100. Id. Marx: *Das Kapital*, Volksausg., p. 538.

A hadiköltségeknek a kapitalizmus kifejlődésére gyakorolt hatásait összefoglalva I. Sombarnál: *Krieg u. Kapitalismus*, p. 61—66.

* W. Bagehot: *Physics and politics*, New ed., London 1912 p. 49

** U. ott, p. 44.

*** „The nation that wins is the nation that ought to win.” U. ott, p. 82.

A pánmilitáris világnézet e következtetésével szemben talán elég csak utalni arra a nézetre, amelyet már előbb kifejtettünk, s amely szerint a termelés és a szervezés, vagyis a gazdaság és a jog a háborút mindvégig megelőző és föltételező társadalmi tények. Ha a háború csak kiegészítő kereseti mód, és a társadalom békés szerveződése mindinkább helyt áll az erőszakkal szemben, akkor a háború értékelése a társadalmi haladás és a társadalmi morál szempontjából nem indulhat ily abszolút kritériumok után.

Ebből a nézőpontból a háború fejlődési és erkölcsi értéke ugyanolyan relatív tény, mint a háború maga. A háború szükséges és hasznos mindaddig, amíg a termelő erők fejlesztésének és szervezésének, a termelés földrajzi és politikai korlátai eltakarításának nincs más eszköze, mint a kikényszerített munkamegosztás, az erőszak, a háború; és a háború fejlesztette szellemi és erkölcsi tulajdonságok — ha csak nem abszolút és a társadalom más irányú szükségletei által is indokolt értékek — csupán addig jók és értékesek, amíg a gazdasági erők teljes kifejtésének más, jobb lehetőségei és ezeknek megfelelő más tulajdonságok ki nem fejlődtek.

Ebben a tekintetben a háború és a kapitalizmus közt szoros analógia áll fönn. Meg vagyunk győződve arról, hogy a mai gazdasági rend tökéletlen, hogy szükségképpen helyt kell adnia másinak, gyökeresen másnak. De ha azt tartjuk, hogy ez nem az emberek pusztá akarásán, hanem azon múlik, hogy a termelő erők oly magas fokot érjenek el, amelyen fölöslegessé válik, sőt az erők teljes érvényesülésének útjában áll, hogy a társadalom egyik része uralkodjék, a másik szolgáljon — akkor lehetetlen nem kívánnunk, hogy az az osztály, amely a termelő erők fölött uralkodik, azokat szervezi és fejleszti, minél gyorsabban és eredményesebben végezze feladatát. Nem lehet tehát nem kívánnunk — bármily visszásnak és ellenmondónak lássék — hogy azok a tulajdonságok, amelyek a kapitalizmus termelő erői fejlődésének alapföltételei: erély, vállalkozó kedv, határozottság, kíméletlenség, sőt sokszor kegyetlenség is, az uralkodó osztályban kellően képviselve legyenek. Bármily nehezen essék elismerni: vannak kapitalista erények, mert maga a kapitalizmus szükséges és elkerülhetetlen foka a társadalmi fejlődésnek.

Ugyanazonképpen a háború is: amennyire a háború ma még gazdasági szükségesség, vannak harci erények is és a háborúnak is vannak erkölcsi és szellemi értékei.

Ha egyéb nem: az a szoros kapcsolat, amely a hadviselő felek gazdasági ereje és szervezettsége és katonai fölénye közt a modern háborúban kimutathatólag van, mindennél világosabban bizonyítja az intellektuális és morális követelmények azonosságát a gazdaságban és a háborúban.

Ahogy a gazdasági fölény nem a pillanat, még kevésbé a véletlen műve, hanem nemzedékek szellemi és testi erőlködé-

sének, az alkalmas és alkalmatlan tulajdonságok fájdalmas versenyének és a folytonos küzdelemben teremtett kultúrértékek fáradtságos megóvásának eredménye, azonképen a modern háború is egy nép erejének és életrealitásának kérdését sokkal mélyebbrentható tulajdonságok által dönti el, mint egykor voltak a katonai fölény föltételei: a testi erő és a vitézség.

„Távol minden véletlentől vagy felületes okozatiságtól — mondja Rudolf Steinmetz — a győzelem vagy vereség az egész addigi népfejlődés végeredménye. Nincs egy nép egész történetében semmi jelentékeny dolog, ami nem járulna hozzá a mai harci eredményhez.”*

Valóban a mai háború csodálatos és gigászi mechanizmus: a bonyolult és a technikai tökéletesség legmagasabb fokára emelt fegyverzet, sok milliós tömegek legcélszerűbb alkalmazása, mozgatása, előre és hátra tolása, a milliók hadiszert-, fegyver- és élelmiszerszükségletének a folyton változó viszonyok közt folytonos biztosítása és ez óriási embergépezet és az állam és társadalom egész békés szervezete minden egyes részének állandóan és összhangzatosan egy célra irányítása a racionális számítás, a szervezőképesség, az önfegyelmezés, a szellemi és erkölcsi magát megfeszítés, a lemondás és a szolidaritás oly fokát tételezi föl, amely a morális teljesítőképesség és erő szempontjából a legnagyobb társadalmi erőkifejtések, a békés kultúrmunka legnagyobb szervezései mellé méltán sorakozik.

És mert a háború a nemzedékek során fölhalmozott értelmi és erkölcsi erőknél nem lassú és önmagát folyton reprodukáló, hanem — az előkészítéshez képest viszonylag — szinte villámszerű kiadását jelenti, minden jó és rossz féknek kikapcsolását, az ösztönszerű és reflexcselekvések szabadjukra bocsátását, végső veszedelmet és végső szabadságot: a háborúban minden nép tulajdonságai — jók és rosszak egyaránt — hatványozva érvényesülnek. És ezért a mai háború — hacsak a számbeli erők eleve nem nagyon egyenlőtlenek — sokkal inkább, mint a gazdasági verseny, teherpróbája egy nép értelmi és erkölcsi erejének és képességeinek.

És mivel az uralkodó és szolgáló osztályok, legalább nyugati Európában, ma már nem külön fajok, hanem ethnikai és antropológiai egységek, és mert a háború, ha az uralkodó osztályok érdekében folyik is, a modern hadiszervezet folytán az egész nép háborúja, azért a hadi fölény nemcsak az uralkodó osztály, de a munkásosztályok biológiai, intellektuális és morális képességeinek is próbája.

Nagyon igaza volt ezért Engelsnek, amikor a német-francia háború elején a német győzelmet a német munkásmozgalom érdekében kívánta; mert — írta Marxnak — „nép, amely mindig csak verést kap és rúgást, aligha termett arra, hogy társadalmi forradalmat csináljon”.

* R. Steinmetz: *Die Philosophie des Krieges*, Leipzig 1907, p. 167.

** „Ein Volk, das immer nur Hiebe bekommt und Tritte, ist allerdings

És ha nem is lehet velük egyetérteni, de megérteni lehet az olasz szindikálisták egy töredékének állásfoglalását a líbiai hadjárat mellett, ha olyan indokolással történik, mint az Arturo Labriola-é.

„Ő én társaim, tudjátok-e ti, hogy Olaszország proletársága miért nem jó forradalom csinálására? Azért, mert ugyan-csak ő épp oly kevésbé jó háború csinálására. Hagyjátok, hogy a burzsoázia rászoktassa a komoly verekedésre és meglássátok, megtanulja, hogy megverje ugyanazt a burzsoáziát.”*

Nem hiszünk épen a tripoliszi gyarmati háború nevelő erejében. Nem hisszük, hogy minden háború, az uralkodó osztályok szempontjából is, „jó” háború és nem hisszük, hogy minden mai háborús erőpróba megéri azt a rettenetes árat, amelyet más gazdasági, erkölcsi és érzelmi javakban, szenvedésben és szomorúságban, és leginkább ősi ösztönök rettenetes fölülkerekedésében érte fizetni kell. Ahol a számbeli erők nagyon egyenetlenek, ahol a technikai és szervezeti fölkészültségek közt századok kultúrmunkájának különbsége tátong, ahol a háború nem kényszerű érvényesülést követelő gazdasági vagy érzelmi tömegerők kifakadása, hanem frivol hadijáték és középkori zsákmányolás, ahol nem a nemzeti közösség kristályba szökkenésének forradalma, hanem éppen kicsi nemzeti kultúráknak fegyverrel eltiprása — ott a háború ma is csak primitív brutális erőszak és nem értelmi és erkölcsi erőpróba. Csak az egyformák versenyéé, ha nem is egyenlő erőseké.

És a kapitalizmus háborúi is abban az arányban veszítik el morális bizonyító erejüket, amelyben a termelő erők fejlesztésében más tényezők nyomulnak előtérbe és a népek gazdasági versenyében gazdasági értékek és nem katonai és politikai elemek döntenek.

Minél haladottabb a koncentráció folyamata, annál kevesebben vannak, akik számára a háború minden áldozata — milliók vére, boldogsága és vagyona — nemcsak nem áldozat, többnyire nem is kockázat, hanem éppen a legjobb mód saját millióik és saját hatalmuk gyarapítására; minél többen vannak, akik a rentabilitás fokozásából végtelenül keveset, de a termelő erők szabadabb tételéből mindent nyerhetnek, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy a kevesek haszna semmi arányban sincs azzal a veszteséggel, amit az óriásilag megnőtt termelő erők produktivitásának folytonos alárendelése a rentabilitás érdekei alá az egész társadalom szá-

das wahre, um eine soziale Revolution zu machen.” *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*, Stuttgart 1913, Bd 4, p. 320.

O miei compagni, sapete voi perché il proletariato d'Italia non è buono a rare una rivoluzione? Perché appunto esso non è nemmeno buono a fare una guerra. Lasciate che la borghesia lo abitui a battersi sul serio, e poi vedrete che imparerà a battere la stessa borghesia!” A. Labriola: *La prima impresa collettiva della Nuova Italia*, in: *Pro e contro la guerra di Tripoli. Discussioni* di G. Barni ecc. Napoli 1912, p. 49.

mára állandóan jelent. És minél többen vannak, minél inkább az egész fölfegyverzett nemzet az, aki számára a háború csak kockázat, a győzelem elenyészően kis nyereség és minél többen tudják, hogy a kevesek uralmának megszüntetése kisebb áldozatot és több boldogságot jelent, mint uralmuk hasznát és örömet számukra, annál hamarabb az idő, amikor a termelő osztályok — ha kell, a kapitalizmus által beléjük nevelt harcias erények eszközével: forradalommal is — elfoglalják a gazdasági erők fölötti uralmat és véget vetnek annak az uralmi viszonynak, amely legfőbb oka a háborúnak és hovatovább egyetlen érdekeltje. És akkor, legalább a produktivitás elvén fölépülő társadalmak részéről, meg fog szünni a háborúskodás szüksége és veszedelme.

Az emberiséget pedig ne féltsük attól, hogy ez a korszak híjával lesz a bátorságnak, vitézségnek, férfiaságnak és egyéb, ma a háborúhoz kapcsolódó erényeknek. A társadalom immanens fejlődési tendenciái mindig tűznek ki a nemzeteknek és az egyeseknek olyan föladatokat, amelyek szellemi, erkölcsi és testi megerősítést követelnek tőlük. Mindig lesznek oly tevékenységi területek az emberi energiák számára, amelyeken a bátorságnak és az önmaga fölébe törekvésnek, a fizikai és lelki fölénynek kifejtésére legalább annyi alkalom van, mint a háborúban. Amint-hogy már ma is, béke idejében is sokszor úgy van, anélkül, hogy e nagy fölmagasztalódásnak minden ősi, minden állati, minden bestiális ösztönök kifakadásával kellene együttjárnia.

És ne féljünk, hogy ez a kor az evangéliumi jámborság, a férfiatlan békesség kora lesz. Nem lesz ez az *egy akol, egy pásztor* társadalma és nem differenciálatlan gregárius ösztönök fognak uralkodni benne. Az erőszak uralmának megszűnése szükségképpen a biológiailag legjobbak: a testi és szellemi munkában legerősebbek versenyének fog helyt adni. Ez lesz csak az igazi szabad verseny, amelyben a győző csakugyan az, akit a győzelem megillet.

Szabó Dezső: A francia pszichéhez

kell, hogy egy tiszta emberi hang szálljon fel a gyűlöletek és fájdalmak kiáltásai közül. Kell, hogy legyen egy horizont, melyben egységnek lássuk az egymásnak rohanókat, egyetlen fájdalmas individuumnak, melyet most a jövőbe fejlődés láza ver ki. A srappel nem a legvégső érv, a mésszel öntött közös sír nem a legvégső konklúzió. Minden ágyú minket ér, bármerre is van irányozva, minden veszteségben nekünk is vesz el valami, bármely félt is érje az, s a halál rettenetes lumpolása után mindnyájunkat törni fog a másnapos kórság. És minden nép az nekünk most is, ami volt a háború előtt: ösztönök, erők, csodák és bűnök őserdeje. Es a kutató kötelessége most is a régi: becsületes figyelem, megértés, szeretet. Mert ott is a mi emberi lehetőségeink vannak, nekünk nyitott utakra, elénk állított figyelmeztetésekre találunk. És amikor megállapításaink kedvezőtlenek, az egy elfogulatlan látás teljes jóhízeműségét jelenti, nem az ellenséget. Mikor pedig kedvezőek, csak gonosz korlátoltság vádolhat hazafiatlansággal.

Mi a legvégső belső logikuma annak a folyamatnak, mely százötven év óta váltakozó gyorsasággal viszi Franciaország sorsát, sokszor azt a látszatot adva, hogy elkövetkezett a végső nagy katasztrófa? Felületes erkölcsi prédikációkkal, melyekben igen sokszor új értékes erőket dekadenciának hirdetnek, nem lehet a kérdést elintézni. Mikor egy szervezet beteg, ez azt jelenti, hogy beléje oly elemek kerültek, melyek a szervezet eddigi alaptörvényeivel ellentétben vannak. Két dolog történhetik. Vagy ki tudja küszöbölni a határozottan ártalmas elemeket, az új életadókhöz pedig újonnan kifejlő funkciókkal hozzáalkalmazkodik. Ez életgyarapodást, újjászületést jelent. Vagy az új elemek, elhatalmasodnak rajta és megölik.

A francia pszichének a legjellemzőbb monumentuma a 17-ik század. Miért termett a francia oly élesen határozott kör-

vonallú, majdnem definícióba tömöríthető kulturfázisokat? Mert a francia — általánosságban beszélve — a lehető legkevésbé egyén. A francia *ens socialis*, rész, mely magában nincs, mert csak az egészben van értelme, kivághatatlan része az egységnek.

E jellemző sajátosságának másik lelki oldala az, hogy a francia lehető leginkább a logikus ember, a tudat embere. Minden elemében logikus képletben kifejeződni: ez látszik az emberen át folytatódó világ legvégső irányának s ezen irányban a franciákban haladt legtovább. És a tudat, a logikum, szemben az ösztönök és határozatlan szenzációk egyéni káoszával, a szociális elem az emberben. Mert logikus énkünk oly formákkal dolgozik, melyek körülbelül mindenki számára olyanforma eszközszerek, mint a matematika formulái. Az életét logikai, tudat-énjében kiélő francia szükségszerűen egy erősen egybe-szervezett közösség kialakítására volt meghatározva. Politikai, művészeti, filozófiai, társadalmi életformái majdnem matematikailag éles logikai képletekben foglalhatók össze, szemben a germán népek némileg kaotikus, misztikus termékeny ködfoltjaival. Politikájában egy mindenekfölött álló, mindeneket magában foglaló központi hatalom tart minden életet egy logikusan tagolt egységbe. Ez az erős logikus központosítás, mint ismeretes, lényege a logikus francia államban élhetésének. Tiszta e forma, mint egy matematikai levezetés. Minden egyednek annyiban van értelme, amennyiben része az egésznek. Politikai regionalizmus épen olyan abszurdum e fajban, mint vallásában a protesztántizmus. A latin fajnak vérszerinti vallása a logikusan koncentrált szerkezetű katholicizmus. Ez nem csak a dogma és az adminisztráció terén: az érzelmiékben is látható, Csak röviden utalok arra a másoktól is meglátott különbségre, ahogy a katolikus és pl. zsidó templom hat az emberre. Ha katolikus templomba lépünk, az első érzés: énkünk teljes megsemmisülése, egységbe olvadása az összes benlevőkkel, egyetlen közös húsú-vérű közösségbe húzódás a végtelen problémái előtt. A zsidó templomban megmarad az ember külön embernek napi ügyei minden sajátágaival. Igen jellemző, hogy a reformátorok között a francia Calvin az, ki a pápánál pápásabb énjével a protestantizmus keretén belül elérhető legtovábbra megy a lelkek irányának központosításában. Sőt talán a legtovábbnál is tovább.

Ugyanilyen élesen tagozott logikai képletet ad a francia irodalom is. A humán világos, arányos retorikai formákban kifejezése. A francia klasszikus drámában, regényben a szociális

logikus én: a „kötelesség”, a *vertu* mindig győz az ösztönös énen. A külső formában éles körvonalú egység, logikus tagoltság. Soha még művészet az emberi káoszt nem rendezte átlátszóbb képletekbe. A Cidben úgy benne van a logikus francia faj egész pszichéjével, minden ízével, mint ahogy a gyümölcs rezultátuma a fa életnedveinek. Jean-Jacques előtti, idegen szenzibilitástól még nem érintett francia líra is a lehetőleg legkevésbé egyéni. A mindenki érzelmeinek okoskodott (*raisonné*), többnyire retorikai kifejezése. Mintegy érzelmi omnibusz ez a líra, mely hasonló esetben mindenkinek azonos szolgálatot tehet. Ez a meghatározottság oly erős, hogy a nagyon francia Victor Hugó drámáiban, ha romantikus külsőségeitől megkopasztjuk, megkapjuk a retorikai képletű klasszikus *devoir*-drámát.

A francia filozófia is lényegében az első sorban a tudat, a logikum filozófiája, mely tagadja, hogy a gondolkodás tárgya lehet az, aminek gondolati formát nem tudunk adni s mely az intuíciót, a megismerés egyéni princípiumát nem ismeri el a megismerés másik forrásául. Descartes egy logikai formulában látja a megismerés egyetlen bizonyosságát. Bergson, bár gondolkodásának külső formájában sok a francia, épen olyan forradalmár a klasszikus francia filozófiával szemben, mint a modern szimbolizmus a klasszikus irodalommal. A *par excellence* tudomány: a matematika.

Épen ilyen tiszta képet ad a francia társadalmi élet, melynek teljes kifejezője az udvar s a többi társaságok ennek logikus másolatai. Mme Staël meséli, hogy a társaság tagjai annyira egyformán voltak öltözve, parókázva, oly egyformán mozogtak és beszéltek, hogy a tükörben csak úgy kaphatták meg önmagukat a többi között, ha egy akaratosan eltérő mozdulatot tettek. Az erkölcsi és udvariassági ítéletek és megnyilatkozási formák a logikus kényszer azonosságával egyezők. A benyomásokra különösen, eltérően reagálni illetlen vagy immorális. A most oly cicomásan fitogtatott „egyén”, inkább illetlenség és boldogulási akadály.

Kellett, hogy a francia pszichének e különben ismert, általános vonalait ide előrajzoljam. Mert így érthetjük meg lényegét annak a tragédiának, melyet az utolsó százötven éves forradalom — mert az egyetlen forradalmi folyamat — létrehozott. A katolikus-monarchikus Franciaország a faj minden nedvével táplálkozó, logikus, végzeti, lehető legtermékenyebb kifejezése volt — az akkori idők meghatározottságai közt —

ennek a lelki formának. És az első nagyforradalomban a tragédia készítő mesterei nem azok, kik a Raisons tették istenné s egy új társadalmi logikai képlet értelmében halálos következetességgel nivelláltak. Amennyiben logikus, koncentráló és egyént tagadó a francia forradalom, annyiban hű folytatója s csak új megnyilatkozási formája a francia léleknek. És ez a forma létrehozhatott volna egy új hatalmas francia közösséget. A tragédia előkészítő mesterei elsősorban Rousseau és az individualizmus többi gyújtogatói, mely a francia fajjal, annak élhetési irányával volt halálos ellentétben. A német 42 cm-es lövegeket a francia fajra végzetes individuális német filozófia és irodalom hatása előzte meg. A polgári szabadverseny-demokrácia végzetes ellentétben látszott lenni a mai napig a francia faj élet-alakító erejével s ez a demokrácia, mely megváltó átmeneti fázisa volt Európának, fatálisán meggyengítette azt a fajt, mely azt világgá proklamálta.

És itt a nagy tragédia gyökere. A 19. század francia köztársaságai, mint államformák, igen sokban folytatói az egyházi-monarchikus Franciaország logikus, koncentráló, tekintélyi hagyományainak. De ez az állam már nem lehetett oly termékeny, húsos egynemű közösségben egyén-részeg elemeivel. Ráadásul az új formák épen azon egyéni elvek segítségével jöhettek létre — mely elvek később végzetesen megakadályozták, hogy egy új, mindent magába asszimiláló egységes közösség jöjjön létre. A francia faj mintegy vérszerint bűnhődte meg azt, amit most már igen sokan látnak: hogy a polgári szabadverseny demokrácia, vagy másként egyéni demokrácia, morálisan a leggyalázatosabb, politikailag a legromlottabb lehetősége az emberi együttélésnek. Nem lehet társadalmat egy ily immorális, végletekig egyéni princípiumra építeni.

Így tehát mintegy kettős forradalom folyik tragikus párhuzamban az újkor francia történelmében. Az egyik, amelyik a faj teremtő erőinek irányát követi, egy szociális forradalom s melynek logikusan egy lehetőleg abszolút állami szocializmusban kellett volna konkludálnia. A másik egy individuális forradalom, mely még a francia szocializmus sok elemét is átmérgezi s lehetetlenné teszi egy újabb tipikus körvonalú, francia teremtő kultúrfázis kialakulását.

Íme a faj önmagát megújító akarata juttatta Franciaországot oly felemás alakulathoz, mely a faj lényegével, nagy tekintélyi egységet teremtő lehetőségeivel ellenkezik. Igen érdekes

e gyötrődés visszatükröződése a 19. század irodalmában. A Rousseau-Chateaubriand-Sand-féle romanticizmust szocializálja Zola naturalizmusa, a Hugo szociális líráját individualizálja a szimbolizmus etc. Tragikus vívódás ez, mely minden téren nagy értékeket terem az emberiségnek, de mely a francia fajt, mint vezető történelmi hatalmi egységet igen sokszor veszélyeztette. Az újkor Franciaországa egy csodálatraméltó laboratórium, melyben a francia vére s holnapja kockáztatásával ideákat kísérletez az emberiségnek. És katonai inferioritása is a 70-es években egy logikus következménye ennek — az emberileg is — továbbfejlődésnek.

Az az egyéni demokrácia, mely Franciaországot, mint világtörténelmet alakító egységet többször az elmúlás szélére vitte, az egyéni Németországot egy új hatalmi egységgé kovácsolta. Mert a németnek lényege, természetes állapota, élettermelésének született formája az individualizmus, a franciának lázas betegség. A német épen faja életének az irányában tud bánni azzal az individualizmussal, a francia egyén a francia közösség dekadenciáját, vagy legalább is átalakuló lázát jelenti.

Es ez az eddig tragikus folyamat fátum volt, mert a történelmi fejlődésnek csak két lehetősége lehetett.

Az egyiket, jobb elnevezés híján, nevezhetném politikai és társadalmi pragmatizmusnak. És ez nagy vonalakban a következő. A pragmatikus filozófia megengedi, hogy nincs egy legfőbb igazság, melyből minden más igazság származik, egy szisztéma, melynek az egész világ külső objektiváltsága volna. Végtelen sok igazság és végtelen sok szisztéma lehet, melyek akkor sem zárják ki egymás lehetőségét, ha egymásnak ellenmondanak. Mert az igazságok és szisztémák nem numenek, hanem csak emberi eszközök arra, hogy a világot mind szélesebb körben tegyük életérdekeink gyarmatává. Mármost, ennek az analógiájára, egy közösség megengedheti: nincs egy egyedül üdvözítő politikai, morális vagy hitforma. Monarchia, köztársaság, szocializmus, anarchia, katholicizmus, protestantizmus, atheizmus etc. etc. mind emberi igazságok, amennyiben emberek erőtermelésének formái lehetnek. És ebben a „megengedésben” nem valami racionális eklekticizmust értek, valami tetszőleges kotyvalékot, mely mindezen irányokból kiválogatja azt, amit „jónak” talál s ebből próbál egy új képletet csinálni a közösségnek. Életformákat csak maga a szervesen fejlődő élet teremthet s az ilyen tákolmány semmi gyökeres valóságnak nem felel meg.

Ez a politikai pragmatizmus azt ismeri el, hogy mindezek az egymásnak ellentétes irányok a maguk teljességében, minden gyökérszálaikkal, szőröstől-bőröstől, úgy ahogy az ember logikumában, szenvedélyeiben, ösztöneiben vannak élethalakító emberi igazságok s hogy az állam szerepe csak az, hogy hagyja életet építeni ezeket az igazságokat egy oly harmóniában, melyben minden igazság respektálja a többi igazság külső cselekvési szabadságát. Ennek a politikai pragmatizmusnak egyik alapfeltétele a kisebbségi képviselő. De ez a politikai pragmatizmus, mely az élet egyetlen lehetősége egy individuális fajnál, halál lehet a szociális fajra.

A másik formát a lehetőleg abszolút állami szocializmusnak nevezhetjük. Bizonyos mondatoknak használhatóságuk adja az igazság vagy hazugság címét. Azok a mondatok, hogy mindenki „emberi méltósággal és jogokkal” születik, hogy joga van a lelkiismereti szabadságra, azt hinnie, gondolnia és úgy nyilvánulnia, ahogy tetszik: lehetnek faj- és időpont szerint termékeny igazságok és gyilkos hazugságok. Mert természet-tudományos értelmet adni az igazság szónak e mondatoknál nem lehet. A jog végeredményben a közösség s emberekkel születő természeti jogról beszélni legfeljebb annyi értelme van, mintha azt mondom, hogy minden csirke azzal a joggal születik, hogy erőit tehetsége szerint kifejtse és hogy meg ne egyék. Az ilyen elvont „természeti jog” alig fogja megakadályozni, hogy a csirkék tovább is ne szerepeljenek az étlapokon. A közösség az egyetlen alkotója és szankcionálója a jognak és saját életérdekeinek megfelelőleg szabhatja meg egyedüli életformáját. Le kell számolnunk azzal a modern hipokrizissal, mely bizonyos numenökké pöffedt szép mondatok megsértésétől fél, csak azért, mert a „huszadik században és modernnek” vagyunk. Mintha „huszadik század” és „modern” nem bizonyos viszonyok a posteriori nevei, hanem a priori követelmények lehetnének: Franciaországnak gyökérbetegsége az volt, hogy a nagy forradalom után nem tudta túltenni magát egy pár ilyen szép mondaton, melyekkel a nagy forradalom a saját létjogosultságát kiáltotta világgá. A logikus fajok végletességével vonta le az egyéni demokrácia alapelveinek, az egyén szabad fejlődésének utolsó következményeit. Így lett igen sokáig lehetetlenné, hogy egy új princípiumú, erős modern szociális francia egység keletkezzék. És így történt, hogy azok a pszichikai erők, melyek minden közösség feltételei, több esetben közel voltak ahhoz, hogy

egy mind szélesebben ömlő individuális, anarchikus életfolyamatnak essenek áldozatul.

Ehhez járult az is, hogy magának a francia szocializmusnak, hogy a kül- és belpolitikát magához markoló hatalmas francia tőkével megküzdhessen, állandóan anarchikus elemekkel kellett szöveteznie s elvileg is egyéni, egoisztikus motívumokra hivatkoznia. Úgy, hogy sokszor a „szocializmus” név alatt épen olyan individualisztikus elvek támadtak, mint amilyenek a polgári demokrácia megtámadott elvei voltak s győzelmük esetére talán egy teljesen hasonló egyéni demokráciát eredményeztek volna.

Aligha tévedek, ha a múlt század nyolcvanas éveiben látom azoknak a lelki folyamatoknak az erősebb előbuzgását, melyek újra a faj pozitív, egységet alkotó erőit juttatják be a francia életbe. Azóta fokozódott erővel halad a regeneráció minden téren. A különben is elfogult, közszólamok és ismert helyről eredt vádaskodások után induló német és magyar sajtó nem akarta meglátni azokat az új nagy erőket, melyek talán képesek lesznek a százötven éves forradalom eredményeit beleasszimilálni egy új, egységes, vezetésre újra képes Franciaországba. Hogyan állja ki ez az átalakuló Franciaország a mostani tűzvész próbáját? Merész dolog volna jóslatokat kockáztatni. De egy az eddig történelemből is kétségtelen: hogy elleneink táborában Franciaország a leghatalmasabb morális erő.

Végtelenül sok tanulnivalója van a magyar szocializmusnak abból, ahogy a francia forradalmi irányok a „haza”, a „faj”, a „diszciplína” és a „vallás” név alatt felhalmozott lelki erőkkel bántak. Nincs helye most itt kitérni ezekre, de nagyon valószínű, hogy az e téren megejtendő kutatások konklúziója ez lesz: az embertörténet folyamán megszerzett szociális lelki energiák egyikét sem lehet a katasztrófa veszélye nélkül elpazarolni. És így a szükséges forradalmak problémája nem az, hogyan lehet egy-egy ilyen energiát kiölni, hanem: hogyan lehet, mint már meglévő erőt, belealkalmazni az új társadalmi alakulás szolgálatába. Mint nagy példa ott van az a mód, mellyel a kereszténység bánt a pogány psziché megszerzett értékeivel. Abban az erőfejtésben, amit a történelem jelent, nem lehet az emberiség eléggé takarékos. Páris mindig tanított s most is tanít.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Rubin László: Németország demokráciája a háború előtt

1.

A demokrácia híveit közelről érdekli az a kérdés, hogy a világháborúból Németország alkotmánya és politikai élete hogyan bontakozik ki? E kérdésre teljes feleletet nem lehet adni, hisz a békekötés föltételein és körülményein kívül egy sereg ismeretlen tényező szerepel majd s a német nép páratlan áldozatkészsége kiszámíthatatlan fordulatot teremthet az állam intézőinek érzésvilágában, de azt az irányvonalat le lehet fektetni, amelyen a reformoknak futniuk kell, ha átalakító és kibékítő eredményekre törekszenek.

Németország politikai demokráciájának jelenlegi alapja az általános, egyenlő és titkos birodalmi választói jog. Ez a német-francia háború tüzeiben született birodalmi egység legjelentékenyebb belpolitikai eredménye volt. Azóta több, mint négy évtized telt el s kiderült, hogy Németország demokratizálódásának a birodalmi választói jog csak egyik kulcsa, a másik Poroszország reformja, amely nélkül Németország demokráciája féldemokrácia. Poroszország választójogi reformjáért való harc 1848-tól a világháború kitöréséig úgyszólván szakadatlanul folyt, azonban hiába volt a márciusi forradalom és hiába ontotta vérét a porosz nép azóta már több nagy háborúban: jogos jutalma elmaradt. Az uralkodó és az uralkodó osztályok könnyebben egyeztek bele Németország demokratikus megalapozásába, mint Poroszország megreformálásába. Németország alkotmányát is úgy építették ki, hogy Poroszország uralkodó osztályának, a junkereknek a túlsúlya biztosíttassék.

Németország és Poroszország alkotmányjogi összefüggését és a porosz választójogi reform birodalmi fontosságát csak akkor értjük meg, ha Németország alkotmányát és politikai pártjait ismertetjük és pedig azon módon, ahogyan a két nagy háború, az 1870—71. német-francia és a mai között azok kifejlődtek.

2.

A Németbirodalom alkotmánya 1871-ből való, amikor a német egység megvalósult. Ismeretes, hogy az alkotmány sarkalatos pontjait Bismarck dolgozta ki. Eredeti javaslatából hiányzott a felelős minisztérium és a hatásos költségvetési jog. A katonai költségvetés teljesen ki volt véve a birodalmi gyűlés befolyása alól. Az alkotmány demokratikusabb lett, mint Bismarck személyes terve, de belőle nőtt és reakciós színét nem vesztette el. A német birodalom alkotmánya tarka, kivételeket statuáló. Bismarck, aki akaratát mindeneken keresztül tudta vinni, a délnémet államok partikularizmusával keztyűs kézzel bánt. Ő és a német alkotmány legtöbb történetírója ezt úgy okolja meg, hogy a német egységet csak az egyes dinasztiák és államok külön igényeinek kielégítésével lehetett megteremteni. Jobb alkotmányt is létesíthettünk volna — mondta Bismarck nem egyszer — de csak a délnémetek elégedetlenségére, már pedig többet ér a szövetségesek jóindulata, mint a papirosra írt paragrafus. Ha azonban Bismarck politikai koncepciójának mélyére nézünk, inkább azoknak a történetíróknak kell igazat adnunk, akik szerint azért kímélte az egyes államokat, hogy megvédje a reakciós porosz partikularizmust és ép-ségben tartsa Poroszország belső szervezetét. Ha a népjogokat jobban kiterjesztette volna, a dinasztiák ellenállását saját népük által győzte volna le, azonban a jogkiterjesztést Poroszországon kellett volna kezdeni. A bizalmatlanok Poroszország felé mutattak, a demokraták a haladás sorsát attól féltették. Poroszországon azonban nem változtattak, megmaradt a reakció fészkének és ezzel együtt az ország nagysága, lakosságának száma következtében, a porosz királynak német birodalmi császárrá emelésével és Poroszországnak egyéb, az alkotmányba foglalt kedvezményezésével, az egész Németbirodalom reakciójának főmozgatója lett. A Németbirodalom gyűlése ugyan az általános, titkos választójog alapján ült össze, de ez a *Reichstag* hatásköri megnyirbálása és törvényhozási megszorítottsága folytán nem teljes hatású. Érdekes, hogy az általános választójog is csak úgy valósulhatott meg, hogy a képviselőség díjazatlan közéleti tisztség lett. A reakciósok ettől az intézkedéstől a szegény elemek távolmaradását remélték. A számítás a munkásszervezetek anyagi áldozatai következtében hatástalan maradt s 25 év múlva, 1896-ban meg is változtatták az alkotmány e pontját, a képviselőknek fizetést adtak.

Az általános választójog volt az a határ, ameddig a demokrácia irányában mentek, de gondoskodtak róla, hogy Poroszország vezető szerepét és a porosz junkerek uralmát közvetett módon fõntartsák, az általános, titkos választójog hatását lehetőleg kijátszák. Két módon

valósították ezt meg: a *Reichstag* (Birodalmi gyűlés) hatáskörének a megszorításával és a *Bundesrat* (Szövetségi tanács) szervezésével.

A törvényhozás a *Reichstag*-ot és a *Bundesrat*-ot közösen illeti. Törvény az, amit a *Reichstag* is, a *Bundesrat* is elfogad. Azonban még így se kerül minden intézkedés e két szerv elé. Az alkotmány részletesen felsorolja, mely törvényhozási jog tartozik a *Reichstag* és *Bundesrat*-ra. A többi a tartománygyűlések, *Landtag*-ok, kezén maradt. A *Reichstag* elé főleg gazdasági kérdések tartoznak: a kereskedelmi törvényhozás nagyobbik része, az adózás és vámpolitika, ezenkívül csak néhány fontos szabályozási jog, mint a polgári- és büntető-törvénykönyvre, bírói eljárásra, a sajtóra, a gyülekezésre vonatkozóak. A *Reichstag* költségvetési joga nem teljes. Eltekintve attól, hogy az újoncmegajánlásnak és költségeinek évenkénti megszavazása hiányzik, a bevételek és kiadások fölött való határozás joga is olyan, hogy ha a *Bundesrat* a birodalmi gyűlésnek nem felelős kancellárt segíti, akkor a kormányzat különböző ügyeskedésekkel a *Reichstag*-tól pénzügyileg függetleníteni tudja magát és végeredményében azt mondhatjuk, hogy csupán az államélet folytonos fejlődésével együtt szaporodó új bevételi források megnyitásában szorul rá.

A politikai demokrácia legfontosabb fékező szerve a *Bundesrat*. A Németbirodalom alkotmányának sajátossága, a különböző államokból való egységnek kifejezője, az egyes államok kormányainak összessége. Elnöke a felelőtlen kancellár, tagjai kormányaik utasításai szerint szavaznak. A *Bundesrat*-ban dől el, hogy lesz-e törvény abból, amit a *Reichstag* akar? Ez pedig a porosz junkerektől függ. A német alkotmány írói Bismarck politikai zsenialitásának egyik legkülönb bizonyítékát látják abban a módban, ahogyan a poroszok hatalmi túlsúlyát a Németbirodalomban a *Bundesrat* útján biztosította. A porosz túlsúly ugyanis nem számbeli többségen nyugszik. Ilyen birodalmi tanácsot a féltékeny államok egyesülésekor nem is lehetett volna létrehozni. A tanácsnak 58 tagja van s ebből Poroszországra csak 17 esik. Utána Bajorország következik, aztán a többi középállam képvisellete és pedig a következő arányban:

Bajorország	6 szavazattal
Szászország	4 „
Würtemberg	4 „
Baden	3 „
Hessen	3 „
Mecklenburg-Schwerin	2 „
Braunschweig	2 „

A kis államoknak 1—1 szavazatuk van.

Látjuk tehát, hogy a középállamok együtt több szavazatot adnak, mint Poroszország. Poroszország vezető szerepének biztosítása az együttfutó, veleszavazó kisállamokban van. Bismarck élesen látta, hogy ezek az apró, látszatra független államocskák igazi függetlenségüket a nagy porosz szomszéd mellett nem tudják megőrizni. A gyakorlat igazolta. Az anyagi érdekek ezer láncára gondolunk. Önálló igazgatásuk oly sokba kerülne, hogy önkormányzatuk nem bírná el. Ezért igazgatásuk egy részét sorba Poroszországra ruházták. (Waldeck egész kormányzata például egy porosz Landrat kezében van.) Vasutaik porosz vasutak, nagy magánvállalataik porosz vállalkozások. Önállóságuk illuzorius, s a látszatot is csak addig tarthatják fenn, míg Poroszország érdekei szerint viselkednek. Szavazataikat a poroszokéhoz kell számítani, ez pedig annyit jelent, hogy Poroszország velük többségben van a középállamok s néhány hozzájuk csatlakozó kis állam koalíciójával szemben.

Friedrich Cauer* tanulmányában olvastam azt a kérdést, hogy mi az oka, hogy az egység óta eltelt négy évtized alatt egyszer se fordult elő, hogy a reakciós Poroszország a másjelleű államok koalíciójával szemben vezető szerepéből kiesett volna? S erre azt az érdekes feleletet adja hogy a gyenge államokat a megizmosodott szociáldemokráciától való félelem tartja a porosz rendőrállam szolgálatában.

Poroszország bundesrati ereje még egy tényen épül: minden alkotmányreformot megakadályozhat. A Németbirodalom alkotmányának 78. §. szerint az alkotmányon csak akkor lehet változtatni, ha a *Bundesrat*-ban 14-nél kevesebb szavazat ellenzi azt. Ennélfogva Poroszország 17 szavazatával minden reformkísérletet megghiúsíthat, ha a *Reichstag* tele volna is szociáldemokrata képviselőkkel.

3.

A németbirodalmi gyűlésen egy pártnak sincs többsége. Ahhoz, hogy valamely javaslatból törvény legyen, két-három párt együtt-szavazására van szükség. Az a helyzet, hogy a demokrácia ügye mellett rendszerint a szociáldemokrata-párt és a haladó néppártiak szavaznak, ami együtt is kisebbséget jelent, míg ellene a különböző árnyalatú konzervatívok, a centrum és a nemzeti liberálisok fognak össze. Ez a három párt együtt többséget ad.

A németbirodalom 397 képviselője közvetlenül az 1912-es választások után pártok szerint a következőképpen oszlott meg:

* Fr. Cauer: *Ursprung u. Charakter d. Deutschen Reichsverfassung*. Buchhandlung der *Hilfe*, Berlin 1911.

Szociáldemokrata	110
Centrum	93
Konzervatív (5 árnyalat együtt)	74
Nemzeti liberális	45
Haladó néppárti	42
Lengyelek	18
Elzász-lothringiek	7
Welf	5
Dán	1
Pártonkívüli	2
	<hr/> 397

Azóta, az időközi választások alig változtattak e képen. A legnagyobb párt a szociáldemokraták pártja. 397 képviselő közül 110 szocialista. Ennek az óriási tábornak fejlődését a német egység megteremtése óta az utolsó választásokig a következő táblázat mutatja:

A választások időpontja:	Szociáldemokratára szavaztak:	A választópolgárság-hány %-a volt ez:	A szociáldemokrata képviselők száma
1871	124.655	1,6	2
1874	351.952	4,1	10
1877	493.288	5,5	13
1878	437.158	4,8	9
1881	311.961	3,4	13
1884	549.990	5,9	24
1887	763.128	7,8	11
1890	1,427.298	14,1	35
1893	1,786.738	16,8	44
1898	2,107.076	18,4	56
1903	3,010.771	24,0	81
1907	3,259.020	24,6	43
1912	4,250.329	29,4	110

A szociáldemokrata-párt programja, törekvése ismeretes. 1912-ben 12,206.808 leszavazott választó közül 4,250.329 szocialistára adta szavazatát. Kérdés, hogy a többi, majdnem 8 milliós szavazó, milyen törekvésű pártokat támogatott?

A szociáldemokrata párt után számbeli súlyával a centrum következik. E pártban nagyiparosok és munkás egyesületi titkárok, főtisztviselők és kishivatalnokok, hercegek és parasztok, grófok és kiskereskedők ülnek egymás mellett. Mindezeket az embereket a vallás

vagy helyesebben a katolikus egyház konzervatív-klerikális szándékai tartják össze. Németország államvallása az evangélikus, de a 40 milliányi evangélikus mellett mintegy 24 millió a katolikusok száma. Ezekből kerülnek ki a centrum szavazói. A párt nevét onnan vette, hogy megalakulásakor a ház közepén, centrumában ült, de politikája következtében is stilszerűen illik rá a név. Ide-oda fordul, majd a jobb oldalnak ad többséget, majd a liberális balnak, amint érdekei kívánják. A kormányzimpátia és demokratikus hírének megőrzése egyformán irányítják. Ezt a tojástáncot pártéletének egyik szakaszára nézve élénk színekkel festette Ludwig Frank.* Jellemzésére a következő részletet idézzük:

„A kultúrharc idején a centrum vezére Windhorst volt. A legravasabb taktikus, ki a *Reichstag*-ba a lábát valaha betette. A meghódított Hannover minisztériumából gyakorlati tapasztalatokat és emberismeretet hozott. A centrum neki köszönheti, hogy a világ legnagyobb államférfia* évtizedes harc után az egyház előtt a fegyvert lerakta. Értette a módját, pártját hogyan tegye mindazon csoportok középpontjává, amelyek történelmi, gazdasági és vallási okokból a birodalom ellenségei voltak. A kormánnyal szembenálló kemény ellenzékiességgel e konzervatív meggyőződésű férfiú elhitette a tömeggel, hogy a centrum a demokrácia pártja. 1873-ban a tisztek lakáspótléka ellen szavazott, 1874-ben pedig azon katonai javaslat ellen, mely az újoncjutalék megajánlását hét esztendő tartamra kívánta. De azért az az elkeseredés, melyet a kultúrharc váltott ki, a „kis kegyelmes urat” nem hajtotta a makacsság gyerekes politikájára, hanem éles szemmel várta azt az időt, amikor a centrum politikai szükségességét bebizonyíthatta és szolgálatait fejében a kultúrharc megszüntetését kívánhatta. IX. Pius pápa halála megkönnyítette a pálfordulást. Ehez járult, hogy a nemzeti liberálisok Bismarck pénzügyi terveit nem támogatták. A dohánymonopóliumot visszavetették és a szabadkereskedelmet szenvedélyesen védelmezték. Ekkor a centrum a kormány segítségére sietett és a vámtarifa javaslatnál a konzervatívokkal szavazott. Döntő csoport lett. A centrum szolgálatait a porosz képviselőházban fizették ki. Utasították a kormányt, hogy az egyház ellen bizonyos rendőri intézkedéseket ne fogantossin. Aztán fokozatosan 1887-ig a maradék eltakarítása következett: a kultúrharc törvényeinek az eltakarítása. Csak a polgári

* Ludwig Frank: *Die bürgerlichen Parteien des Deutschen Reichstags*. Stuttgart Dietz, 1911.

** Szerző Bismarckra gondol.

házasság és az állam iskolafelügyelete maradt meg. Windthorst nagy taktika művészzel megmentette a pártját attól, hogy föltétel nélkül menjen át Bismarck táborába. Minden lépését egyházi koncessziókkal vétette meg s hogy a kispolgárok és munkások tömegeiben a centrum demokratikus hírét fönntartsa, időnkint ellenzékbe ment át, így 1887-ben a katonai és 1889-ben a flottajavaslatnál.”

E jellemzés nemcsak a klerikális harcmodornak tükre, hanem a centrum mai jelentőségének helyzetképe is. A szociáldemokrata párt riválisa: a katolikus kispolgárok szavazatait fölszívja, egész Bajorország az övé, azonkívül a Rajna-Mosel szöge és ettől északra fekvő ipari területek. A parlamentben a javaslatok sorsát ő dönti el.

A konzervatív párt, mely a porosz képviselőház többségi pártja, a *Reichstagban* sose tudott többségre jutni. 50—100 főnyi csoportjuk azonban ép Poroszország túlsúlya és Poroszországnak a *Bundesratban* elfoglalt kivételes helyzete következtében a legnagyobb erejű alakulás. Reakciós törekvéseiket jellemzi, hogy azokból az általános választójog visszafejlesztése se hiányzik. Egyik vezérük nemrég a párt hivatalos lapjában így írt: Az általános választójogról szóló alkotmánypontot szükség törvénnyel meg kell változtatni, melynél a császár és a *Bundesrat* ne az alkotmány betűjét nézzék, hanem szelleme szerint cselekedjenek. Másik vezérük a drezdai pártgyűlésen azt indítványozta, hogy a szociáldemokratákat a *Reichstagból* ki kell zárni és háromosztályú választójogot kell alkotni. A konzervatív párt a porosz junkerek pártja. Szavazatait észak és kelet Poroszország földművelő területeiről kapja. Tényleges erőviszonyukra jól rávilágít a híres csatorna-javaslat, mely 1899-ben került a porosz *Landtag* elé. E javaslat szerint a Rajnát, Vesert és Elbét egymással hajózható csatorna kötötte volna össze. A kormány nagy nemzeti kulturműként ajánlotta a javaslat elfogadását. A császár minden tekintélyével támogatta. A hadügyminiszter és a vezérkar szakértői élénk színekkel festették a csatorna hadügyi és államvédelmi előnyeit. A nagybirtokos konzervatívak azonban attól tartottak, hogy az olcsó víziút a terményárak csökkenéséhez vezet s császárnak, kormánynak, hadvezetőségnek nem volt annyi ereje, hogy a javaslatot keresztülvigye. Csak hat esztendő múlva kerülhetett újra szóba, mivel közben a konzervatívak egy új vámtarifa törvénnyel megdrágították a gabonabehozatalt. De érdekeiknek ezen módon való biztosításával se elégedtek meg, hanem 1905-ben is csak úgy engedték keresztül a javaslatot, hogy a csatornán a szabadhajózást megszorították. Ez a *Landtag-törvény* azonban ellentétben állott a németbirodalmi alkotmánnyal, mely a víziutak díjtalan használatát rendeli el. A *Reichstagban* a baloldali pártok, valamint a

délnémet államok az alkotmányselelem ellen hevesen tiltakoztak. Erre az a példátlan eset történt, hogy a porosz junkerek kedvéért a bundesratbeli porosz befolyás és különböző praktikák segítségével megváltoztatták a birodalmi alkotmánynak a szabadhajózásra vonatkozó szakaszát — egy porosz *Landtag* törvény miatt.

A liberális és progresszív polgárság a számra egyező két polgári pártban: a nemzeti liberális (*Nationalliberat*) és haladó néppártban (*Fortschrittliche Volkspartei*) helyezkedik el. A nemzeti liberális párt a finánciókét képviseli és a reakcióságból már rég letette a vizsgát. A birodalmi egység megvalósítása után joidéig a *Reichstag* legnagyobb pártja volt. Később a konzervatívakkal blokkban állt, ma pedig a konzervatív párttal és a centrummal szavazva e két csoportnak parlamenti többséget ad. Hasonlóan a magyar függetlenségi párthoz reakciós és demokrata árnyalatok küzdenek a pártkereten belül egymással. A túlsúly a reakcióknál van.

A zaberni eset alkalmával a nemzeti liberálisok csakúgy, mint a centrum, a birodalmi gyűlésen a kancellár ellen szavaztak; így jött létre az a híres kancellárelenes többség, mely e kérdésben Bethmann-Holweget és a konzervatívakat elszigetelte. Ez a kemény magatartás azonban csak látszólagos volt. Nem a demokrácia szeretete, hanem jól átgondolt taktikázás vezette mind a két pártot. A centrum két-színűségéhez hozzátartozott, a nemzeti liberálisok pedig pártpolitikai veszély nélkül nem vonhatták ki magukat a pillanatnyi országos fölháborodás hatása alól. Tekintélyes polgárokat fogott össze egy hadnagyoecska s a polgárság legnagyobb pártjának tudni kellett a kötelességét. A zaberni eset a német birodalmi gyűlés demokratikus voltának utolsó próbaköve volt. A próba a reakciónak kedvezett, a demokrácia megszégyelve került ki belőle. Országosan is ez volt a vége. A háborgó polgárkedélyek nagyon hamar lecsillapodtak, a hadseregnek és tisztjeinek a közvélemény gyorsan megbocsájtott és a vétkes zaberni helyőrség néhány hónap múlva vígan vonult vissza a föllobogózott városba, utána néhány hétre pedig a legreakciósabb porosz junkerpolitikusok egyike — Dalwiz — közmegnyugvásra ült bele Elsász-Lothringia kormányzói székébe. Ugyanígy végződött a parlamenti komédia is. A kancellár leszavaztatása senkinek se ártott, Bethmann-Holweg a helyén maradt. A pártok az eset kapcsán megtették javaslataikat: a szocialistáktól a konzervatívákig minden pártnak volt javaslata. A szocialisták a külön haditörvényszék eltörlését kívánták, ez volt a legradikálisabb reformigény, mely fölmerült, a konzervatívok a rendszer változatlan fönntartását kívánták és a hadsereg eljárását helyeselték, a közbeeső pártok pedig a hadsereg

fegyverhasználati jogának szabályozására nézve kisebb-nagyobb módosításokat kértek. Mikor aztán a javaslatok realizálására került a sor, a helyzet megváltozott. A pártok igazi színeikben jelentkeztek. A centrum és a nemzeti liberálisok igényeiket elejtették, javaslataikat visszavonták és a reformok a legelső képviselőházi bizottsági ülésen megbuktak. A három szövetséges társ együtt szavazott, a socialisták, a haladó néppártiak és nemzetiségiek kisebbségben maradtak. Reformok helyett a kormány kiadott egy új fegyverhasználati utasítást, mely az elavult réginek újrafogalmazása.

A liberális polgárság politikai magatartását a zaberni esetről is élesebben jellemzi a marokkói háborúra való készülődés parlamenti vitája. A birodalmi gyűlésnek évtizedek óta ezek voltak a legforróbb napjai: Németország egy kikerülhetetlennek látszó gyarmatháború előtt állott. Minden párt a legjobb szónokait vonultatta fel és a legteljesebb érdeklődésével vetette bele magát az érvek és érdekek harcába. A háborúra izgatásban a nemzeti liberális párt előljárt. Basserman, e párt vezére izzó beszédet mondott és a párt valósággal versengett, hogy a porosz junkerek uszítására ráduplázzon. A haladó néppárt, mely akkor még több frakcióból állott, szintén nem vonta ki magát a háborús hangulat alól és a tiszta szempontokat igen mérsékeltén képviselte.

4.

Németország alkotmányának és a *Reichstag* pártjainak vizsgálata egyaránt a porosz junkerek túlsúlyához vezetett. A német liberálisok közül sokan azt vélik, hogy kellő időben sikerül a birodalomban oly alkotmányreformot keresztülvinni, amely a porosz túlsúlyt megtöri. Ez azonban ábrándnál alig több, mert a *Bundesrat*-ban a poroszok az alkotmány említett 78 §-a alapján a saját 17 szavazatukkal minden alkotmányreformot megakadályoznak. Megeshetik azonban, hogy a *Reichstag* a *Bundesrat* porosz tagjait is rákényszeríti bizonyos alkotmány reformra. Említettük, hogy a *Reichstag* pénzügyi hatásköre mérsékelt, de új bevételi források megnyitásban mégis rászorul a *Bundesrat*. A folyton szaporodó beruházási és hadikiadások következtében ez a helyzet gyakori. Ha demokratikus többsége lesz a *Reichstagnak*, akkor e ponton tehát sikeres harcokat folytathat a *Bundesrat* ellen és az új terhek megszavazása ellenébe jogokat csikarhat ki. Érdekes kérdés, hogy vajjon most a háborús hadikölcsön egyhangú megszavazása ellenében a baloldali pártok felhasználták-e az alkalmat alkotmány reformok előkészítésére? Ha a pártok vezetői és a kormány között történt is erre nézve megállapodás, a háború idején aligha fog kiderülni. Nem valószínű

azonban, hogy a nagy nemzeti felbuzdulástól nyomott *Reichstag* baloldali pártjainak ez sikerült volna. Valószínűbb, hogy ezután is épp úgy, mint eddig a porosz junkerek politikai hatalmának megtörését közvetlenül poroszországi reformok segítségével küzdik ki. E küzdelem központi törekvése a porosz választói jog reformja.

A mai porosz választói jog tudvalevőleg 1849-ből származik. Ez a választói jog már akkor se kellett a népnek. 1848. március közepén Berlinben forradalmi állapotok voltak. A trón komoly veszélyben forgott s ekkor Frigyes Vilmos porosz király esdeklő proklamációt adott ki, amelyben népies alkotmányt és demokratikus reformot ígért. A proklamáció után Frigyes Vilmos a demokratikus reformok megvalósítását követelő nemzetgyűlést kétszer szétkergette, egy esztendővel később pedig, 1849-ben, Európa legigazságtalanabb és legreakciósabb választói jogát oktroyálta. Itt nem térünk ki rá, hogy milyen ez a háromosztályú, nyílt, ösválasztókkal közvetetté tett választói jog és komplikált választási eljárás. E helyett az 1908-i választási eredményeken mutatjuk meg a hatását.

Poroszországnak 7,682.721 ösválasztója van. Ezek közül 1908-ban kerekén csak 2 és fél millió ember szavazott le, vagyis minden 100 jogosult közül csak 33 tartotta érdemesnek, hogy leszavazzon. Ezzel szemben 1912-ben a birodalmi választáson, amely az általános és titkos választói jog tisztább eredményével kecsegtetett, a Poroszországra eső 8,890.427 jogosult közül 7,515.273 szavazott le, vagyis minden 100-ból 85.

A két párhuzamos választói jogosultság és választás szembeállítását a következő adatok mutatják:

	1908-i Landtag választás		1912-iReichstag- választás	
	a leszavazott ösválasztók száma	szerzett mandátum	a szavazók száma	szerzett mandátum
Konzervatívak	433.011	212	1,168.697	80
Centrum	499.343	104	1,249.541	51
Szociáldemokrata	598.522	7	2,407.713	51

Az 1908-ban leadott összes szavazatokot véve, a fenti kimutatás százalékokban a következő képet adja: a szavazók (2 és fél millió)

16,69% megválasztott 212 konzervatív Landt. képviselőt
 19,91% „ 104 centrupárti „
 23,87% „ 7 szocialista „ „

E választási rendszer egyik konkrét példája ez: Pomeránia 26 Landtag-képviselőt küld. Ebből 1908-ban 25 konzervatív és 1 liberális került ki. 5 esetben nem volt ellenjelölt, 13 esetben az

ellenjelöltekre, mint a hivatalos statisztika mondja 2—14 „szétforgácsolt” szavazat esett, 7 további esetben a konzervatív jelölt a szavazatoknak több, mint $\frac{4}{5}$ -ét kapta. Ez együtt 25 eset. „Választás” csak Stettin városban volt, ahol aztán liberálist választottak, az 1908-i választások után

443 képviselő közül 201 földbirtokos
94 közhivatalnok
29 tőkepezés

Ez az erőviszony a porosz Landtagon s amíg meg nem változik, addig hiába szorulnak a konzervatívok a Reichstagon kisebbségre s hiába a szociáldemokrata-párt a birodalom legnagyobb pártja: az alkotmány sajátságai következtében a porosz junkeruralmat a birodalomból nem lehet száműzni.

A küzdelem a junker uralom ellen szakadatlanul tart. Az utolsó erőpróba 1912-ben volt. A Landtagon ekkor tárgyalták a haladó-néppártiak javaslatát, amelyet az általános választójogi javaslat leszavazása után adtak be. E javaslat az általánosság mellőzésével csak titkosságot és közvetlenséget akart behozni. Ellene 188-an, mellette 158-an szavaztak s ezzel jóidőre újra lekerült a kérdés a Landtag asztaláról. Kinn azonban, az agitációban, a háború kitöréséig minden párt programjának ez volt a sarkalatos pontja, a gyűléseknek legtermészetesebb tárgya, a vitáknak és röpiratoknak legszenvedélyesebb kérdése.

V. B.: Útszéli jegyzetek a háborúhoz

Már a legelső csapatok elvonulása szokatlan megfigyelésekre adott alkalmat itt a délvidéken. Valóságos zászlódíszben mentek végig a városok a századok. Kezdetben nagy, magyar nemzeti lobogót hordoztak fennen. Aztán feltűntek a román, szerb nemzetiségi zászlók is. A katonák sapkáin, a feszes zubbonyokon nemcsak piros-fehér-zöld pántlikák röpködtek vígan, hanem kék-sárga s más nemzetiségi színűek is. Egy szóval az útszéli megfigyelő szokatlan, eddig tiltott nemzetiségi színek és jelvények használatát konstatálhatta a háborúba menő hadseregnél. S nem lehetett tudni, honnan, miből kerültek elő egyszerre tömegesen ezek a jelvények? Kinek engedélyéből, vagy engedély nélkül használták őket a katonák?

Ez bizony eléggé meglepő volt. Fokozta az érdekességet a sorfalat álló utcai közönség magatartása. Az ujjongó publikum nem is törődött e szokatlan jelenséggel. A férfiak kalapjukat rázták és viharosan éljeneztek. A nők a magyar nemzeti színű lobogó alatt éljenző fiúk s a nemzetiségi zászlók után hurrázó román, sváb és szerb bakák felé egyaránt lobogtatták zsebkendőiket s lassan pergő könnyeiket törölgették. Eszébe se

jutott senkinek észrevenni a magyar nemzeti lobogók körül lengedező, tilalmas nemzetiségi jelvényeket. Mintha nem is látták volna s mint régen megszokott dolgokat vették tudomásul őket. Ekként e veszedelmes jelvények használata egyszerre, minden feltűnés nélkül hivatalosan elismert és senkitől se kifogásolt ténnyé vált.

Eleinte alig akartunk hinni szemeinknek s csak lassankint értettük meg: mi történt itten. Azt azonban mindjárt kezdetben önkénytelenül éreztük, hogy nem közönséges epizóddal állunk szemben. Hogy amit láttunk, több egyszerű háborús utcai jelenetnél. Hogy valami politikai színezete is van annak, ami így napról-napra megismétlődött előttünk. Hogy ez valami merész, sikeresen végrehajtott politikai demonstráció is. Tény, amelynek jelentősége talán kezdetben nem is volt tisztán látható, de azt határozottan érezni lehetett, hogy benne valami különös esemény ereje lüktet. Éles fülek pedig az elvonuló ágyúk dübörgésén, a föld ritmikus dobbanásán, katonák és polgárok egetverő zajongásán túl is jól kivehettek a mindent átalakító társadalmi erők munkájának hangját ez utcai jelenetekből. Mi történt itten? Íme: A háború nagy kényszerítő ténye egyszerre, szinte forradalomszerűen kitűzte, elismertette, egyenjogúsította a nemzeti és nemzetiségi jelvényeket. Megoldott egy kínos kérdést, amelyet évtizedek óta folyó parlamenti s társadalmi herce-hurca és marakodás sem tudott dűlőre vinni, Egy csapásra rommá döntötte mindazon papiros várakat, amelyek különféle tiltó parancsok alakjában akadályozták a nemzetiségek e régi vágyának érvényesülését. Megint bebizonyosodott a mi igazunk, hogy a gazdasági-társadalmi tények és kényszerűségek determinálják a fejlődést és nem a parlamenti szóharcok. Íme a háború tényének e romboló erejével szemben üres szószátyárkodásnak bizonyult az évtizedes politikai szónoklás és színpalak mögötti intrika. A nemzetiségi kérdés észrevétlenül nagy lépést haladt előre. S nem dőlt össze a világ. A nemzet egységén csorba nem esett. A román és sváb bakák versenyt éltették a hazát a magyar fiúkkal. A polgárság pedig zászlóikra való tekintet nélkül osztatlan szeretettel kísérte valamennyit talán utolsó útjára.

E történelmi jelentőségű percekben a hadsereg s a polgárság egységes volt érzelmeiben, amilyenek még sohase láttuk. S a csak kevesektől megfigyelt nemzetiségi jelvények szinte észrevétlenül tűntek el a tovavonuló sereg porában, hogy majdan, győzelmes háború esetén, mint az újjászületett nemzet szimbólumai térjenek vissza. Mindinkább kiderült, hogy nagy horderejű kezdeményezéssel állottunk szemben. Mert ezeket a merészen kitűzött zászlókat visszagöngyölni, ami itt történt, azt visszacsinálni többé már nem lehet. Az a nép, amely vére omlásával bizonyította, hogy e zászlók alatt épp úgy küzdött és szenvedett a hazáért, mint a magyarok, egyéniségének a háború vérzivatarából visszahozott e szimbólumait itthon is meg fogja tudni védeni. Másrészt lehetetlen is lesz a diadalmos

háborúból e zászlókkal visszatérő népet a régi ellenszenvvel és elfogultsággal fogadni.

Ha ez a hadi nép győzni fog, győzelme nemcsak külső ellenségein aratott győzelem lesz, hanem a belsőkn is. Diadala előtt a nemzetiségi egyenjogúság, a nemzeti egybeolvadás itthoni ellenségeinek is el kell majd némulniok. Így a háborúból a szenvedések és megpróbáltatások tüzeben egybeforrott új magyar nép, az igazi magyar nemzet, az új Magyarország fog kikerülni, így értettük meg aztán e mindennap megismétlődött demonstráció láttára, hogy nem közönséges utcai jeleneteknek, hanem nagy horderejű politikai kezdeményezésnek, valódi történelmi események kezdetének s régi korlátok lehullásának s a nemzeti egybeolvadás megindulásának vagyunk tanúi. És ezért nem minden öröm és meghatottság nélkül kísértük szemeinkkel a megértés, az egymásra ismerés az egybeolvadás útjára az elvonuló hadi népet, avval fejezve be megfigyelésünket, hogy ha a háborúnak ez a megújulás lesz az eredménye, talán nem is lesz sok az áldozat.

De nem így az álhazafiak! Nekik nem ez kell. Sőt úgy látszik éppen ettől rettegnek. Egy másik útszéli megfigyelésünk ugyanis emellett bizonyít. Jelek mutatkoznak, amelyek azt igazolják, hogy a sovínisták rossz képpel nézik ezt az általuk is észrevett fenyegető veszedelmet. S már kezdenek neki beharangozni. A nacionalista sajtó utóbbi időben egyre hangosabb a „magyar fiúk” hősiességének dicsőítésében.

Noha a nemzetiségi itthonmaradottak — csekély számú eltévelyedettekől eltekintve — semmiben se maradnak hátra a magyarokkal szemben áldozatkészségben, a hadbavonultaknak s ezek családjainak támogatásában, mégis egyre telibb tudóvel zengik a lapok a „magyar bakák” hőstetteit, de mélyen hallgatnak a nemzetiségi katonák viselt dolgairól. Mintha ezek nem is küzdenének a hazáért ugyanott, ahol a magyar fiúk. Mintha az ő vérük nem éppen úgy áztatná a fél földkerekség talaját, mint a magyar fiuké. Megint divatba jött a magyar paraszt dicsérete. Zsurnalisták és kávéházi politikusok és stratégák már megint odavannak a gyönyörűségtől a magyar faj kiváló, nemzetfentartó hadiképességeinek magasztalásában. A régi nacionalista frazeológia már megint, sőt az eddiginél is öblösebben harsog a klubokban s a kávéházi törzsasztaloknál ügyet se vetve arra, hogy nemcsak a magyar parasztság tömegei pusztulnak e mindnyájunkért folytatott élethalálharcban, hanem a románok, tótok, szerbek és svábok községei is lakatlanokká lesznek.

Nem ijedünk meg e handabandától. Bízunk a társadalmi erők nagy átalakító erejében, amely e tanulni nem akaró makacsokat félre fogja tolni. De mégis fel kell emelnünk szavunkat ellenük, hogy leleplezzük e kísérletet, mielőtt megerősödhetnék. Nem csak azért, mert rút hálátlanságot és égbekiáltó igazságtalanságot látunk benne ama nemzetiségekkel szemben, kiknek fiai a magyar fiúkkal együtt vérzenek a hazáért. Hanem

főként a tendencia miatt. Mert mi az alattomos célja e tüntetéseknek? Egyrészt agyonhallgatni a nemzetiségek érdemeit, hogy győzelmes háború esetén annál könnyebben állhassák útját jól megérdemelt követeléseik teljesítésének s a nemzeti egybeolvadásnak. Másrészt minden eredményt csakis a magyarság számára akarnak lefoglalni. Ennek képviselői gyanánt természetesen nem az általuk annyira felmagasztalt magyar parasztságot fogják előretolni, hanem ők maguk fognak jelentkezni. Hol lesz már akkor a „magyar fiúk” hősiessége? Ki fog akkor törődni a magyar parasztság nagyszerű erényeivel és rettenetes vérvesztéségeivel? Vajjon azok, akik most oly hódolattal borulnak le a magyar parasztság nagysága előtt, a háború befejezése után fogják-e követelni jutalmul a magyar parasztság számára az általános titkos választójogot, a hitbizományok eltörlését, a demokratikus földbirtokpolitikát, a jobb adózást, a mindenféle közterhek könnyítését, az állami népoktatást, stb.? Aligha. Ellenkezőleg. Minden jel arra mutat, hogy egy győzelmes háború minden eredményét a régi uralkodók a maguk számára igyekeznek majd lefoglalni, hogy uralmukat az eddiginél is sokkal szilárdabb alapra helyezhessék. Kétszínű játék ez hát, amelyet nem szabad szó nélkül túrnunk. A *Huszedik Század*, amely e véres zűrzavarban igyekszik magasratartva kiragadni s a társadalom borongó lelkiismerete elé állítani a humanizmus, az emberi szolidaritás s a mindeneken át utat törő fejlődés megcsúfolt ideáljait, nem hallgathat a tanulni nem akaró önző sovíniszták mostani machinációjával szemben sem. Fel kell hívnia minden becsületesen gondolkodó ember figyelmét e politikai manőverre, nehogy a kritikátlan jóhiszeműekhez utat találhassanak. A demokrata Magyarország minden hívének kötelessége már most szembeszállani ellenségeinknek ezzel a gonosz kísérletével.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A megszakadt és az újraébredő nemzetköziség*

I.

Azon kérdések között, melyeket a most folyó világháború vetett felszínre, első helyen szerepel az internacionalizmus krízise. Ez a hábruptette először próbára, vájjon létezik-e valóban a szociáldemokrácia által annyit hangoztatott szolidaritása a proletárságnak s vájjon hatással hangzott-e el hatvan éven át a „*Soldats ne tirez pas*” jelszava? Ha ilyesmit vártunk az internacionalizmustól, úgy a próba kétségkívül balul ütött ki. A konkurrens kapitalista államok közt kapitalista érdekekért folyó háborúban a proletárok ép oly lelkesedéssel küzdenek az ellenséges állam proletár harcosai ellen is, mint bourgeois honfitársaik. Az internacionalizmus teoriája — úgy látszik — mint kártyavár dől össze azon pillanatban, amint az élet szellője először érinti.

Az ortodox szociáldemokrácia ezt természetesen nem látja be, hanem siet új teoriákkal megtámogatni a régi elmélet düledező épületét. Kautsky vállalkozott erre a nehéz szerepre, kimutatni, hogy az internacionális eszme nemcsak nem vallott fiaszkót, hanem normálisan él tovább s fog élni és virulni a háború után is. (*Karl Kautsky: Der Internationalismus und der Krieg. Neue Zeit.*)

Miért vesznek részt a proletárok a háborúban, miért harcolnak egymás ellen, holott általános sztrájkot, forradalmat helyeztek kilátásba egy világháború esetére? Ezen kérdésekre igyekszik Kautsky feleletet adni és pedig igen ravaszul. Véleménye szerint a proletárság, mint politizáló tömeg, lehetetlen, hogy állást ne foglaljon valamelyik hadakozó fél mellett. Csak az a kérdés miféle szempontok vezessék az internacionalistát ezen állásfoglalásában. Ez semmiesetre sem lehet a *right or wrong my country* — akár igaza van az én államomnak akár nem, én hű leszek hozzá — szempontja. Ez merőben ellenkezik az internacionalizmussal. A szociáldemokratát csak egy szempontnak szabad vezetnie minden politikai cselekedetben: mi a proletárok összességének érdeke? Ezt kell tehát akkor is nézni, mikor valamelyik hadviselő fél mellett akar állást foglalni a szocialista, vagyis azt a felet fogja támogatni, amelyiknek győzelme elősegíti a haladást. Már pedig abban a tekintetben, hogy kinek a győzelme segíti elő a haladást, igen eltérők lehetnek a nézetek. Előfordulhat tehát igen könnyen, hogy a proletárság egyik része az egyik, más része a másik fél mellett foglal állást — szigorúan csakis az említett szempontra való tekintettel — így szembekerülnek egymással.

* E fontos és aktuális kérdéstről több észrevételt küldtek be hozzánk. Azt hisszük, hogy az eszmék tisztázására fog vezetni e téma napirenden tartása s ellentétes vélemények megismerése. *A szerk.*

Kautsky elmélete szerint tehát a német proletár, amint értesült Németországnak az oroszok általi megtámadtatásáról, nem sietett lelkesen fegyvert ragadni hazája védelmére, hanem leült és számolni kezdett, vajjon Németország, avagy Oroszország győzelme segíti-e jobban elő az ő érdekét. Hasonlóan tett az orosz meg az angol meg a francia proletár is. És a nagy számítás eredményeképpen — ez a legérdekesebb — mindegyik a maga államának a győzelmét találta legkedvezőbbnek érdekeire. Ez az eredmény csak Kautsky előtt lehetett kétséges, mert minden világos fejű ember előre tudhatta, hogy a német nem fog habozni Németország, a francia proletár Franciaország érdekeiért fegyvert fogni, mert sem a német sem a francia proletár nem ült le számolni, hanem gondolkodás nélkül követte államának hívó szózatát.

Amit Kautsky állít, az világosan meg van cáfolva azon tény által, hogy úgy a most folyó, mint az előző háborúk alkalmából a hadviselő államok „internacionalistái” a haladás előmozdítását mindig a saját államuk győzelmében látták.

Nem áll tehát, hogy a proletárok azért állanak egymással szemközti csatasorban, mert egyik itt, másik ott látja a proletárság összességének érdekét. De nem vezet senkit az a meggondolás sem — amit mások hangoztatnak — hogy érdekünk hazánk érdekével össze van kötve, hogy jobb a hazánkbeli kapitalista által elnyomva lenni, mint az idegen által, hanem ezen állásfoglalás teljesen intuitive történik, minden materialisztikus indok kikapcsolásával. *Right or wrong my country*: én a hazámmal tartok. Miért? Mert a kritikus pillanatokba mindig alávetjük magunkat az uralkodó ideológiáknak, bármint támadtuk is őket azelőtt. Julius 27-ikén még hevesen tiltakozott a háború gondolata ellen is a *Vorwärts*, ám néhány nap múlva már a szocialisták ajkairól hangzanak a leghazafiasabb jelszavak. Mert ameddig a jelenlegi Unterbau szilárd lesz, vagyis, ameddig a burzsoázia marad a termelés főtényezője, addig annak nacionalista ideológiája fogja vezetne a proletárt is, ha válaszúthoz ér.

Úgy látszik Kautsky is gondol ilyesmire, mert cikkének végén így ír: „A háború megtanította valamire az internacionalizmust, t. i. arra, hogy mozgalmát csak békében folytathatja s csak békében küzhet a békéért s a proletariátus diadaláért”. Ennek átlátása mellett azonban felesleges nyakatekert elméletekkel megkísérteni az orthodox teoriák életbentartását: azok meghaltak, hogy utat engedjenek egy a Bernsteinénél is revizionistább revíziónak. (Lukács Kornél)

II.

A berlini újságírók egyesülete táviratilag jelentette be nemrég Singer elnöknel, az újságírók nemzetközi egyesületéből való kilépési szándékot azzal az indokolással, hogy az entente sajtó mai erkölcs-telen magatartása miatt évtizedekig lehetetlen lesz együttes akciót folytatni velük.

Igen tiszteletre méltó a berlini újságíróknak ezen erkölcsi retorziót alkalmazó nemes hevülése, nézetünk szerint azonban ily demon-

stratív lépésnek sem indoka, sem célja nem lehet. A háború kitörése pillanatában természetyszerűleg megszakad a hadviselő felek között minden társadalmi s kultúr kötelék: halott szervvé kellett válni tehát a nemzetközi sajtóegyesületnek is, mely — sok más nemzetközi szervvel együtt — a nagy béke után remélheti csak az újból való feltámadást. Ennek folytán automatikusan megszűntnek kell tekintenünk azt a kapcsolatot is, mely békés időkben az egyesülés révén az újságírók nemzetközi táborát bizonyos törekvések, célok érdekében egybeforrasztotta. Magától értetődik, hogy a berlini újságírókat ily kilépési demonstráció nélkül sem vádolhatta volna meg senki sem, hogy e békés idők szükséglete által létrehozott nemzetközi egyesüléssel a háborús helyzet miatt meg nem engedett viszonyt tartanak fenn ententebeli társaikkal. De egyébként is éppen az újságírók tudják legjobban, hogy a telivér igazságot távolról sem fedő tendenciózus hírekért legkevésbé a sajtót s még kevésbé az újságírókat kell és lehet felelőssé tenni, akik, megengedjük, talán elfogultak lehetnek saját ügyük iránt, de semmi körülmények között se lehetnének annyira korlátoltak, hogy a valóságnak ellenkezőjét adó tendenciózus hírekkel a harctéri helyzetet komolyan befolyásolhatónak vélnék. Az újságírók ma még inkább szellemi munkagépek, kik — ma inkább, mint valaha — csak azt írhatják meg, amit mások parancsolnak, illetve megengednek, sőt e kényszer még az újságírói fantáziára is kihát, mely pedig tudvalevőleg csak a tónusát, egyéni ízt szokta megadni a közleményeknek.

Mint a sajtó-becsület követelményeire való komoly figyelmeztetés se jöhet számba a berlini újságírók — ismételve hangsúlyozzuk — nemes elhatározása. Minden erkölcs a hatalmi viszonyok visszatükröződése lévén ugyanis, a hatalmi viszonyok változásával az egyéni erkölcsi magatartásnak is változást kell szenvednie. Ma a háború követelményei határozzák meg az egyének, egyes szervek, minő a sajtó is, magatartását. Ha a hadvezetőség kívánságára történik: az entente sajtó tendenciózussága s újságírói munkája ép oly érthető a maguk szempontjából, mint férfiasán korrektnek kell tartanunk a berlini újságíróknak a német hadiérdekekkel harmonizáló nyílt lépését, bár alig hihető, hogy a német hadvezetőség az entente sajtó hazugságok részéről látná a legkomolyabban veszélyeztetve a hadisikert.

A berlini újságíróknak különben nem annyira elhatározásuk, mint inkább ezen elhatározásukat bejelentő indokolásuk — fontos. Indokolásuk ugyanis arra enged következtetni, hogy sejtelmük szerint e nagyháboru után még hosszú évtizedekig kiegyenlíthetlen kultur- s egyéb ellentétek fogják a ma hadakozó államok társadalmát egymástól továbbra is elválasztani. Anélkül, hogy bizonytalan jóslásokba óhajtánánk bocsájtkozni, teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy e háborútól egészen más, majdnem ellenkező következményeket várunk. Mert mi a mai világháború legvégső magyarázata? Az európai nemzetek egy nagy egységesülés felé tartó, gazdasági-kultur nivelláló folyamat ellenállhatlan befolyása alatt állnak. A jelenlegi nagy háború e folyamat eszköze, amennyiben hivatva van, s ez a rendeltetése is, e kultur-folyamat ezidőszerint egyéb módon meg nem szüntethető

akadályait az útból félre lökni. E háború: küzdelem a germán (helyesebben a német) kultúra nagyobb térfoglalása, fejlődési szabadsága érdekében. Németország földrajzi helyzeténél, gazdasági és kulturképességeinél s viszonyainál fogva egyaránt a leginkább predestinált arra, hogy centruma, tengelye legyen egy hatalmas, egységes, európai kulturkijegesedési folyamatnak. A kultur-gazdasági különbségek nivellálódása folyik, s egyetlen állam s kultúrája szincs megközelítő kedvező helyzetben sem e nivellálódás irányítására, szabályozására. Ezért kell, ezért lesz a háború egyik legnagyobb eredménye: új államsoportosulás, mely több és maradandóbb garanciát lesz képes nyújtani a békés s egységes kulturfejlődés biztosítására.

Ezen alakulásokban, mint említettük, Németország fogja a vezérszerepet játszani; magától értetődik azonban, hogy e szerepre Németországnak győzelmes háborúval kell a végső jogcímet megszereznie. A békekötés után egyideig előreláthatóan lesznek ugyan duzzogó felek, de épen az új államsoportosulásnak kell elejét venni annak, hogy az a féltékenykedő rivalizálás, mely az eddigi két nagy államsoportot elválasztotta, a háború után még elmérgesedettebb lendülettel tovább grasszáljon.

E háborúnak véglegesen tisztázott helyzetet kell teremteni s fog is teremteni oly értelemben, hogy a háborús konfliktusok felmerülése belátható időn belül elkerülhető, sőt lehetetlen lesz. Épen ezért nem hinnők, hogy az új államsoportosuláson kívül rekedt duzzogó hatalmak, már célszerűségi okból is, ne sietnének a megértés politikájához folyamodni . . . S ha a háború csakugyan a kulturemberiség érdekeinek megfelelő módon nyer befejezést oly általános lelki megkönnyebülés fogja nyomon követni, hogy a németeknek, illetve a német-újságíróknak lesz legkevésbbé okuk megnehezíteni a békés megértés kerékvágásába vágyó, a duzzogásra bar legtöbb okkal rendelkezhető idegen pályatársaik közeledését. Hogy a nemzetközi folyamatok intenzitását ez a háború nem fogja csökkenteni, annak ékesszóló bizonyítéka az a tény, hogy már ma, a világháború pusztításai s lelki diszharmoníája közepette is tovább élnek ezek az összekötetések. így 1914 október 31-én a *Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet* rendes évi gyűlésén 55 állam követői jelentek meg s a hadviselő államok is elküldötték megbízottjaikat. Az intézet elnöke pedig ékes szavakkal méltányolta ezen kulturszolidaritás jelentőségét s felhívta a társaságot, hogy közös erővel törekedjenek olyan mezőgazdasági rendszabályok propagálására, melyek a háború szörnyű sebeit enyhíthetik. S. I.

Fajgyűlölet és létért való küzdelem

A világháború kitörése óta nagyon sokszor olvasunk napilapjainkban egy nálunk eddig ismeretlen fogalomról: a fajgyűlöletről. A fehér fajnak a fekete iránti gyűlöletéről az Egyesült Államokban, melyet azonban a közeli szemlélet inkább csak ellenszenvnek mutat, azelőtt is hallottunk, de a mi földrészünket majdnem teljesen mentesnek tudtuk ettől a jelenségtől. Most azonban az egymással háborúskodó népek, a belgák és németek, a franciák és németek, de főleg a németek és angolok

olyan hangokat pengetnek egymás ellen, melyeket a háború kitörése előtt legalább is útszélinek bélyegeztek volna. És e hangokat nem csupán vidéki lapocskák ütik meg, hanem oly kiváló, világszerte ismert és megállapodott tudósok is, mint Sombart Werner, olyan kifejezésekre ragadtatják magukat háborús ellenfeleikkel szemben, hogy azokat, mint egyéni megtévelyedéseket, bizonyára nem közölték volna le egy fél évvel ezelőtt azok a jóízű német világlapok, melyekben az ismert cikkek napvilágot láttak.

Mi hát az oka annak, hogy azelőtt nemes versennyel a kultúra kiépítésén dolgozó és egymást sokszor vállvetve segítő népek — gondoljunk csak a számtalan nemzetközi kongresszusra — most nemcsak fegyverrel, hanem szavakban is tajtékos dühvel rotnak egymásra?

Faji eszmékért nem folyhat a világháború, mint ahogyan azt sokan feltüntetni szeretik, mert hiszen, mint azt már számtalanszor kimutatták, tiszta fajok vagy fajták egyáltalán nincsenek is már Európában. De tegyük fel, hogy a különböző népek egymást még is úgy tekintik, mint tiszta és különálló fajtákat — aminthogy a nép mint ilyen többnyire tényleg ezt hiszi magáról — vagyis tegyük fel, hogy a faji ellentétek tényleg felléphetnek ily roppant erejű társadalmi tényezők gyanánt, akkor is kérdezzük, hol lappangott ez a faji gyűlölet a világháború kitörése előtt? Miért nem gyűlölték a németek meg az angolok egymást egy fél évvel ezelőtt is a mostani formában? Miért nem nevezték a németek az angolokat már előbb is perfid rablóknak, alávaló csaló kalmároknak stb? Miért írja Haeckel, a 80 éves természettudós, csak most az entente-népekről: „rablók háromlevelű lóheréje” (*Nord und Süd, Kriegsnummer*)? És megfordítva, miért nem nevezték a belgák meg az angolok a németeket már egy fél évvel ezelőtt „barbár és kulturátlan hun hordának”?

Mindennek nyilvánvalóan mélyebb oka van és csak a biológiának az a látószöge adhatja meg szerintünk az egyedül helyes választ, melyet a címben érintettünk. A mindennapos létért való küzdelem lefolyhat a versengő egyének között egészen szelíd formák között is. Ha pedig emberekről van szó, akkor különösen érvényesülni törekszenek a küzdelem szelidítésének azok a változatos formái, melyeket együttvéve kultúrának nevezünk.

Am egészen megváltoznak a dolgok, mikor nem a rendes formák között lefolyó mindennapi létért való küzdelemlről van szó, hanem amikor időközönként élethalálharcá fajul ez a küzdelem. Az ugyanazon fajhoz tartozó állatok egymásközötti mindennapos küzdelme a megélhetésért, a táplálékért — mint azt már Darwin hangsúlyozta — rendszeren békés formák között folyik le. A küzdelemben azok maradnak győztesek, amelyek valami, a megmaradást biztosító fölényes testi vagy szellemi tulajdonsággal rendelkeznek a többivel szemben. Már

a különböző fajokhoz tartozó egyének közötti küzdelem rendesen gladiatori jelleget ölt, igazi élethalálharc lesz. Ilyenkor náluk is megtaláljuk azokat a külső gesztusokat, morgást, dühös ordítást, fogvicsoritást stb., melyeket a primitív és műveletlen embernél is a gyűlölet gesztusainak tekintenek. Pedig nyilvánvaló, hogy a gyűlölet olyan magasabbrendű lelkiindulat, melynek bizonyos megfontolások szolgálnak alapjául s ilyen bonyolultabb lelki és szellemi tevékenységet nem tételezhetünk fel azoknál az állatoknál, melyeknél e külső gesztusokat megtaláljuk. E gesztusok ennél fogva nem is lehetnek egyebek, mint az erők összeszedésének, a minden rendelkezésre álló erők végső megfeszítésére irányuló szándéknak, egy túlfűtött akarásnak a jelei. A nyilvános porondon versenyző, birkózó vagy vívó atléták is látszólag dühös gyűlölködéssel rontanak egymásnak, noha a legtöbb esetben bizonyos, hogy semmi ilyen lelki indulat nincs bennük, sőt a magánéletben talán jóbarátok is. E külső jelek nyilvánvalóan náluk is csak az erők végsőig feszítésének megnyilvánulásai. Én azt hiszem, ugyanez az alapja annak is, hogy az egymással háborúskodó igazán művelt és modorukban a rendes viszonyok között oly finom népek most a gyűlölködésnek olyan útszéli formáit nyilvánítják. Most nem a mindennapos, békés, ipari és kereskedelmi téren vagy a tudomány és művészet területein megvívott küzdelemről van szó, hanem valóságos élethalálharcról, melyben a népek tényleg szükségképen minden erejük megfeszítésével vesznek részt s így egy-egy erősebb kifejezése a gyűlöletnek, az egymásra acsarkodásnak, csak ennek az erőfeszítésnek a megnyilvánulása.

Ha így a biológus szemével fogjuk fel a dolgot — s talán másképp nem is lehet — akkor egyszersmind megvan az a vigasztaló tudatunk is, hogy e szomorú jelenségek csak addig fognak tartani, míg maga az erők megfeszítése, a háború is tart. Amint ez megszűnik, elmaradnak a velejáró gesztusok is. Bizonyosra vehető, hogy amint visszatérnek a békés állapotok, egy idő múlva nemcsak a régi, de talán a réginél is bensőbb formában tér viszi a nemzeteknek az a szolidaritása, mely nélkül nemcsak a kultúra tovább építése nem képzelhető el, de a világháború által okozott rettentő károk helyreépítése sem. A világháború talán majd valami új egyensúlyi helyzetet teremt a nemzetközi erőkben s az erők megfeszítése a létért való küzdelem megint ezen az egyensúlyi helyzeten belől, a rendes mederben fog lefolyni.

(Fülöp Zsigmond)

Külügyi képviseletünk.

A nagy világháború egyik nem utolsó eredménye az a fokozott figyelem, mellyel az ország közvéleménye a diplomáciai s egyáltalán a külügyi politika problémái felé fordul. A magyar közéletnek ugyanis sohasem voltak valóban nemzetközi perspektívái még azokban a réte-

gekben sem, melyek a művészet és a tudomány terén valóban internacionális életet éltek. Hazánk súlyos kulturális és gazdasági elmaradottsága annyira igénybe vette a legjobb elmék érdeklődését, hogy a külügyi politika kérdései számára alig maradt valami. Szűk templomtorony-horizont nehezedett rá egész közéletünkre s mialatt szenvedelmes harcokat vívtunk belső politikánk avagy az Ausztriával való viszonyunk problémái körül, alig vettük észre, hogy oly nemzetközi vihar van készülöben, mely fel fogja forgatni honi közéletünk hajóját is. A Karoknak és Rendeknek sokat gúnyolt külpolitikai tájékozatlansága a polgáriasodó Magyarországon is tovább élt és ma már alig lehet kétséges, hogy például választójogi küzdelmünk eredménytelenségének oka nem kis mértékben ez a nemzetközi rövidlátás volt.

Ennek a külpolitikai nemtörődömségnek azután természetes következménye az lett, hogy a diplomáciai irányítás kizárólag a feudális körök, sőt ezekből is csak egy szűk kaszt foglalkozása lett. Ez a helyzet különben az államfejlődés legmélyebb tendenciáin alapszik, de ezt az egyetemes irányzatot nálunk az előbb említett politikai tudatszűkülés még pathologikusabban élezte ki.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy a modern nemzeti állam mindenütt a centralizáló királyi hatalomból indult ki. Az állam eredetileg egyes fejedelmi személyek magánüzeme volt, akik a saját hadseregükkel és a saját pénztárukból igyekeztek az ő magánjellegű hatalmukat mindnagyobb terület s mind több népesség felett kiterjeszteni. Ámde ez a világtörténelmi törekvés hova-tovább csak úgy vezethetett sikerre, ha az állami rend magánüzemből közüzemmé alakul át, ha a feudális adó- és verbuváló gépezetből egyre inkább az összesség jogrendjét és a gazdasági haladást biztosító szervezet fejlődik ki. A fejedelmek és adóalanyaik érdekközössége abban a mértékben domborodott ki, amelyben a primitív naturálgazdaság izoláltságát az intenzivebb mezőgazdaság és városi forgalom váltotta fel. A gazdagság és a műveltség szaporodásával a királyi hatalom kénytelen volt egyre szélesebb köröket részeltetni az állam kormányzásában, „befogadni az alkotmány sáncaiba.” A hűbéri állam mindinkább jogállammá alakul át s egyes privilegizáltak zártkörű érdekszervezete helyett valósággá válik a *Contrat social* elmélete: a nép egyre teljesebben a saját maga kezébe veszi a törvényhozást, a jogszolgáltatást és a közigazgatást. De az állam ősi, primordiális működése, a határ védelme és kiterjesztése, a hadviselés és a hódítás még mindig királyi funkció maradt, melyet a jogállam és az előrenyomuló demokrácia még alig érintett.

Míg azonban a fejlett nyugati demokráciákban egyre hangosabb lett a hadsereg demokratizálásának és a diplomácia parlamenti ellenőrzésének követelése: addig nálunk — ahol még a belpolitikai demokrácia sincs biztosítva — nemcsak ezek a követelések hiányoztak, de hiányzott még az ezeket megelőző szellemi érdeklődés is. Ez annál természetesebb, mivel a nemzetközi politika egyre bonyolultabb és nehezebben áttekinthető lett, valóságos tudománnyá alakult át, mely pontos geográfiai, nemzetgazdasági, ethnográfiai s technikai ismereteket tételez fel. A német diplomácia kétségtelenül nem kevésbé feudális jellegű, mint monarchiánk külügyi képviselete. Mégis óriási

különbség van a két állam nemzetközi élete között, mert míg Németországban egy igen fejlett tudományos és politikai közvélemény a külpolitikát az érdeklődés homlokterébe állította: addig a Monarchiában, de különösen Magyarországon az mindvégig néhány előkelő dilettáns privilegizált foglalkozása maradt, akiknek köreit legfeljebb néhány amateur-külpolitikai zsumalista zavarta, helyesebben alázatos tapsaival kísérte.

Csak ezután a rettenetes háború kitörése után eszméltünk talán rá arra az életbevágó jelentőségre, mellyel diplomataink titkosan arisztokratikus foglalkozása bír. Minden gondolkodó ember átérti, hogy Berchtold gróf váratlan „leköszönése” valóságos vádirat a mai diplomáciai kurzus ellen. De Németországban is alig más a helyzet. Nem mi mondjuk, hanem a német kultúra és politika legelső képviselői állapították meg, hogy ez a mai háború az állami élet összes terein Németországnak minden várakozást túlhaladó diadalát jelenti, de egyetlen téren a kettős szövetség az entente hatalmakkal szemben hátrányban van: diplomáciája nem ért el kielégítő eredményeket, a középeurópai két nagyhatalom egészen magára maradt és a semleges külföld meg nem érdemelt ellenszenvével veszi körül.

Kétségtelen, hogy a kettős-szövetségnek ez az izolációja nem írható teljesen diplomáciánk rovására. Nem szabad felejteni, hogy ép Németország nagyszerű katonai fölénye az oka annak, hogy idegen népelemekkel szemben gyöngébb vonzóerőt tud gyakorolni, mint Anglia vagy Franciaország. A háborús szupremáciája természete ugyanis, hogy meghódít vagy leigáz, de vonzani nem képes. A katonai fölény legfeljebb megteremtheti a vonzás és az asszimiláció előfeltételeit, de *e par excellence* pszichikai folyamat végrehajtására alkalmatlan, melynek alapja a rokonszenv, az esztétikai tetszés, az érintkezés finomsága és a modor nyugodt biztonsága. Már Herbert Spencer ragyogó élénkséggel festette meg a társadalom háborús típusának lelki velejáróit a gazdasággal szemben s ritka lélektani biztonsággal mutatta ki, hogy miért kénytelen a háborús típus izolált, elzárkózott, visszarettentő lelki vonásokat fölvennie. Csak természetes, hogy az évszázadokon át nemzeti élethalálharcot folytató Németország, mely alig ötven éve bontakozott ki a *Kleinstaaterei* rivalitásaiból, mely szinte szemünk láttára fejlesztette ki nemzeti államisága biztosítékait, még nem sajátíthatta el azt a nemzetközi simulékonyságot, érintkezésbeli biztonságot, esztétikai előkelőséget, kifinomultabb szenzibilitást idegen népjellemek megítélésében és kezelésében, mint a Nyugat régi nemzeti államai s világhatalmi szervezetei.

De ha mindezeket a szempontokat megfelelő figyelembe is vesszük, nem lehet észre nem venni, hogy Németország és Monarchiánk külpolitikai izoláltsága nem kis mérvben tényleg diplomáciánk hibája, amely szervezetünk sokkal feudálisabb és kasztszerűbb, mint a nagy nyugati államokban. A polgári tudomány, gazdaság és jog egyre demokratikusabb életárjában ez a diplomácia még mindig egy valóságos katonai és hűbéri *rocher de bronze*, mely nem érti meg és nem érzi át a körülötte dolgozó és gondolkodó világot. Nem mintha szükségkép kevésbé okos avagy ildomos volna ez a feudális diplo-

mácia, mint a polgári, hanem azért, mert olyan elemekből áll, akik teljességgel híján vannak annak a kultúrának, mely a nemzetközi csereforgalom alapja: a gazdasági ismereteknek, a technikai tudásnak, a szociálpolitikai áttekintéseknek, a modern tömeglélektani erők intuitív átérésének. Vadászati, katonai, úgy közjogi alapon állva, a régi hatalmi erők, a nagy földbirtok és az örökletes tekintély tradicionális bámulatában fölnevelkedve, régi s ma már értelmét veszített dinasztikus vagy családi rivalitások légkörében gondolkodva, a polgárságban és a feltörekvő munkásságban kellemetlen és pórias idegeket látva, tömegérdekek és kollektív szükségletek helyett személyiségek és a presztízs szempontjain lovagolva: csak természetes, hogy ez a szervezet inkább folytatja a dicső múlt, mint az ellenszenves jelen politikáját, inkább vesz észre ordókat és etiquette finomságokat, mint termelési költségeket és tarifaszerezéseket, inkább méltányolja a katonai híreket és a szalonpletykákat, mint a nagy néptömegek szociális vagy nemzetiségi megmozdulásait. Csoda-e tehát ha egy ilyen szervezet ép oly képtelen a jelen megértésére, mint a jövő akciók előrelátására, rokonszenvek élesztésére, mint érdekszálak bogozására? Íme egy új probléma, mely a háború utáni demokráciát fokozott mértékben foglalkoztatni fogja. Mert a béke problémája és a demokrácia problémája elválaszthatatlan. Amíg nem leszünk képesek az állami élet minden szervét a nagy néptömegek érdekei szerint berendezni, tartós békéről beszélni pusztán illúzió vagy szentimentalizmus. A világbéke kérdése nem kisérszében a hadsereg és a diplomácia demokratizálásától függ. Néphadsereg, a parlament egyre fokozódó ellenőrzése a külpolitika felett egyik fontos lépés ebben az irányban. A másik a katonai és feudális diplomácia helyettesítése a produktív néposztályok képviselői által. Sokkal kevesebb gróf és nagybirtokos és sokkal több gyakorlati gazda, iparos, kereskedő, munkás és szociálpolitikus kell majd a jövő diplomáciájába. (J.)

Háborús sebészet

A múlt esztendőben sokat olvastunk azokról a csodálatos gyógyításokról, amelyeket az amerikai Care 11 és iskolája szervek átültetése, transplantációja révén ért el. Az első hírek szinte nagyon amerikaiasan hangzottak, de csakhamar komoly, megbízható szakemberek erősítették meg a közlemények egy részét és ennek nyomán nemcsak az orvosi szaksajtó, hanem a napilapok is bőven foglalkoztak a diadalmas sebészet újabb csodájával, amely elveszett testrészeket tud visszavarázsolni és munkaképes embert teremt a reménytelen rokkantból. Az igazi gyógyításnak célja mindenkor a restitutio in integrum volt és a sebészetnek azok az eredményei, amelyek szenzációs „kiirtásról” avagy „csonkításról” szóltak, a szakember előtt mindig csak mint negatív gyógyítások, szükségparancsolta kényszer beavatkozások szerepeltek. A háború úglátszik e téren is megváltoztatta minálunk a helyesről és helytelenről alkotott felfogást. Talán sokat is mondtunk ezzel, ha azt mondjuk, hogy nálunk nem ott történt a változás, ahol talán menthető, vagy magyarázható lett volna, a hadszíntéren, hanem bent az országszerte létesült sok száz

kis kórházban. Mintha egy csapásra megváltozott volna az eddig vallott felfogás, hogy csonkító műtétet, amputációt csak abban a végső esetben szabad és kell végezni, ha azt a közvetlen életveszély parancsolja. Ma az ország számos helyéről kapunk értesüléseket, melyek arról panaszkodnak, hogy az amputációs műveleteket túl gyakran és elegendő ok nélkül hajtják végre. A katonai egészségügyi vezetőkörök ugyan ismételve felhívták a figyelmet arra, hogy a mai hadisebészet iránya konzervatív, de az újonnan támadt sebészek egy részének önérzetét nem elégíti ki az aprólékos kötözés, massage, ők az önkéntes ápolónők csodáló bámulatától kísérve, vagy azt provokálva néha vakmerően vágnak és amputálnak. Előkelő sebész-tanáraink hosszú működés alatt, beleértve a mai háborús napokat is, nem láttak szükségesnek annyi műtétet, amennyit olykor egy-egy kisváros úgynevezett sebésze a háború egynéhány hete alatt a katonai egészségügyi körök félreérthetetlen figyelmeztetése dacára elkövetett. Nem a mi feladatunk annak a kérdésnek tisztázása, hogy mi az ilyen csonkító műtéteknek indikációja, elvégezték ezt a szakemberek már régen. De úgy látszik, hogy a máról holnapra lett sebészeket az indikáció felállításakor némileg befolyásolja a nagyközönségre gyakorolt hatás és a beteg érdeke mellett talán a saját reputációjukat is öregbíteni akarják azzal, hogy megmutassák ők tudnak és mernek vágni. Kétségtelen, hogy a közönség is hibás, mert csak nagy operációkat kíván és nem érdeklődik sem azoknak haszna, sem pedig az azok elkerülésével elérhető gyógyeredmény iránt. Talán mi sem jellemzi jobban a közhangulatot, mint az a tény, hogy a jelentkezett önkéntes betegápolónők legnagyobb része nem a női hivatáshoz közelálló betegápolást, kórházi háztartást, fehérmű kezelést, étellemezést stb. akarta vállalni, hanem a műtőtermi segédlet véres, idegizgató tevékenységét kereste.

Az igazi nagy sebészeket nem féltjük a tömegek suggesziójától, tudják ők kit és mikor szabad és kell operálni. De fontos felvilágosítani a közönséget, melynek felfogása visszahat a dilettáns operátorokra, hogy az orvostudomány célja megtartani, megmenteni mindent, ami menthető és nem a véres, fájdalmas nagy műtétek, hanem csendes, boldog gyógyulás az igazi ideál. Tudjuk hogy a háború nem varázsolhat elő minden orvostól Carelleket, de igenis figyelmeztetheti őket is arra az elvre, hogy az orvosi tudomány minden ágának, a hadi sebészetnek is igazi célja: a restitutio in integrum és ha ezt elérni nem tudja, a beteg állapota vagy a saját tudásának hiányossága miatt, úgy annak legalább megközelítése emberi, orvosi kötelessége. (T.)

Hadiállapot és a parasztkérdés

A jobbágyfelszabadítás Európaszerte súlyos visszaélések kíséretében történt, de ezen a téren Románia még a rendes sablonon is túltett. Minden hosszas bizonyítgatásnál jobban jellemzi ezt az az egyetlen tény, hogy az 1864-iki törvényt már 1888-ban foltozgatni kellett, sőt azóta minden tíz évben újra és újra elő kell venni a szoren-

cséltlen törvényt, hogy útját állhassák a komoly kríziseknek. Az agrárkérdés, — ha nem akarjuk jobbágykérdésnek nevezni, — a konzervatív és a liberális párt ütőkártyája lett és a küzködő partok között a parasztság vérzett el. Az apró reformok csak a kríziseket odáztak el, azután csend honolt a parlamentben újabb 8—10 évig, amikor egy-egy rossz termés újra elemi erővel a felszínre vetette a kérdést.

Az első jobbágyfelszabadításkor a jobbágyok túlnyomó része kevesebb földet kapott, mint amennyin a létminimum megterem. A parasztság 15%-a 11 pogont (cca 1 hold) kapott, 44% 7 pogont, 27% csak 4 pogont és a többi csak házhelyet és belsőséget. Végeredményben 516,182 parasztszaládnak 1,994,586 pogon föld jutott. Ilyen körülmények között a parasztság még vegetálni sem bírt és 1888-ban segíteni kellett a bajon. A segítség korántsem volt gyökeres, de a helyzet valamivel javult. A reform után már 629,582 parasztszaládra 2.572,479 pogon jutott. Lassanként, véres parasztlázongások árán a helyzet még javult valamicskét, de azért a földeloszlási viszonyok még ma is kétségbeejtően rosszak Romániában*. 4171 nagybirtokos 3,810,000 hektár földet tart kezeiben, míg a hatmilliót megközelítő parasztságra csak 3,153,000 hektár jut. 408,502 parasztnak egyáltalában nincs földje és ez nagyon jó a nagybirtokosoknak, mert rendkívüli olcsó munkaerőt kap, míg a termelés kérdésére nézve nagyon káros, mert nagyon rossz munkások. 292,000 paraszt birtoka két hektáron alul marad, 131,000 parasztnak van 2—3 hektár földje.

A múlt évben a parlament elé terjesztették az új agrárreformokat, amelyek végre hivatva vannak a bajokon komolyan segíteni. A törvénytervezet igazán liberális,** aminek a magyarázatát nem a kormány liberalizmusában találjuk, hanem az elmérgesedett viszonyokban. A félmegoldások oly lehetetlen helyzetet teremtettek, hogy csak radikális megoldás segíthet. Csakhogy a beállott helyzet következtében egyhamar gondolni sem lehet ilyen reformok végrehajtására, viszont a parasztság megnyugtatása éppen most rendkívüli fontos. Románia gazdasági élete nincsen krízisekre berendezve és a meglepetéseket sem igen bírja el. Egyideig még reménykedtek abban, hogy a reformok helyett egyelőre legalább a reformokról szóló törvényt ajándékozhatják a parasztságnak, de ez sem volt lehetséges, mert mielőtt ez sorra kerülhetett volna, a parlament elé kellett terjeszteni a hadiállapotra vonatkozó törvényt. Pedig azt tisztán látta minden román államférfiú, hogy a helyzetet mindenképpen sürgősen javítani kell és ezért az alkalmat megragadva a kivételes állapotra vonatkozó törvények keretén belül igyekeztek az elégedetlenséget lecsapolni. Bár bizonyos rokon vonással a hasonló orosz törvényekben is találkozunk,*** a maga nemében nagyon érdekes

* Caragiale: *1907 din primavara pina 'n toamna*. Citeva note. Bucuresti Tip. Adeverul. 1907. 32.

** Creanga: *Consideratiuni generale asupra reformelor agrare si asupra exprierei*. Bucuresti, 1913. 67.

*** Például átveszik a kisiparosok minden termelését, amennyiben az hadicélokra alkalmas, stb.

ez a különös törvény és idevonatkozó intézkedéseivel* érdemes közelebbről megismerni.

A törvény mindenekelőtt a parasztkérdést és a segélyezés kérdését kiragadva azt egy külön bizottságra hárítja. A bizottságban helyet foglalnak a földművelésügyi miniszter megbízottja, a bukaresti polgármester, az egyetemek rektorai, az államvasutak vezérigazgatója és néhány bankigazgató. Ennek a bizottságnak a segélyezési kérdésekben alá vannak vetve az összes vidéki hatóságok és többek között ez a bizottság és közegei gondoskodnak arról, hogy a hadbavonultak családtagjai, mint munkakeresők előnyben részesüljenek. Ugyancsak a bizottság gondoskodik arról is, hogy a segélyezési akció a törvénynek megfelelő mederben folyék. A bizottság kezeli a segélyalapot, amelyet többek között kényszeradózás útján teremtenek meg. Erre a célra felemelték a bélyegárakat, vagyis a rendes postabélyegek és okmánybélyegek csak úgy érvényesek, hogyha segélybélyegeket is ragasztanak hozzá.

A hadbavonultak családtagjai 15—20 lei havi segélyben részesülnek, ezenkívül minden rendkívüli segélynél elsőbbségben részesülnek. A segítő bizottság gondoskodik arról, hogy az otthonmaradt munkaképes családtagok munkához jussanak, a hadbavonultak gyermekeit kívánatra gyermekkertekben, internátusokban és menhelyen helyezik el ideiglenesen.

Nagyon érdekes a törvény 25. §-a, amely gondoskodik arról, hogy a föld egyrésze ne maradjon megműveletlenül. Bár erre vonatkozólag egy külön törvény is készül, már itt is ki van mondva a művelési kényszer. A hadbavonultak földjét, amennyiben az öt hektárnál kevesebb, az otthonmaradottak kötelesek megművelni és a megművelésért anyagilag is felelősek.

A törvény felhatalmazza a kormányt arra is, hogy időnként meghatározza a maximális árakat és a kormány erre vonatkozó rendeleteinek kijátszóit 6000 leig terjedő büntetéssel sújtja . . .

Érdekes és fontos, hogy a liberális párt még a mai viszonyok között is gondoskodik arról, hogy a belpolitika domináló kérdése, a nagybirtok kisajátítása ezek dacára se tolódhassék háttérbe. Ezrével osztogatják a párt kiadványainak sorában megjelent erre vonatkozó népszerű ismertetést, amelyben természetesen túl akarják licitálni a törvény tervezőit. Mert Romániában még ma sem szünetelnek a pártusák és hacsak gyökeresen meg nem változnak a viszonyok, úgy ennek a parasztság veszi hasznát, amely végre tényleg felszabadul a jobbjáraihoz hasonló helyzetből. (A. V.)

* *Lége speciala autorizand luare de masuri exceptionale.* Monitorul oficial, No. 217.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Német imperializmus (Dr. K. von Winterstetten: *Berlin-Bagdad. Neue Ziele mitteleuropäischer Politik. München 1914. Lehmann.*)

Ennek a füzetnek a gondolatmenete, mely hetedik kiadásában jelenik meg, már több évvel ezelőtt látott napvilágot s fejtegetéseinek az időközben bekövetkezett világháború különös érdekességet és aktualitást ad. A háborús irodalomnak kétségtelenül egyik legértelmesebb terméke ez a háború előtti dolgozat, mely olykor igazán meglepő éleselméjűséggel mutat rá azokra az okokra, melyek időközben a világháborúban explodáltak. Szerző meggyőzően mutatja ki, hogy az angol és az orosz, valamint az Egyesült Államok és a sárga faj világbirodalma mellett Németország képtelen megállani helyét a világ-nemzetek küzdelmében, mert sem elegendő nyersanyaga, sem megfelelő piaca nincs s így ki van szolgáltatva a vele rivális nagyhatalmaknak. A jövő a nagy, zárt, úgy a szükséges nyersanyagot, mint a fogyasztóképes piacot magukba foglaló gazdasági organizmusok kora lesz. Középeurópában nincs egyetlen ilyen szervezet sem. Németország, Ausztria-Magyarország és a kisebb államok ennél fogva képtelenek megállani helyüket a jövő gazdasági versenyében. Ezekre nézve Anglia és Oroszország nyomása alatt az egyedüli mentség és megoldás egy oly érdekszolidaritás alkotása, mely Berlintől-Bagdadig vezet, mely magába foglalná Közép- és Délkelet-Európa legtöbb államát egy vám- és katonai szövetségben. Csak ez a szövetség biztosíthatná nemcsak a német hegemoniáját Középeurópában, hanem az osztrák-magyar monarchia fenmaradását is, mely nélkül a fejlődő délszláv-államiságok martalékká válnék, tengerét elveszítené és centrifugális nemzetiségi törekvések által felmorzsolhatnák. A középeurópai államszövetség ezzel szemben biztosítaná Németország hegemoniáját, megmentené a monarchiát s a Balkánra olyan vonzerőt gyakorolna a monarchia délszláv népei autonómiajának liberális megvalósításával, valamint Bulgária, Románia és Törökország érdekeinek hatékony felkarolásával, mely végleg paralizálhatná a pánszlávizmus törekvéseit, mely nem valósgos életérdekeken alapszik, hanem inkább érzelmi motívumokon, különösen a délszláv népek gazdasági és nemzetiségi sérelmein. „Nagy-oroszország, Világbritannia, Panamerika — mit jelentsen emellett a kisméret birodalom, az osztrák chaosz! De egy gyorsan és életképesen szervezett Középeurópa, az velük egyenrangúan állana szemben, sőt a világhatalmak mellett a vezetésre volna hivatva.” Sőt ez a

Középeurópai államszövetség csakhamar Európa többi államaira is olyan vonzerőt gyakorolna, mely alól magát a románnyelvű országok sem vonhatnák ki. Anglia és Oroszország külön érdekei mellett előbb-utóbb kialakulna az összes többi Európai Államok Szövetsége, melynek hatalmával és érdekszolidaritásával szemben minden kísérlet *ab ovo* lehetetlenné volna téve az európai béke megzavarására.

Ennek a grandiózus tervnek támogatására szerző egy egész csomó gazdasági és politikai argumentumot csoportosít, melyek nagyobb-részt előttünk a legnagyobb figyelemre méltóknak látszanak. Bár a füzet íróját kétségtelenül első sorban nagy-német eszmék és érzelmek hevítik, mégis maga a terv keresztülvihetősége korlátokat szab ezeknek a tendenciáknak s szerző tisztán látja, hogy ezt az új világbirodalmat csak a demokrácia és a nemzetiségi egyenjogúsítás tartathatná tartósan össze, két oly eszme, melyekre magának a német birodalomnak is ma már nélkülözhetetlen szüksége van. Az új szövetségben Németország nem gyakorolhatja semmiféle szupremáciát, hanem csak *primus inter pares* lehet: a legfőbb szervező, felszabadító és egyensúlyozó erő. De egyébre és többre a németiségnek nincs is szüksége, mert nem akarhat sem németesíteni, sem a szövetséges államok autonómiáját s szabad nemzeti önrendelkezési jogát elnyelni, hanem csak gazdaságát tovább fejleszteni s kultúráját a szabad verseny békés eszközeivel gyarapítani. Ami ma széthúzó és ellenséges erők zavaros halmazatának látszik, az magasabb szempontból nézve s helyes organizáció mellett a természetes egység és egymásra utaltság képét mutatja. „Az Adria—Rajna és a Pruth—Visztula közötti országok egy természetes egységet alkotnak, melynek tengelye a Rajnától a Duna torkolatáig tart.”

Ép ennél fogva „politikai helyzetünk döntő pontja Délkeleten van, a Balkánra vezető út elvágása Középeurópa számára a blokádot és a kiéheztetést jelenti, hacsak nem sikerül számunkra a valószínűtlenség: az angol flottát leverni.” Sem a Monarchia, sem Németország nem képes többé önállóan nagyhatalmi politikát csinálni. Ausztria-Magyarország magára hagyatva nem tudja centrifugális erőit leszerelni, Németország pedig egyedül erőtlen Angliával és Oroszországgal szemben a világversenyben. Viszont csak „Középeurópa, mint egész, képes az ázsiai Törökországot fentartani s egyidejűleg a maga érdekszférájának biztosítani. A középeurópai államszövetség mint Előázsia védhatalma azzal az előjoggal, hogy ezt a területet a modern gazdasági élet számára megnyissa és benépesítse — ez a keleti kérdés egyetlen kedvező megoldása úgy Németország, mint Ausztria s maga Törökország számára is. És ez az óriási államkapcsolódás, mely az északi tengertől a perzsa öbölig terjedne, minden pacifista utópiánál teljesebben biztosítaná Európa békéjét.” Németország és Középeurópa ezen államszövetség békeműve által mindent megkapna, amire szüksége van: egy 150 millió embert magába ölelő zárt gazdasági területet, mely mint egyenrangú állana az angollal, oroszszal és amerikai-val szemben, mivel ő maga állítaná elő csaknem az összes szükséges nyersanyagokat s óriási fogyasztóképes piacot nyújtana. Előázsia nyílt telepítési területe hosszú időre fölvehetne Középeurópa népfölöslegét.

A német nyelv, mint forgalmi nyelv, nagy területet nyerne, anélkül, hogy a kisebb népek nyelve elnyomatnék, melyeknek kultúrája a németre támaszkodva ép oly zavartalanul fejlődhetnék ki, mint politikai autonómiája a saját népies földjén.”

Célkitűzéseit végül ezekben a pregnáns szavakban foglalja össze: „Új paraszti telepterület, egy nagy gazdasági egység, a németség megmentése a Dunamonarchiában, magának a Dunamonarchiának megmentése, az össznémetség egysége, nyílt kapuk délkeleten s szabad út a németség számára régi irányvonalain, a nem-szláv délkeleti népek védelme a pánszlávizmussal szemben — röviden Berlin-Bagdad, a szó, mely mindezt magában foglalja, ez a mi jelszavunk.”

Kétségtelen, hogy nagy sorsdöntő problémákat állított fel ez a váteszi könyvecske, melyek jövő évtizedek lázas munkáját fogják igénybe venni. Egyes részletekben tévedhet, de a közép európai koncentráció gondolata egy nagy tömegszükséglet erejével fog utat törni magának. Pedig a terv megvalósításának súlyos nehézségei vannak. Nemcsak a monopolizált gazdasági és politikai érdekeltséget fogja szemben találni magával, hanem a régi politikai és társadalmi ideológiát is. Ennek dacára nem lehet kétséges, hogy a 20. század legnagyobb államfejlődési problémája előtt állunk itt, melyre a németség szempontjából olykor szinte bántó fénnel mutat rá e lendületes pamflet írója. A többi nemzetek feladata lesz a koncepció egyéb oldalait is kiépíteni s gondoskodni arról, hogy a német hegemonia nyüggé vagy korláttá ne fejlődjék, hogy az pózeni mellékizét mind teljesebben elveszítve, valóban egy a nemzetek gyarapodását előmozdító új és modern *pax romana*val ajándékozza meg a béke és zavartalan munka után sóvárgó közép európai emberiséget. (J.)

Az orosz politika következetlenségei (Fürst G. Trubetzkoi: *Russland als Grossmacht. Übersetzt und eingeleitet von Josef Melnik. Stuttgart und Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1913. XII. 193.*)

Trubetzkoi Grigorij Nikolaievits herceg még az orosz külügyminisztérium keleti osztályát vezette, amikor megírta könyvét az orosz politika következetlenségeiről és eredendő bűneiről. De exponált állása következtében nem léphetett rögtön a nyilvánosság elé, előbb megvált állásától, visszavonult a magánéletbe és csak azután nyomatta ki könyvét. A hatás különös volt. A könyv több kiadást ért meg, de azért keveset beszéltek róla. Hasonló sorsa volt a Melnik-féle fordításnak is. Szétkapkodták, de a kritika alig foglalkozott vele. Csak néhány rövid ismertetés jelezte megjelenését. Szerzője azonban csak rövid ideig maradhatott nyugalmában. A világháború első napjaiban kormánya visszahívta és a legexponáltabb balkáni pontokra küldötte, mint nagykövetet. És az orosz politika hibáinak írója ma újra orosz politikus.

Mielőtt a könyv ismertetésére térnénk, foglalkozzunk röviden a szerző személyével. Családjá tipikusan orosz főúri család, a Trubetzkoi hercegek nagy szerepet vittek Oroszország társadalmi és politikai, de elsősorban kultúréletében és szimpatikus szereplésük révén nagy befo-

lyással bírtak a progresszív körökben. Trubetzkoi Sergej herceg a moszkvai egyetem rektora volt a forradalmi időben és a forradalmi mozgalmakban kivette részét. Ő vezette a moszkvai egyetemi tanárok küldöttségét a cárré és ezen alkalommal jelentette ki a nagyúr előtt, az akkor még szórványos lázongásokról: „*Ce n' est pas une émeute, c'est une révolution*”. Öccse, Irvgenij herceg szintén moszkvai egyetemi tanár és nagynevű progresszív irányzatú publicista, aki már évek előtt utat tört bátyja, Grigorij herceg irányzatának. Behatóan foglalkozott a nemzeti kérdéssel és a Stolypin-uralom legsötétebb napjaiban fejtette ki erre vonatkozó álláspontját. „A legkevesebb, amit egy kormánytól elvárhatunk az, hogy az állam fennállása és nem felbomlása érdekében működjen, hogy legalább maga alatt ne vágja el az ágat. Oroszországot belső bajai teszik tönkre . . . Ezek közül is legelső sorban az a kölcsönös gyűlölet, amelyet valósággal mestersegesen fokoznak . . . Hogy Oroszországot megmenthessük, elsősorban ezt a kölcsönös gyűlöletet kell kiirtani . . .” Grigorij herceg ebben az irányban folytatta tevékenységét. Aránylag kisterjedelmű könyvében kristálytisztá képét adja az orosz külpolitikának, amely belpolitikai hibák, nyomorúságok következtében csalódásról-csalódásra vezetett. „Várhatjuk e diplomatainktól, hogy minden kiválóságuk dacára is maradandó eredményeket érjenek el, avagy legalább is kikerülhessék a balsikereket, amikor csak papiroskardók állanak rendelkezésére?” És itt nem az orosz hadsereg hibáira céloz, hanem a belpolitikai anarchiára. „Amíg a belpolitika, a nemzeti kérdés terén, az úgynevezett „idegen népekkel” szemben folytatott politika terén gyökeres változások nem történnek, addig Oroszország erejét megőrlik a belső bajok és zavarok.” Hogy mit jelent Oroszországban a nemzeti kérdés, azt demonstrálják a belügyminisztérium 1912. évi kimutatásai, melyek szerint a lakosoknak alig kétharmadrésze orosz, a többi mint nemzeti népet kezelik. És erre a belső anomáliára építi a szerző egész gondolatmenetét. Alaptétele, hogy a külpolitika nem választható el élesen a belpolitikától, sőt az utóbbi az a talaj, amelyen az előbbi felépül. A belpolitika a lényeg, csak az fontos és a helyes belpolitikából folyik a külpolitika. Ahogy a kettő között megszűnik a legteljesebb harmónia, ahogy a külpolitika megszűnik a belpolitikát szolgálni, előáll a krízis. Egyenesen a betegség jele, hogyha a külpolitika van visszahatással a belpolitikára, amint azzal oly gyakran találkozunk Oroszország történetében. Szebasztopol következménye volt a jobbágyfelszabadítás, beismerése annak, hogy a rossz belpolitika okozta a vereséget és hasonlóképpen Tsusimát követték és nem előzték meg az agrárreformok . . .

Trubetzkoi vázlatos, de igen tanulságos képét adja az orosz külpolitikának, amely állandóan párhuzamosan haladt a belpolitikai kilengésekkel. Majd a belpolitikai hibák ellensúlyozásáért követtek el külpolitikai kalandokat, majd pedig viszont. A Balkánon szláv politikát csináltak akkor, amikor a Balkánon még szunnyadt a nemzeti érzés és a balkáni ortodoxok csak templomaik köré csoportosultak és ortodox politikát folytattak akkor, amikor a nemzeti érzésme diadalmasan előre nyomult. Egyszerűen aszerint, hogy Orosz-

országban a szláv eszme avagy az ortodox irányzat kerekedett felül. Ezt a hibát tetézte az orosz politika eredendő bűne. Otthon kegyetlenül elnyomta, leigázta az egyes nemzetiségeket, mellétekintetek nélkül sovén fajpolitikát folytatott, míg a külpolitika terén, mint a nemzeti egyenjogúság harcosa lépett fel, a nemzeti függetlenségért tört lándzsát. Ezek az ellentétek teremtették meg a legzavarosabb helyzeteket, amelyekkel szemben a legkiválóbb orosz diplomaták tehetetlenül állottak. Idézi Ignatjev és Novikov közismert példáját. Ignatjev Konstantinápolyban a balkáni szlávok függetlenségéért dolgozik, míg Novikov Bécsben Andrásyval külön politikát csinált anélkül, hogy Ignatjev tudna róla. Ebből természetesen vígjátékba illő bonyadalmak támadnak, amelyek tönkreteszik a legkiválóbb diplomáciai sikereket is. Péterváron pedig minderről alig tudnak, a központi bürokraták megelégszenek azzal, hogy pontos lajstromot vezetnek az aktákról.

Különösen a nemzetiségi kérdés okozott sok bajt az orosz diplomatáknak. Az alap, amelyre helyezkedtek a nemzeti egyenjogúság. Ezen az alapon a Balkánon fényes eredményeket értek el, de csak átmenetileg. Ahogy az orosz belpolitikában kényelmetlenné lett a nemzetiségi kérdés, ahogy felülkerekedett a harcias sovinizmus, az orosz diplomatákat leintették és azok szomorúan nézték, hogyan mennek tönkre az elért eredmények. A hullámszél külföldön érthetetlen és nagy elkeseredettséget vált ki Oroszország barátainál, elsősorban védeneknél. Évtizedek munkája pusztul el és időnként Oroszországot ellenséges gyűrű veszi körül. Rendesen, olyankor, amikor az ország erőit belpolitikai válságok teszik próbára. És a végeredmény kül- és belpolitikai vereség. Mindezekhez járul még az a bizalmatlanság, amelyet az ingadozó politika vált ki. Az orosz politika hibái elidegenítik Szerbiát, amely kénytelen a monarchiánál keresni támaszt. Ezzel nyugati terjeszkedési vágyairól kell lemondania és figyelme a Wardar völgyére terelődik, ahol összeütközik a bolgár propagandával. Oroszország egyidőre elejti mindkét délszláv állam érdekeit és közönyösen nézi, hogyan foglalja el helyét az angol diplomácia. Sőt, hogy a belpolitikai téren folytathassa akcióját, amelyet sokáig zavart a külpolitikai téren tanúsított liberalizmus, a bécsi kormánnyal érdektelenségi megállapodást köt a Balkánra nézve, Ezzel maga alatt vágja el az ágat, a két ellentétes irányzatú külpolitika közös mederbe kerül, hogy a belpolitika terén is hasonló politikát folytathassanak a nemzetiségi kérdéssel szemben. Csak a rövidlátásnak róható fel, hogy sem Bécsben, sem pedig Péterváron nem látták előre a balkáni fejleményeket. Közeledésükre a magukra maradt balkáni szlávok között megszűnt a széthúzás és amikor a bolgár-szerb vámuniót egyesült erővel lehetetlenné tették, megteremtették a bázisát a balkáni szövetségnek, amelyet Oroszország helyett Anglia ütött nyélbe. A két nagyhatalom újra szembekerült, de már csak a végső fejleményeket módosíthatták. A kapkodás, a kül- és belpolitikai következetlenségek megteremték gyümölcüket, az egész akciót újra kellett kezdeni.

Hasonló ingadozást mutatott az orosz-japán politika is. A japán

háború előtt a két ország között barátságos volt a viszony, sőt egy szövetség gondolata is kísértett. A japán közvéleményben gyökeret vert az a felfogás, hogy gazdasági érdekeiket csak a barátságos viszony alapján védhetik meg és az orosz nagykövetek jelentései az egyre nagyobbá váló szimpátiáról számoltak be. Jamagata marsall már meg is alapozta az orosz-japán megegyezést, amikor Péterváron az orosz sovíniszták befolyására új ázsiai politikát kezdeményeztek. Megindult a szibériai telepítési akció és azzal egyidejűleg a pánáziatizmus lépett előtérbe. A figyelem a keletázsiai tengerpartra terelődött, nagy terveket szőttek és a belpolitikai kezdeményezés lerontotta a diplomaták eredményeit, a szövetség helyett jött a japán háború és a pánáziatizmus helyett Tsuzima. Csak a véletlenül múlt, hogy Angliának éppen akkor szüksége volt Németország ellen egy erős Oroszországra és befolyásával megmentette egy esetleg végzetesebbé is válható kudarcotól.

Talán nem is az orosz diplomaták zsenialitása, hanem a német diplomaták hibái eredményezték, hogy Oroszország ingadozó és következetlen politikájának dacára az angol megegyezés segítségével lábraállhatott és megerősödött. A külpolitikai kalandozásnak végeszakadt és a súlypont újra visszabillent Oroszországba. Meg kellett teremteni helyes belpolitikával azt a bázist, amelyre eredményes külpolitikát lehessen építeni. Mert a janusarcú politika kora még Oroszországban is lejárt. A régi politika likvidált és a felszámolók megdöbbenve látták, hogy mily kevés hozzáértéssel és mily lelkiismeretlenül vezették a nagy ország ügyeit. Trubetzkoi megállapítja, hogy Oroszországnak a béke évtizedeire van szüksége, hogy a reorganizáció nagy munkájával elkészüljön . . .

Milyennek látja Trubetzkoi a helyes orosz külpolitikát? Elsősorban is lehetetlennek tart minden racionális külpolitikát addig, amíg Oroszországban a belpolitika gyökeresen meg nem változik. Erős Oroszország csak a nemzeti egyenjogúság alapján képzelhető el és ennek legelső feltétele, kiindulási pontja az autonóm Lengyelország. Ennek az elvnek felelne meg a külpolitika is. De idézzük erre vonatkozólag a könyv néhány sorát. „Wir können keine feindlichen Absichten gegen andere Völker und Staaten hegen; wenn aber Nationalitäten, die in politischer, kultureller und wirtschaftlicher Beziehung stärker sind, die natürliche Tendenz äussern, schwächere, uns verwandte Völkerschaften und Staaten zu unterwerfen und zu assimilieren, so besteht unser Interesse darin, die letzteren nach Kräften zu unterstützen und ihre Rechte auf ihre Existenz und Selbstbestimmung zu schützen. Darin müsste nach unserer Anschauung auch die Hauptaufgabe der slawischen Politik Russlands und ihr Unterschied von dem eroberungslustigen Panslawismus bestehen. Und der erste Schritt zur richtigen Selbstbestimmung Russlands als slawischer Grossmacht ist wir wiederholen das als unsere feste Überzeugung — ein entsprechender Umschwung in seiner Politik in Polen. Ohne diesen Umschwung, wie überhaupt ohne eine Umkehr auf dem Gebiete der inneren nationalen Fragen zum Zwecke der Versöhnung der ‚Fremdvölkern und der Befestigung des allgemeinrussischen Patriotismus,

wird Russland den Zustand der Schwäche, die seine äussere Macht paralyisiert, nicht überwinden.”

A könyv többi része nem időszerű, bár rendkívül érdekes gondolatokat vet felszínre a török kérdésről, a világbéke kérdésről. A viszonyok változásával esetleg visszatérhetünk még ezekre is. Befejezésül idézzünk még néhány sort, amelyben a szerzőnek balkánpolitikája kidomborodik. „In Wirklichkeit muss unsere Politik auf dem Balkan gegenwärtig zu erreichen suchen, dass die rein slawischen Interessen gleichzeitig allgemein-europäische Interessen werden. Zur Erlangung dieses Zieles ist es taktisch viel richtiger, das Prinzip der Unabhängigkeit der Balkanstaaten in den Vordergrund zu rücken, als eine der Bedingungen des allgemeinen europäischen Gleichgewichts, und nicht als Forderung jener Rassen- und Gefühlsgründe, die in demselben Masse Russland und das Slaventum vereinigen, wie sie die anderen Mächte abkühlen oder direkt verstimmen. . .” E. V.

A romániai agrárreform körül (Dr. G. D. Creanga: *Consideratiun i generate asupra reformelor agrare si asupra exproprierei. Biblioteca politica, No. 7. Bucuresti, Editura „Flacara”, 1914. 67.*)

Az 1907-iki parasztlázadás után a román politikai élet terén mélyreható változások történtek, a politikusok kezdtek komolyan venni a politikát. Addig egy egészen sajátos kettős klikk uralkodott, amelynek konzervatívnak és liberálisnak nevezett szárnyai négyévenként felváltva kormányoztak. Mélyreható különbségek nem voltak a két szárny programjában, ami kis különbség volt, az elenyészett amellet, hogy amikor az egyik kormányon volt, a másik komolyan vette ellenzéki szerepét mindaddig, amíg a politikai holdtelte után maga került kormányra. A rövid ciklus alatt úgy az egyik, mint a másik párt népszerűtlenné lett és mert csak ketten voltak, a választóknak nem volt nehéz a választás. Népszerű csak az lehetett, amelyik régebben ült a kormányon.

Az idillikus állapotoknak véget vetett a nagy felfordulás: a parlamentbe új elemek kerültek és új pártok alakultak. Az új pártok még nagyon gyengék voltak ugyan, de tagjaik népszerűsége és féktelen agitációja komoly veszedelemmel fenyegette a kivénült és népszerűtlen politikai vezérpártokat. A konzervatívok hatalmukban bízva nyugodtan tekintenek ugyan a jövőbe, de az úgynevezett liberálisok kénytelenek voltak tényleg liberálisokká lenni, hogy befolyásukat teljesen el ne veszítsék és fel ne öröklődjenek a politikai tusában. Közben új elemekkel is szaporodtak és széleskörű agitációt szerveztek úgy a konzervatívok, mint a szélső ellenzék ellen. A küzdelem előnyös volt a politikai életre, mert Romániában szűnőben van a politika iránti közöny és ezzel együtt haldoklik a régi rendszer.

A liberális párt agitációjának egyik szerve az úgynevezett tanulmányi osztály. Ez az osztály felolvasásokat tart, tanulmányokat ad ki és bár egész tevékenysége természetesen elsősorban párt-politikai célt követ, mégis nagyban hozzájárul a kultúra terjesztéséhez. Egyideig csak amúgy kacérkodott a radikalizmussal, de a helyzet egyre súlyosabbá lett és a párt kénytelen volt határozott szint vallani. Vörösborítékos füzetek lassanként közkedveltekké lettek és ma már mint a román politikai élet fontos aktái szerepelnek.

A vörösborítékos füzetek egyike foglalkozik a román agrárkérdéssel, helyesebben a liberális pártnak az agrárreformokkal szemben való állásfoglalásával. És ez annál inkább fontos, mert a reformok tudvalevőleg éppen a liberális párt ellenzése folytán késnek. Érdekes tehát, hogy hogyan agitál a párt a reformok érdekében. De ezenkívül is a füzetet egy jönevű liberális író állította össze és sok oly részletre is rámutat, amelyek Románián kívül kevéssé ismertek. Érdemes arra, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

Bevezetésében és első részében a romániai földbirtok megosztásával és a parasztbirtok történetével foglalkozik. Ezek részletesebb munkák alapján közismertek és ezért külön nem foglalkozunk velük. A birtokmegosztási viszonyokról áttér a bérleti viszonyok ismertetésére. A bojár, a román nagybirtokos legnagyobb részét bérbe adja birtokát, maga csak a legritkább esetekben gazdálkodik. A bérlő szintén csak ritkán gazdálkodik maga, leggyakrabban maga is tovább adja bérbe a földet a földéhes parasztságnak. Különösen Moldvában egész földbérlő trösztök alakultak ki és ezek teljesen elmérgesítik az aránytalan birtokmegosztás következtében amúgy is beteg viszonyokat. A bojár többnyire külföldön költi el jövedelmét, a bérlők nagyrésze bevándorolt zsidó, egyetlen törekvésük az, hogy a bérletből mennél rövidebb idő alatt mennél nagyobb vagyont szorítsanak ki és ennek az a következménye, hogy a föld hozadéka csökken, a parasztság szegénykedik. A parasztlázadás után külön törvénnyel szabályozták a bérleti szerződéseket, de a törvény csak keveset ért. Az uzsora még ma is ijesztő arányokban pusztít és a parasztság helyzete alig javul. A múlt évben egy hivatalos bizottság összegyűjtötte a bérleti szerződéseket és megállapította, hogy azoknak alig 1%-a felel meg a törvény előírásainak. így például a törvény határozottan megköveteli, hogy a bérleti szerződésben fel legyen tüntetve a bérlet terjedelme, de száz közül alig egy esetben volt tényleg jelezve. A törvény határozottan tiltja a bérösszeg egyrészen természetben való fizetését, ezt úgy kerülték meg, hogy a bérleti összegben kívül járó tojást, tyúkot, malacot, stb. stb. szóbelileg kötötték ki és

részben előre behajtották. Ugyancsak tilos a bérlő parasztok együttes felelősségének kikötése, de azért a szerződések nagyrésztében ki volt kötve. A paraszt rá van utalva a bérletre és csak a legkritikább esetekben fordul bírósághoz és így az uzsora ellen nem védekezhetik. Ugyancsak tiltja a törvény a büntető kikötéseket, de a szerződések nagyrésztében szerepelnek. Hogy ezen a téren milyen kíméletlenül folyik a kizsákmányolás, annak illusztrálására legyen elég néhány kiragadott példa. Sok birtokon azon a címen büntették a bérlő parasztokat, hogy nem irtották elég buzgón az egereket avagy a varjúkat . . .

Az albére adás maga a legszerényebb számítás szerint 100%-os üzlet, de ehhez járulnak még a külön illetékek. Halászati és vadászati díjak, akár halászik és vadászik a paraszt, akár nem. Legeltetési díjak még abban az esetben is, hogyha a bérlőnek nincsenek állatai, fajzasi stb. stb. illetékek. Ezenkívül ki van kötve a legtöbb szerződésben, hogy a bérlő köteles megfelelő árért a birtokosnál avagy a főbérlőnél bármikor napszámot teljesíteni. Hogy ez a kikötés mit jelent, azt megértjük egy kis kimutatásból, amely szerint a bérlőmunkások 80%-a egy leinél kevesebb napszámért kapott, $8\frac{1}{2}\%$ -a 70 baninál kevesebbet. Moldovában a szántásnál alkalmazott bérlőmunkások 34%-a 40 baninál kevesebbet szerzett naponta . . .

Az agrárviszonyok tarthatatlanságát kimutatva áttér az orvoslás módozatainak ismertetésére. Statisztika segítségével kimutatja, hogy a nagybirtok kisajátítása nélkül gyökeres megoldás lehetetlen, sőt még az 1907-ben kezdeményezett reformok sem folytathatók másképen. A román föld 250 milliós évi jövedelméből 102 millió 2248 nagybirtokos között oszlik meg és csak a többi esik a közép- és kisbirtokosokra. Viszont a földművelés a parasztság alig $15\frac{1}{2}\%$ -ának létminimumát biztosítja. Ilyen viszonyok között csak a kisajátítás révén lehet gyökeres segítségre gondolni.

Ami a liberális párt programját illeti, úgy az csak a kiviteli módozatban tér el a konzervatívok programjától. A konzervatívok elsősorban a tetemes jelzálogkölcsonnel terhelt nagybirtokot akarják kisajátítani, míg a liberálisok fentartatás nélkül azokon a vidékeken akarják a kisajátítást megkezdeni, ahol a földéhség a legnagyobb. A liberális párt törekvése oda irányul, hogy mintegy két millió hektár kisajátításával a parasztság 40%-át tegyék kisbirtokossá, aki saját földjén megélhessen. Ennek a célnak elérésére minden ezer hektáron felüli birtokot ki kellene sajátítani, fenntartva a jogot az 500 hektáron felüli birtokok kisajátítására is, hogy így a jövőben folytatni lehessen az akciót. A kisajátítási akcióhoz járulna a telepítési akció

is. Erre már azért is szükség volna, mert Románia népsűrűsége a birtokmegosztási viszonyok következtében nagyon egyenlőtlen. Súlyt helyez ezenkívül a tervezet az orosz mintájú 50—70 holdas mintagazdaságok létesítésére, hogy a parasztságot intenzívebb megművelésre lehessen bírni. A reformokat az olcsó jelzálogkölcsön nyújtása tetőzné be.

A nagy felfordulás egyelőre elodázta a reformok létesítését, de a béke korszakával újra a felszínre kerül a kérdés és Románia jövője attól függ, hogy hogyan oldja meg. —i.